

Jozef Výrost a kolektív

Európska sociálna sonda (ESS)

3. kolo na Slovensku

UNIVERSUM

Jozef Výrost a kol.

**Európska sociálna
sonda (ESS)
3. kolo na Slovensku**

**UNIVERSUM
Prešov 2008**

Európska sociálna sonda (ESS) 3. kolo na Slovensku

Autori: Prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc. (kapitola I., III., VI.)
PhDr. Mária Homišinová, PhD. (kapitola II.)
D. F., PhD. Denisa Fedáková (kapitola V.)
Michal Kentoš, PhD. (kapitola IV., VII.)

Recenzenti: RNDr. Zdenka Ruiselová, CSc.
Doc. PhDr. Tomáš Urbánek, PhD.

Táto publikácia vyšla v rámci riešenia štátneho programu
Predikcia vývojových trendov v sociálnej sfére č. 174/2004

© Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

Vydané vo vydavateľstve **UNIVERSUM**, Javorinská 26, 080 01 Prešov
(www.universum-eu.sk)

ISBN 978-80-89046-55-3

OBSAH

I.	Projekt Európska sociálna sonda (European Social Survey, ESS)	5
	<i>Jozef Výrost</i>	
II.	Sociodemografický profil respondenta a jeho rodiny	52
	<i>Mária Homišinová</i>	
III.	Politické postoje	75
	<i>Jozef Výrost</i>	
IV.	Bezpečnosť, indikátory kvality života a religiozita	100
	<i>Michal Kentoš</i>	
V.	Životná cesta: udalosti, normy, rozhodnutia	132
	<i>Denisa Fedáková</i>	
VI.	Médiá: sledovanosť rozhlasu, tlače, televízie a používanie internetu	160
	<i>Jozef Výrost</i>	
VII.	Hodnotové orientácie	174
	<i>Michal Kentoš</i>	
	Literatúra	191

I.

PROJEKT EURÓPSKA SOCIÁLNA SONDA (European Social Survey, ESS)

Jozef Výrost

Úvod

Publikácia, ktorá sa týmto dostáva k svojim čitateľom, vznikla v kontexte riešenia projektu Európska sociálna sonda (European Social Survey, skratkou ESS) a je na slovenskom trhu druhou publikáciou tohto druhu (Výrost a kol., 2006). ESS, ako je známe, je medzinárodný celoeurópsky projekt, plánovaný na 5 kôl v dvojročných cykloch, teda kladie si za cieľ postihnúť sledované aspekty spoločenského, politického a kultúrneho života v účastníckych krajinách v 10-ročnej perióde. Slovensko sa prvého kola Európskej sociálnej sondy nezúčastnilo, teda predložený text je v poradí druhou u nás publikovanou národnou správou, prinášajúcou vybrané výsledky z realizácie 3. kola ESS. Súčasne, tak ako si to vyžadujú pravidlá diseminácie výsledkov projektu, každá z publikácií v prvej časti prinesie základné informácie o štruktúre, organizácii a zameraní celého projektu i príslušného kola.

Fakt kultúrnej diverzity Európy predstavuje pre sociálne vedy permanentnú výzvu a súčasne prirodzené laboratórium pre štúdium, ktoré si vyžaduje multidisciplinárny prístup, t. j. účasť čo najširšieho okruhu sociálnych vied, od ekonomických vied, politológie, cez sociológiu, psychológiu až po historické vedy a sociálnu antropológiu. Uvedenie si týchto požiadaviek viedlo v závere roku 1995 tím programu Beliefs in Government (BiG), riešeného ako program European Science Foundation (ESF), k začatiu prác na príprave projektu European Social Survey. Tento zámer získal podporu ESF Standing Committee for Social Sciences (SCSS) a na základe toho v roku 1996 ustanovená expertná skupina pod vedením M. Kaaseho vypracovala základnú ideu budúceho projektu (ESS Report, 1996). V uvedenej podobe bol projekt prezentovaný v dokumente ESF SCSS z roku 1999.

Porozumenie podstate a dôsledkom rozdielov v ekonomickej, sociálnej, kultúrnej a politickej štruktúre krajín integrujúcej sa Európy sa v tomto dokumente chápe ako nevyhnutná podmienka pre efektívne riadenie prebiehajúcich sociálnych procesov tak zo strany národných, ako aj celoeurópskych orgánov a zainteresovaných inštitúcií. Realizácia projektu ESS bola predbežne rozvrhnutá na 5 kôl (v dvojročných cykloch), v rokoch 2001 – 2010. Spôsob financovania projektu ESS je dvojúrovňový. Národné štúdie, v každom kole samostatne, sú financované z národných zdrojov (štátny rozpočet, prostriedky z grantových agentúr a pod.). Medzinárodná koordinácia projektu je financovaná z medzinárodných zdrojov (European Science Foundation, 5. rámcový program EÚ pri prvom kole v rokoch 2001 – 2003, 6. rámcový program EÚ pri druhom kole v rokoch 2004 – 2005, 7. rámcový program EÚ pri treťom kole v rokoch 2006 – 2007).

Možnosť postihnúť vývojové trendy v sociálnej sfére v rámci projektu ESS je založená na splnení dvoch základných požiadaviek, ktorými sú **opakované merania** a **medzikultúrne komparácie**.

Pokiaľ ide o splnenie prvej požiadavky, predpokladá sa uskutočnenie 5 kôl výskumu v dvojročných intervaloch. Prvého kola, realizovaného v rokoch 2001 – 2003, žiaľ, bez účasti SR, sa zúčastnilo 22 krajín (Austria, Belgium, Czech Republic, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Israel, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, United Kingdom). Druhé kolo sa uskutočnilo v rokoch 2004 – 2005 za účasti 26 krajín (Austria, Belgium, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, Ukraine, United Kingdom). Tretie kolo sa uskutočnilo v rokoch 2006 – 2007 za účasti 25 krajín (Austria, Belgium, Bulgaria, Cyprus, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Hungary, Ireland, Latvia, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Romania, Russia, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Ukraine, United Kingdom). Pre SR sa teda analýza vývojových trendov v skutočnosti bude dať realizovať až postupne v ďalšom období, za predpokladu, že sa na Slovensku vytvorí priestor pre stálu účasť v projekte ESS.

Použitá technika zberu dát, kombinácia dotazníka a interview, pozostáva z časti stabilnej (core modules), ktorá je rovnaká pre všetky kolá výskumu, a z časti premenlivej (rotating modules), ktorá sa špecificky vytvára pre jednotlivé kolá. Výber rotujúcich modulov pre každé kolo je predmetom súťaže medzinárodných tímov.

Skutočnosť, že časť otázok sa v perióde 10 rokov zopakuje 5x, dáva možnosť analyzovať vývinové tendencie v sledovaných oblastiach.

Menovite ide o tieto oblasti:

- **Sociálne postavenie jednotlivca v spoločnosti**
- **Sociálna inklúzia/exklúzia**
- **Médiá a komunikácia**
- **Názory na politické otázky**
- **Sociálno-politické orientácie**
- **Hodnotové orientácie**
- **Dôvera v spoločenské inštitúcie**
- **Náboženská identita**
- **Národná a etnická identita**

Pokiaľ ide o požiadavku medzikultúrnych komparácií, v rámci ESS sú formulované presné propozície pre preklad dotazníka z angličtiny do jazykov riešiteľských krajín a uskutočňujú sa viaceré opatrenia, aby metodiky boli v rôznych jazykových mutáciách rovnocenné. Zároveň v každej zo zúčastnených krajín sa empirický výskum realizuje striktne na reprezentatívnom náhodnom výbere (v krajinách do 2 mil. obyvateľov minimálna veľkosť efektívnej výskumnej vzorky, t. j. počtu osôb, ktoré odpovedia na celú metodiku, je 800 respondentov, v ostatných krajinách je to 1500 respondentov). Tieto opatrenia majú za cieľ umožniť uskutočnenie medzikultúrnych porovnaní pri analýze získaných empirických dát, a tým prehĺbiť pohľad na prebiehajúci procesov.

Prehľad termínov realizácie 3. kola ESS:

- Vypísanie tendra na výber rotujúcich modulov dotazníka: december 2004
- Predloženie návrhov na rotujúce moduly: marec 2005
- Výber rotujúcich modulov: apríl 2005
- Kompletizácia a pilotná štúdia na overenie dotazníka pre 3. kolo: apríl 2006
- Vypracovanie plánov výberu vzorky, ich schválenie a realizácia: september 2006
- Terénny výskum: december 2006
- Spracovanie dát v NSD v Nórsku: február 2007 – september 2007
- Zverejnenie a sprístupnenie dát verejnosti: september 2007
- Technická správa o 3. kole ESS: september 2007

Slovenská republika vstúpila do projektu ESS až v 2. kole. Podstata problému účasti Slovenska spočívala v tom, že projekt ESS bol a aj v súčasnosti je na nadnárodnej úrovni financovaný zo zdrojov EÚ (5., 6. a 7. rámcový program Európskej únie – „5-th, 6-th, and 7-th Framework Program“, a čiastočne aj zo zdrojov Európskej nadácie pre vedu – European Science Foundation, ESF). Účasť jednotlivých krajín bola a je stále financovaná z národných zdrojov.

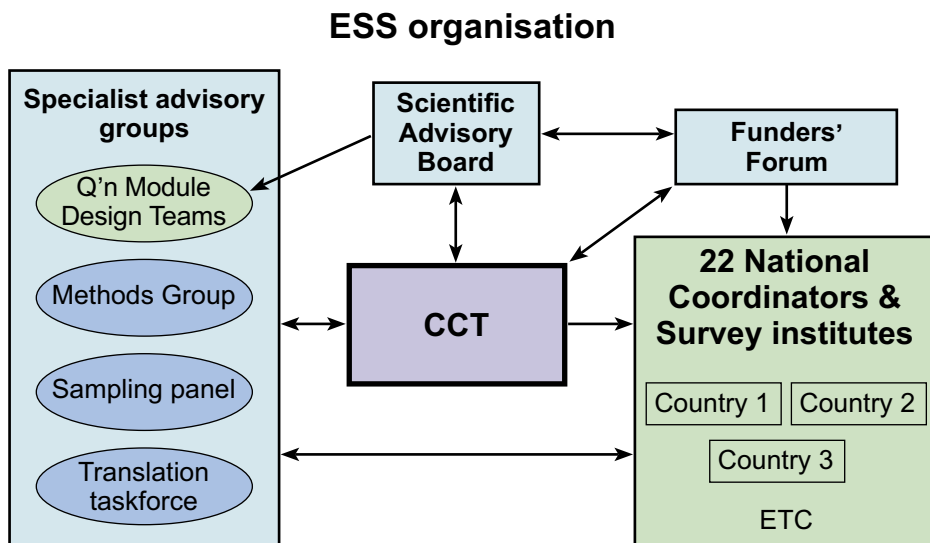
V SR sa riešenie finančného zabezpečenia pre druhé a nasledujúce kolá ESS našlo prostredníctvom formy štátnych programov, menovite úlohy **Predikcia vývojových trendov trendov v sociálnej sfére**, vypísanej v rámci tematického štátneho programu výskumu a vývoja **Aktuálne otázky rozvoja spoločnosti**. Úloha *Predikcia vývojových trendov v sociálnej sfére* bola v rokoch 2004 – 2008 teda riešená v kontexte medzinárodného výskumného programu European Social Survey (2. kolo a 3. kolo) v súlade s určenými spoločne zdieľanými pravidlami a zameraná na poznávanie a interpretáciu postojov, hodnôt a spôsobov správania ľudí v SR so zreteľom na európsky kontext a na zmeny v európskych inštitúciách. Organizácia výskumu bola rovnaká ako v ostatných zúčastnených krajinách ESS, tak aby výsledky boli porovnateľné v medzinárodnom meradle.

Význam, ktorý Európska komisia a jej orgány pre vednú politiku pripisujú tomuto projektu, možno vidieť aj v tom, že ESS získala Descartesovu cenu za rok 2005. Toto najvýznamnejšie ocenenie vedeckej práce v Európe udeľuje každoročne Európska komisia za „výnimočné prínosy vo vedeckom výskume“. V roku 2005 bola po prvýkrát táto cena udelená riešiteľom z oblasti spoločenských vied. Európska komisia sa tiež rozhodla vyčleniť prostriedky na zabezpečenie infraštruktúry ESS zabezpečujúcej nadnárodnú koordináciu pre obdobie rokov 2006 – 2010.

Organizačná štruktúra ESS

V nadväznosti na rozsah a komplexnosť úloh pri zapojení takého veľkého počtu krajín do výskumu si ESS osvojila princíp rovnováhy v riadení aktivít medzi elementmi jej organizačnej štruktúry. Prakticky to znamená kombináciu **centrálnej koordinácie** aktivít projektu so zvýraznenou **právomocou národných tímov** a permanentnou poradenskou službou **nezávislých expertov, resp. expertných tímov**.

Organizačná štruktúra ESS:

I. Centrálny koordinačný tím (Central Coordinating Team – CCT)

Roger Jowell

V 3. kole sa skladal zo zástupcov významných európskych inštitúcií, zodpovedných za projekt ESS od jeho vzniku.

Vedúcou inštitúciou v CCT je:

**Centre for Comparative Social Surveys,
City University London, UK**

Profesor Roger Jowell, hlavný koordinátor

(do októbra 2003 vedúcou inštitúciou ESS bolo National Centre for Social Research v Londýne, osoba hlavného koordinátora sa nemenila).

Partnerskými inštitúciami v CCT sú:

**Katholieke Universiteit Leuven,
Belgium**

Jaak Billiet

**Zentrum für Umfragen, Methoden
und Analysen (ZUMA), Germany**

Peter Mohler

**Norwegian Social Science Data
Services (NSD), Norway**

Bjørn Henriksen

**Social and Cultural Planning Office
(SCP), Netherlands**

Ineke Stoop

**ESADE, Universitat Ramon Llull,
Barcelona, Spain**

Willem Saris

**University of Ljubljana,
Slovenia**

Brina Malnar

II. Vedecká rada projektu ESS (Scientific Advisory Board – SAB)

Predsedom medzinárodnej vedeckej rady je profesor Max Kaase z International University v Brémach. V rade má zastúpenie jeden reprezentant z každej účastníckej krajiny a po dvoch členoch má Európska komisia a Európska nadácia pre vedu (European Science Foundation – ESF).

Max Kaase

Zloženie SAB pre 3. kolo ESS bolo nasledovné:

Austria

Anton Ammann
University of Vienna

Belgium (Flemish)

Piet Bracke
University of Ghent
Ghent

Belgium (Francophone)

Pierre Desmarez
Université Libre de Bruxelles
Brussels

Bulgaria

Atanas Atanasov
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia

Cyprus

Kostas Gouliamos
Cyprus College
Nicosia

Czech Republic

Klára Plecítá-Vlachová
Institute of Sociology ASCR
Prague

Denmark

Olli Kangas
Danish National Institute of Social Research
Copenhagen

Estonia

Dagmar Kutsar
University of Tartu
Tartu

Finland

Matti Heikilä
STAKES (National Research and Development Centre for Welfare and Health)
Helsinki

France

Bruno Cautrès
Institut d'Etudes Politiques
Paris

Germany

Ursula Hoffmann-Lange
Universität Bamberg
Bamberg

Greece

John Yfantopoulos
National Centre for Social Research (EKKE)
Athens

Hungary

Gergely Böhm

Hungarian Academy of Sciences, Institute
for Political Science
Budapest

Iceland

Stefán Ólafsson

University of Iceland
Reykjavik

Ireland

Sean Ó Riain

National University of Ireland at Maynooth
Maynooth

Israel

Shalom Schwartz

Hebrew University of Jerusalem
Jerusalem

Italy

Guido Martinotti

Università di Milano Bicocca
Milano

Latvia

Aivars Tabuns

University of Latvia

Luxembourg

Andrée Helminger

University of Zurich

Netherlands

Jacques Thomassen

University of Twente
Enschede

Norway

Ann-Helén Bay

Oslo University College
Oslo

Poland

Henryk Domanski

Polish Academy of Sciences
Warsaw

Portugal

João Ferreira de Almeida

Instituto Superior de Ciências
do Trabalho e da Empresa
Lisbon

Manuel Villaverde Cabral

Universidade de Lisboa
Lisbon

Romania

Dumitru Sandu

University of Bucharest

Russia

Vladimir Magun

Russian Academy of Sciences
Moscow

Slovak Republic

Lubomír Falt'an

Slovak Academy of Sciences
Bratislava

Slovenia

Niko Toš

University of Ljubljana
Ljubljana

Spain

José-Ramon Montero

Universidad Autónoma de Madrid
Madrid

Sweden

Robert Ericson

University of Stockholm
Stockholm

Switzerland (+ Liechtenstein)

Peter Farago

Landert Farago Davatz & Partner
Zürich

Turkey

Yilmaz Esmer

Bogaziçi University
Istanbul

Ukraine

Eugene Golovakha
National Academy of Sciences of
Ukraine
Kyiv

UK

Jacqueline Scott
University of Cambridge
Cambridge

European Science Foundation

representatives
Henk Stronkhorst
Head of Unit, Social Sciences
Strasbourg, France

Gün Semin
Free University of Amsterdam
Amsterdam

European Commission representative

Philippe Keraudren
DG Research

III. Metodologická skupina (Methods Group)

Poskytuje poradenstvo v metodologických a technických otázkach pri realizácii projektu. Pre 3. kolo ESS sa skladala z nasledovných členov:

Denise Lievesley (predsedníčka), riaditeľka Institute for Statistics pri UNESCO,
Norman Bradburn, US National Science Foundation,
Paolo Garonna, United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), Genova,
Lars Lyberg, Statistics Sweden,
Vasja Vehovar, University of Ljubljana.

IV. Panel pre výber vzorky (Sampling Panel)

Tento tím špecialistov poskytuje poradenstvo národným tímom v otázkach výberu vzorky a podieľa sa na overení vhodnosti postupov, zvolených národnými koordinátormi. V 3. kole ESS mal týchto členov:

Sabine Häder (vedúca), ZUMA, Germany,
Siegfried Gabler, ZUMA, Germany,
Seppo Laaksonen, Statistics Finland,
Peter Lynn, University of Essex, UK,
Mathias Ganninger, ZUMA, Germany.

V. Pracovná skupina pre preklad metodiky (Translation Taskforce)

Tím špecialistov v tejto pracovnej skupine je zodpovedný za riadenie procesu prekladu zdrojového dotazníka v anglickom jazyku do jazykov účastníckych krajín. Poskytuje poradenstvo pre potreby národných tímov a dozerá na dodržiavanie prijatých pravidiel. Pre 3. kolo ESS ho tvorili:

Janet Harkness (convenor), GESIS-ZUMA,
Beth-Ellen Pennell, University of Michigan Ann Arbor,
Alisú Schoua Glusberg, Research Support Services Illinois,
Paul Kusmaul, Johannes Gutenberg University in Mainz.

Účastnícke krajiny 3. kola ESS

- Austria** **Národný koordinátor:** *Karl Müller*
WISDOM
Financujúca organizácia: *Bundesministerium für Wirtschaft und Arbeit (BMWA)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Institute for Panel Research (IPR)*
- Belgium** **Národný koordinátor (flámska časť):** *Geert Loosveldt*
Katholieke Universiteit Leuven
Financujúca organizácia: *Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *TNS Dimarso*

Národný koordinátor (frankofónna časť): *Marc Jacquemain*
Institut de Sciences Humaines et Sociales
Financujúca organizácia: *Fonds National de la Recherche Scientifique*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *TNS Dimarso*
- Bulgaria** **Národný koordinátor:** *Lilia Dimova*
Agency for Social Analyses
Financujúca organizácia: *The National Science Fund*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Vitoshka Research EOOD*
- Cyprus** **Národný koordinátor:** *Dr Spyros Spyrou and Dr Antonis Theocharous*
Cyprus College
Financujúca organizácia: *Cyprus College*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Cyprus College*
- Denmark** **Národný koordinátor:** *Torben Fridberg*
Danish National Institute of Social Research
Financujúca organizácia: *Danish Social Science Research Council*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *SFI-Survey (Danish National Institute of Social Research)*
- Estonia** **Národný koordinátor:** *Kairi Talves*
University of Tartu
Financujúca organizácia: *Ministry of Education and Research, Ministry of Social Affairs*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *OÜ Saar Poll*

- Finland** **Národný koordinátor:** *Heikki Ervasti*
University of Turku
Financujúca organizácia: *Academy of Finland*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Statistics Finland*
- France** **Národní koordinátori:** *Daniel Boy, Bruno Cautrès, Nicholas Sauger*
CEVIPOF, Institut d'études politiques, Paris
Financujúca organizácia: *Comité de concertation pour les données en sciences humaines et sociales, Fonds National de la Science*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Institut de Sondage Lavalie (ISL)*
- Germany** **Národný koordinátor:** *Jan Van Deth*
University of Mannheim
Financujúca organizácia: *German Research Foundation (DFG)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Institut für Angewandte Sozialforschung (INFAS)*
- Hungary** **Národný koordinátor:** *Gergely Böhm*
Hungarian Academy of Sciences (HAS)
Financujúca organizácia: *Hungarian Academy of Science*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Gallup*
- Ireland** **Národný koordinátor:** *Dr Susana Ferreira*
University College Dublin
Financujúca organizácia: *Irish Research Council for the Humanities & Social Sciences (IRCHSS)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Economic and Social Research Institute (ESRI)*
- Latvia** **Národný koordinátor:** *Ilze Trapenciere*
Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia
Financujúca organizácia: *Ministry of Education and Science*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *to be confirmed*
- Netherlands** **Národný koordinátor:** *Harry Ganzeboom*
Free University
Financujúca organizácia: *Nederlandse organisatie voor wetenschappelijk onderzoek (NWO); Social and Cultural Planning Office (SCP)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *GfK Panel Services Benelux*
- Norway** **Národný koordinátor:** *Kristen Ringdal*
Norwegian University of Technology and Science
Financujúca organizácia: *Research Council of Norway (RCN)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Statistics Norway*

- Poland** **Národný koordinátor:** *Pawel Sztabinski*
Institute of Philosophy and Sociology
Polish Academy of Sciences
Financujúca organizácia: *Polish Academy of Sciences*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Centre for Social Survey Research, Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences*
- Portugal** **Národný koordinátor:** *Jorge Vala*
Instituto de Ciencias Sociais (ICS)
University of Lisbon
Financujúca organizácia: *Office for International Relations in Science and Higher Education (GRICES)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *TNS-Euroteste*
- Romania** **Národní koordinátori:** *Mihaela Vlasceanu, Catalin Augustin Stoica*
National School for Political & Administrative Sciences (SNSPA)
Financujúca organizácia: *Ministry of Education and Research*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Centre for Urban and Regional Sociology (CURS)*
- Russia** **Národný koordinátor:** *Anna Andreenkova*
The Institute for Comparative Social Research (CESSI)
Financujúca organizácia: *The Institute for Comparative Social Research (CESSI)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *The Institute for Comparative Social Research (CESSI)*
- Slovakia** **Národný koordinátor:** *Jozef Výrost*
Institute of Social Sciences, Slovak Academy of Sciences
Financujúca organizácia: *Ministry of Education*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *GfK Slovakia, Institute for Market Research, Ltd.*
- Slovenia** **Národný koordinátor:** *Brina Malnar*
University of Ljubljana
Financujúca organizácia: *Ministry of Education and Sport; Ministry of Higher Education, Science and Technology*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Ljubljana University*
- Spain** **Národný koordinátor:** *Mariano Torcal*
Department of Political and Social Sciences
Universitat Pompeu Fabra
Financujúca organizácia: *Consejo Superior De Investigaciones Científicas (CSIC)*
Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: *Metroscopia*

Sweden	Národný koordinátor: <i>Mikael Hjerm</i> Umeå University Financujúca organizácia: <i>The Swedish Research Council; The Bank of Sweden Tercentenary Foundation</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Statistics Sweden</i>
Switzerland	Národný koordinátor: <i>Dominique Joye</i> SIDOS Financujúca organizácia: <i>Schweizerischer Nationalfond zur Förderung der Wissenschaftlichen Forschung</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>MIS-Trend</i>
UK	Národný koordinátor: <i>Alison Park</i> National Centre for Social Research Financujúca organizácia: <i>Economic & Social Research Council</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>British Market Research Bureau (BMRB)</i>
Ukraine	Národný koordinátor: <i>Andriy Gorbachyk</i> Kyiv Taras Shevchenko University Financujúca organizácia: <i>National Institute of Sciences, Institute of Sociology</i> Organizácia (agentúra) zabezpečujúca zber dát: <i>Centre for Social and Political Research (SOCIS)</i>

Metodológia

K základným cieľom Európskej sociálnej sondy patrí aj projektovanie a realizácia medzinárodného komparatívneho výskumu na špičkovej metodologickej úrovni. Táto meritórna požiadavka sa vzťahovala na všetky segmenty projektu empirického výskumu, ktoré konkrétne predstavujú:

- konštrukcia metodiky,
- preklad metodík,
- výber vzorky,
- kontrola kvality.

A. PREKLAD METODÍK

Pri medzinárodných komparatívnych výskumoch jednou z najvýznamnejších otázok je zabezpečenie ekvivalencie rôznych jazykových mutácií použitých metodík. V opačnom prípade by hrozilo, že do identifikovaných rozdielov medzi krajinami by sa nepremietli len objektívne existujúce medzikultúrne odlišnosti, ale aj rozdiely podmienené nerovnocennosťou použitých nástrojov. Vypracovanie spoločného postupu pri preklade metodík a dohľad nad postupom prác v každom kole má Panel pre výber vzorky (Sampling Panel).

V ESS sa uplatňuje spôsob zabezpečenia tejto úlohy, ktorý pozostáva z piatich krokov a nesie označenie *TRAPD* z anglického *Translation – preklad, Review – posúdenie prekladu, Adjudication – rozhodnutie o konečnej podobe, Pre-testing – overenie pred spustením terénneho výskumu, Documentation – zaznamenanie postupu a jeho sprístupnenie pre užívateľov dát ESS*. Znamená to teda, že prístup k prekladu dotazníka ESS zo zdrojového anglického textu predstavuje tímovú prácu, v rámci ktorej sú špecifikované 3 roly: prekladateľov, posudzovateľa prekladu a „rozhodcu“ – osoby, ktorá určuje definitívnu podobu dotazníka.

Prekladatelia (Translators): Panel pre výber vzorky požaduje, aby dotazník prekladali nezávisle na sebe dvaja prekladatelia. Mali by to byť osoby, ktoré okrem znalosti anglického jazyka majú skúsenosti s empirickými výskumami, realizovanými dotazníkovou metódou.

Posudzovateľ prekladov (Reviewer): Okrem znalosti anglického jazyka sa vyžaduje, aby bol oboznámený s princípmi konštrukcie dotazníka ESS, ako aj s problematikou, na ktorú sa dotazník zameriava. Jeho úlohou je overiť vhodnosť prekladov a dozerat' na ich rovnocennosť. V sporných prípadoch formuluje svoje stanovisko, ktoré predkladá na posúdenie.

Rozhodca (Adjudicator): V podmienkach ESS to spravidla býva národný koordinátor projektu ESS alebo osoba z jeho tímu. Rozhoduje o sporných otázkach a formuluje definitívnu verziu dotazníka.

V 3. kole Európskej sociálnej sondy v SR bol tento postup realizovaný plne v súlade s požiadavkami, teda dotazník bol preložený nezávisle na sebe dvoma prekladateľmi, úlohu posudzovateľa plnil člen slovenského tímu ESS a úlohu „rozhodcu“ vykonal národný koordinátor projektu ESS v SR.

Paralelné a zdieľané preklady: V podmienkach, v ktorých sa projekt ESS realizuje, sa stretávame s tým, že viaceré krajiny účastnícke krajiny projektu používajú rovnaký jazyk. Napr. v prípade francúzštiny sú to okrem Francúzska aj Belgicko, Švajčiarsko a Luxembursko, v prípade nemčiny okrem Nemecka aj Rakúsko a Švajčiarsko, taliančina sa okrem Talianska používa vo Švajčiarsku atď. V rámci ESS existuje základné pravidlo, v zmysle ktorého ak zastúpenie národnosti, etnickej, resp. jazykovej skupiny na celkovom počte obyvateľov krajiny je 5%, je povinnosťou tímu ESS zabezpečiť preklad aj tohto jazyka.

V prípade slovenského tímu vznikla potreba preložiť dotazník do maďarského jazyka v spolupráci s tímom ESS v Maďarskej republike. Konkrétne to znamenalo, že dotazník do maďarčiny zo zdrojového anglického textu preložil jeden prekladateľ a posudzovateľ okrem tohto prekladu mal k dispozícii preklad, realizovaný obvyklým postupom v Maďarsku. Na základe toho vznikla maďarská mutácia metodiky ESS pre 3. kolo, ktorá bola potom použitá vo výskume.

Pre-test dotazníka (Pilot study): V ESS sa uskutočňuje na malej vzorke pred spustením zberu empirických dát (terénnym výskumom) a účelom je overiť, či sú otázky (dotazník) a alternatívy odpovedí (odpovedové karty) pre respondentu zrozumiteľné. Pilotná štúdia poskytuje spätnú väzbu o nárokoch na anketárov a spresňuje požiadavky na organizáciu terénneho výskumu.

Dokumentácia prekladu: V ESS sa archivuje dokumentácia, týkajúca sa prípravy definitívnej podoby metodiky, použitej v danom kole v danej krajine, aj v riadiacich orgánoch ESS. V procese prekladu sa každá položka dotazníka alebo odpovedového hárku dopĺňa o komentáre, ktoré sú potom k dispozícii zainteresovaným osobám v ostatných krajinách.

B. VÝBER VZORKY

Základným cieľom stratégie pre výber vzorky v rámci ESS je implementácia prístupu, ktorá zaručuje požadovanú mieru ekvivalencie vo všetkých účastníckych krajinách, pri zachovaní možnosti rešpektovania špecifik jednotlivých krajín. V prípade projektu ESS výber vzorky musí byť zásadne náhodný (pravdepodobnostný) a zo štatistického hľadiska je cieľom plné pokrytie populácie danej krajiny.

Základné princípy výberu vzorky pre potreby medzikultúrnych komparácií

Pri výskumoch realizovaných vo viacerých krajinách je žiaduce zachovať potrebnú mieru flexibility pri výbere vzorky, ale v takom rozsahu, aby sa to nedialo na úkor zužovania bázy rovnocennosti výberov, ktorých dôsledkom by bolo zníženie porovnateľnosti dát. Optimálny plán pre výber v rámci kroskultúrnych výskumov predstavuje náhodný výber, rešpektujúci praktické postupy, ktoré sa osvedčili v danej krajine.

Najväčší dôraz v ESS sa kladie na náhodný (pravdepodobnostný) výber, pretože len táto stratégia dáva teoretickú možnosť zovšeobecňovania zo vzorky na populáciu a jej segmenty. Meritórna zásada striktnej náhodnosti výberu vzorky so sebou prináša ďalšie požiadavky:

- zabezpečenie výberu z celej cieľovej populácie (každý jej člen má mať rovnakú pravdepodobnosť, že bude vybratý),
- vysoký odpoveďový podiel – v prípade ESS je požiadavou 70-percentná návratnosť vyplnených dotazníkov,
- zaručenie minimálnej efektívnej veľkosti výberového súboru (v prípade, že krajina má počet obyvateľov do 2 miliónov, toto minimum v ESS bolo stanovené na 800 respondentov, v krajinách s počtom obyvateľov nad 2 milióny to bolo 1500 respondentov).

Tieto požiadavky sledujú hlavný cieľ, t. j. zaručenie rovnocennosti postupu ako základňu pre porovnateľnosť dát.

Plné pokrytie celej populácie obyvateľov krajiny

Dôležitým krokom pri plánovaní výskumu je definovanie populácie, ktorá sa má stať predmetom štúdia. V prípade ESS sú to obyvatelia danej krajiny, starší ako 15 rokov, nezávisle od toho, aké sú národnosti, aké je ich občianstvo alebo materinský jazyk. To znamená, že každá osoba, spĺňajúca dané kritériá, by mala mať rovnakú šancu, že bude vybratá do výskumnej vzorky. Konkrétne postupy v jednotlivých krajinách sa môžu v istej miere od seba odlišovať, preto sa v riadiacich orgánoch ESS považuje za dôležité, aby celý proces bol pod kontrolou. A to jednak Panelom ESS pre výber vzorky, jednak aj tým, že proces výberu vzorky v každej účastníckej krajine je dokumentovaný, tvorí súčasť databázy daného kola, aby to bolo možné brať do úvahy pri analýzach.

V rámci 1. kola ESS sa ukázali 3 základné alternatívy:

- a) existuje spoľahlivý register obyvateľov, ktorý je dostupný pre potreby realizácie sociálnych výskumov (napr. Nórsko, Švédsko, Dánsko),

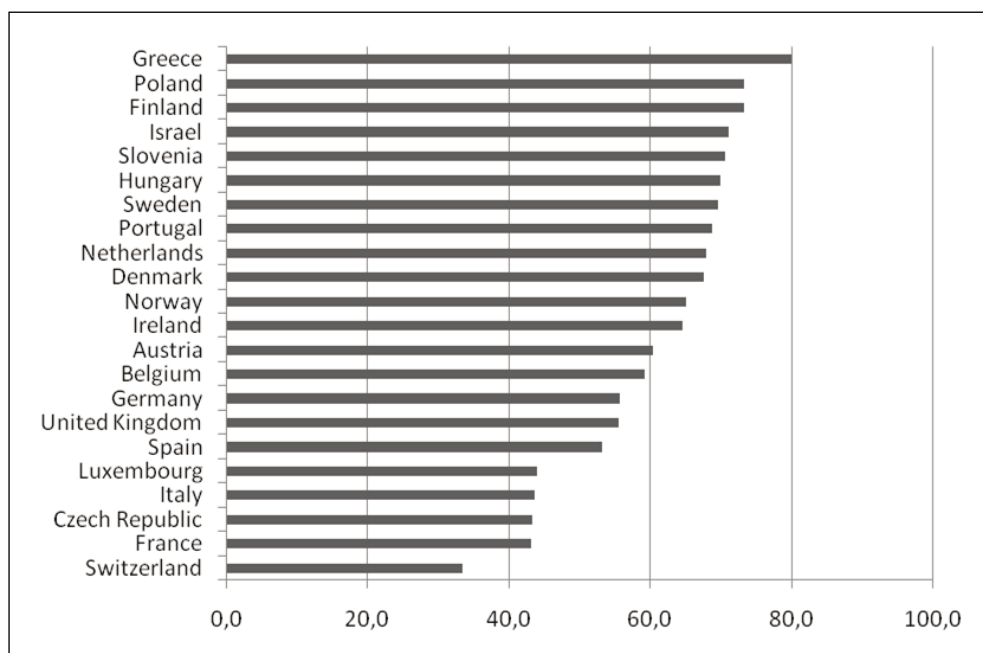
- b) existuje spoľahlivý register domácností/adries, ktorý je dostupný pre potreby realizácie sociálnych výskumov (napr. Švajčiarsko, Holansko, Veľká Británia),
- c) neexistuje alebo nie je prístupný spoľahlivý register osôb ani domácností (napr. Portugalsko, Francúzsko).

Stanovenie stratégie výberu vzorky je najzložitejšie v prípade tretej alternatívy. V rámci ESS sa tu používajú viacúrovňové postupy, v rámci ktorých prvú úroveň predstavuje vytypovanie obcí, druhú úroveň praktickej realizácie výberu výskumnej vzorky predstavuje vytypovanie domácností. Kľúčovým problémom v takomto prípade sa javí byť výber domácností. Používajú sa dva alternatívne postupy: a) Vytvorí sa zoznam všetkých adries domácnosti v rámci určitej časti danej oblasti. Cieľové domácnosti a v nich respondenti sa potom vyberajú náhodne z takéhoto zoznamu; b) Použije sa upravená technika „náhodná prechádzka“: anketár obíde istú oblasť, zozbiera adresy domácností a z takto vytvoreného zoznamu sa náhodne vyberú domácnosti a v nich respondenti.

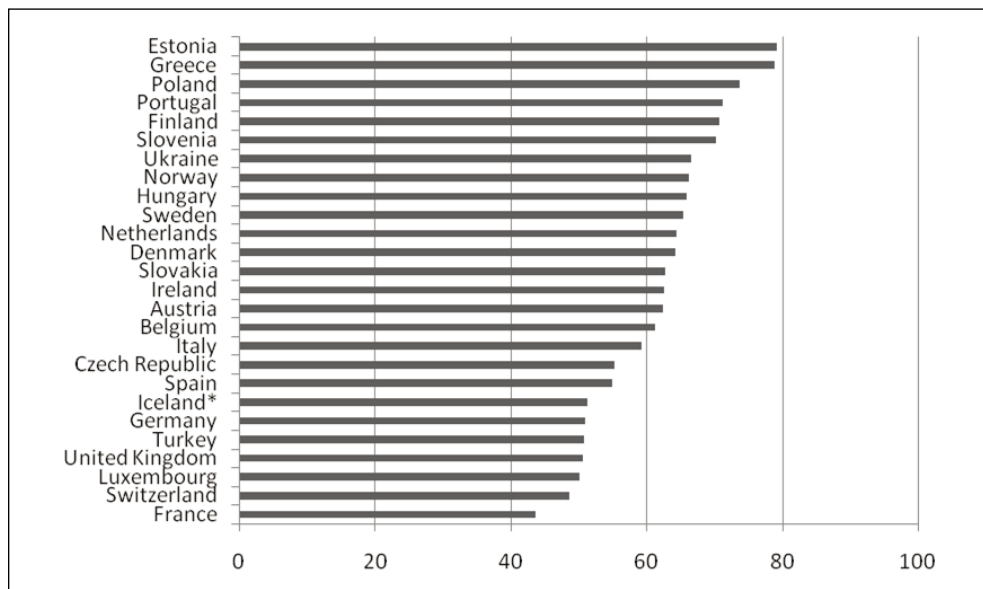
Podiel odpovedajúcich respondentov (response rates)

Ďalším zo zásadných problémov s priamym vplyvom na reprezentatívnosť je podiel respondentov, odmietajúcich vyplnenie dotazníka. Preto sa v ESS venuje mimoriadna pozornosť všetkým segmentom procesov zberu empirických dát. Cieľom je dosiahnutie hranice 70% v návratnosti dotazníkov v účastníckych krajinách.

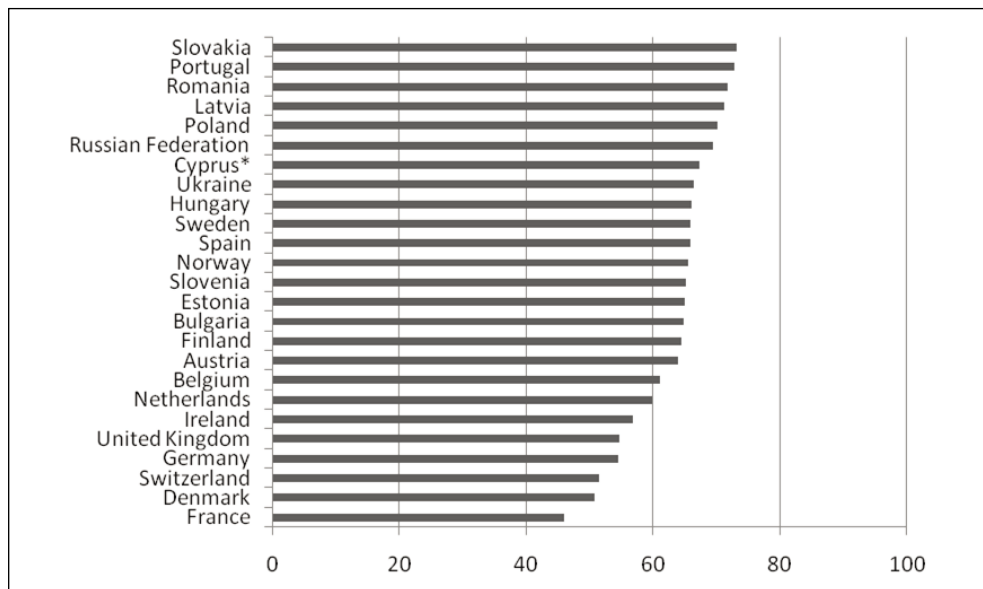
Graf. č. 1.1: Response rate v 1. kole ESS podľa zúčastnených krajín

Graf. č. 1.2: Response rate v 2. kole ESS podľa zúčastnených krajín

Graf. č. 1.3: Response rate v 3. kole ESS podľa zúčastnených krajín (uvádzame 20 krajín, ktorých dáta boli oficiálne zverejnené NSD v 1-st data release v septembri 2007)

Problém výberového plánu a určenia efektívnej veľkosti vzorky

Vplyv výberového plánu (sample design effect) sa definuje ako pomer aktuálneho rozptylu premennej v danom výberovom pláne k rozptylu vypočítanému na báze jednoduchého náhodného výberu. V prípade ESS sa efekty výberového plánu líšia nielen medzi krajinami, ale aj medzi premennými v rámci jednej krajiny. To všetko je treba mať na pamäti, keď sa v rámci výberového plánu odhaduje veľkosť vzorky. Minimálna efektívna veľkosť vzorky v rámci projektu ESS bola stanovená takto: 1500 vyplnených dotazníkov respondentov v prípade krajín s počtom obyvateľov nad 2 milióny a 800 vyplnených dotazníkov v krajinách s počtom obyvateľov menším ako 2 milióny.

Pravidlá pre výpočet efektívnej veľkosti vzorky

Efektívna veľkosť vzorky (effective sample size – **neff**) je veľkosť jednoduchého náhodného výberu, ktorá by produkovala rovnakú mieru presnosti (štandardnej chyby) ako aktuálne použité výberové plány. V typickom prípade **neff** je menšie ako **m** – aktuálny počet uskutočnených interview. Je to preto, lebo niektoré aspekty výberu redukujú presnosť výpočtu. Tento jav je známy ako efekt výberového plánu – **DEFF** (design effect):

DEFF = Aktuálny rozptyl výberu/výberový rozptyl jednoduchých náhodných výberov rovnakej veľkosti:

$$\mathbf{DEFF} = \mathbf{m}/\mathbf{neff} \quad \text{teda} \quad \mathbf{neff} = \mathbf{m}/\mathbf{DEFF}$$

Pre naše účely potrebujeme predikovať hodnotu **DEFF** pre daný výberový plán, aby sme mohli určiť, koľko interview treba vykonať na dosiahnutie hodnoty *neff*. Dva komponenty **DEFF** by sa mali brať do úvahy pri zostavovaní výberového plánu: efekt produkovaný rozdielnymi pravdepodobnosťami výberov (**DEFF_p**) a efekt produkovaný klastrami (**DEFF_c**):

$$\mathbf{DEFF} = \mathbf{DEFF}_p \times \mathbf{DEFF}_c$$

V ďalšom kroku potrebujeme stanoviť predikciu miery návratnosti dotazníkov, aby sme mohli určiť veľkosť počiatočnej vzorky (**n**) potrebnej na to, aby sme získali približne **m** vyplnených dotazníkov (uskutočnených interview).

V krajinách, ktoré majú k dispozícii pre výskum prístupné registre obyvateľov, je možné uskutočniť jednoduchý náhodný výber a zaručiť rovnakú úroveň pravdepodobnosti. V ostatných krajinách je nutné vyberať vzorku po etapách, pričom základným krokom sú adresy obyvateľov. V takýchto prípadoch je pravdepodobnosť výberu konkrétnej osoby závislá na veľkosti domácností. Iným zdrojom rozdielnej úrovne pravdepodobnosti výberov môže byť existencia minorít, ak je nutné, aby sa zaručilo ich zastúpenie vo výberovom súbore.

Ak sa pravdepodobnosti výberu líšia pre akékoľvek príčiny, s tým spojený efekt výberového plánu možno určiť rovnicou:

$$DEFF_p = \frac{m(\sum_i m_i w_i^2)}{(\sum_i m_i w_i)^2}$$

Tu m_i sú respondenti v i^{th} výbere triedy pravdepodobnosti, pričom každý získava váhu w_i , kde α znamená ‘proporcionálne k’:

$$w_i \propto \frac{N_i}{m_i}$$

Určité efekty výberového plánu vyplývajú z vytvárania klastrov. V niektorých krajinách, čo je dané konkrétnymi možnosťami, je nutné použiť viacúrovňovo klastrovaný výber. V takom prípade:

$$DEFF_c = 1 + (b-1) \rho,$$

kde b je priemerný počet respondentov v klastri a ρ je intra-klastrová korelácia (alebo „rate of homogeneity“) – vyjadrenie miery, do akej sú osoby v klastrovej jednotke viac alebo menej homogénne ako osoby v celej populácii (Kish, 1994). Tento efekt výberového plánu možno určiť, alebo aspoň odhadnúť, z poznania získaného v iných výskumoch.

Príklad: Ako určiť potrebnú veľkosť vzorky

Predpísané je $n_{eff} > 1500$.

Aby sme určili m , musíme vypočítať $DEFF = DEFF_p \times DEFF_c$

1. Predpokladajme, že navrhované klastrové jednotky sú administratívne oblasti s priemerným počtom 5000 domácností a na základe predchádzajúcich výskumov očakávame, že pre tieto oblasti bude na úrovni 0,02. V takom prípade, ak chceme uskutočniť po 15 interview na klastre:

$$DEFF_c = 1 + (15 - 1) \times 0,02 = 1,28.$$

[Poznámka: Ak neexistuje empirický dôkaz, na základe ktorého možno určiť Δ , vtedy sa navrhuje použiť v rovnici hodnotu 0,02.]

2. Predpokladajme ďalej, že jediným dostupným zdrojom informácií je zoznam adries domácností a že výber z nich sa musí uskutočniť na základe rovnakej pravdepodobnosti. Navrhnutý výberový plán bude určovať výber jednej osoby ako respondenta na každej adrese. To je jediný aspekt výberového plánu, ktorý predpokladá prítomnosť rozdielnych úrovní pravdepodobnosti výberu. V takom prípade sa použijú štatistiky odvodené z populácie o distribúcii veľkosti domácností:

Počet osôb vo veku 18+ v domácnosti i	Podiel domácností v populácii H_i/H	Počet vykonaných interview m_i	Relatívna váha		
			w_i	$m_i w_i$	$m_i w_i^2$
1	0,35	0,35 m	1	0,35 m	0,35 m
2	0,45	0,45 m	2	0,90 m	1,80 m
3	0,12	0,12 m	3	0,36 m	1,08 m
4	0,06	0,06 m	4	0,24 m	0,96 m
5	0,02	0,02 m	5	0,10 m	0,50 m
				1,95 m	4,69 m

Distribúcia domácností v populácii sa objavuje v prvých dvoch stĺpcoch. Na základe toho možno predpovedať distribúciu vzorky v treťom stĺpci. Potom možno odvodiť $DEFF_p$:

$$DEFF_p = m \times 4,69m / (1,95m)^2 = 4,69 / 1,95^2 = 1,23$$

3. Teda predpoveď $DEFF = 1,28 \times 1,23 = 1,57$. Na základe toho ak sa má dosiahnuť $neff > 1,500$ v tomto výberovom pláne, budeme potrebovať $m > 1,500 \times 1,57 = 2355$ respondentov.
4. Posledným krokom je výpočet veľkosti vzorky, aby výsledkom bolo minimálne 2355 realizovaných interview. Predpokladajme, že anticipujeme návratnosť dotazníkov (response rate) okolo 80% a že 5% osôb bude nedostupná, potom:

$$n = (m / 0,80) / 0,95 = 3098$$

Teda náš výberový plán v tomto prípade musí počítať s minimálne 3100 adresami.

Dokumentácia procesu výberu vzorky v ESS obsahuje popis všetkých základných predpísaných krokov, splnenie ktorých je podmienkou pre pozitívne stanovisko Panelu pre výber vzorky k výberovému plánu danej krajiny (tzv. signing off procedure), menovite:

- opis výberového kroku a jednotiek,
- pri použití viacúrovňového postupu opis výberu jednotiek na každej úrovni, rešpektujúceho použitie princípu náhodného výberu respondentov,
- detaily o tom, či a ako sa výskum člení geograficky,
- výpočty, na základe ktorých bola uskutočnená predikcia efektívnej veľkosti vzorky.

Výberový plán použitý v 3. kole ESS v SR:

ESS Round 3 Sampling Design Proposal

Country: Slovakia
NC: Jozef Vyrost (vyrost@saske.sk)
Survey Institute: GfK (<http://www.gfk.sk/>)
Expert: Peter Lynn

Target population	Persons 15 year or older who are resident in Slovakia, regardless of nationality and citizenship, language or legal status.
Samplin frame	Slovakian „Central Register of Residents” CRR is updated continuously (monthly) and has approximately 99,99% coverage of residents according to the Ministry of Interior. Homeless persons without an address and those in institutions will be excluded.
Remarks	By persons in institutions we mean those in prisons and permanent care in hospitals. Proportion of people remain registered at one address while they are de facto living at a different address in Round 2 was about 5%.
Sampling design	Simple random sample of persons born before 1. 11. 1991.
Design effects	No stratification, no clustering, equal probabilities. DEFF = 1.00
Target response rate	70% seems to be a realistic expectation: in Round 2 we achieved 64,2% response rate, and for Round 3 we are going to contract top fieldwork agency (GfK) with highly experienced interviewers.
Sample size	$N_{gross} = 2500$ 95% eligible, 70% response, implies $N_{net} = 1663$
Special features of the design	No over-sampling of specific groups.

C. KONTROLA KVALITY

Cieľom ESS je uplatňovať vysoké metodologické štandardy v práci medzinárodného tímu. Dôležitou súčasťou tohto úsilia je maximalizovať validitu a reliabilitu použitých nástrojov. Kontrola kvality sa v projekte ESS uskutočňuje vo viacerých rovinách.

Kontrola kvality odpovedí

Odpoveď respondenta na otázky dotazníka vyžaduje realizáciu viacerých kognitívnych úloh. Tieto úlohy obsahujú pochopenie a interpretáciu otázky, uchovanie informácie v pamäti a utváranie úsudku, formulovanie odpovede do podoby vyžadovaných odpovedňových kategórií a komunikáciu odpovede (Sudman, Bradburn, Schwarz, 1996). To všetko by sa malo realizovať pri splnení predpokladu, že respondent disponuje potrebnými spôsobilosťami a že je primerane motivovaný. V prípade, že jedna alebo obe z podmienok nie sú splnené, dôsledkom je znížená kvalita získaných dát. V projekte ESS sa hodnotenie kvality získaných odpovedí respondentov preto programovo stalo súčasťou práce (Loosveldt, Carton, Billiet, 2004) za pomoci použitia štyroch zdrojov informácií:

- a) správa anketára,
 - b) podiel kategórie „neviem“ a „nie“ v odpovediach,
 - c) odpovedňové štýly,
 - d) medzikultúrna rovnocennosť modelov merania.
- a) Prostredníctvom správy od anketára je možné získať informáciu o respondentovi a jeho motivácii vyplniť dotazník. V projekte ESS sa na tento účel používa niekoľko otázok na konci dotazníka. Jedna z nich sa zameriava na to, či respondent pri odpovediach požadoval vysvetlenie. Skúsenosti z 1. a 2. kola ESS ukázali, že podiel respondentov požadujúcich vysvetlenie sa pohyboval na úrovni 12%, pričom sa prejavili výrazné rozdiely medzi krajinami (od 5% do 20%). Ďalšia otázka zisťovala neochotu respondenta odpovedať na otázky. Podľa informácií, získaných v priebehu 1. kola ESS, neochota respondenta (teda osoby, ktorá už súhlasila s vyplnením dotazníka) odpovedať na niektorú z otázok sa pohybovala na úrovni 7%, čo nie je vysoký podiel. Úlohou anketárov bolo tiež posúdiť motiváciu respondenta. Analýza informácií z 1. kola ESS ukázala, že zastúpenie osôb s nízkou motiváciou odpovedať sa pohybovalo na úrovni 4%. Napokon jedna z otázok zisťovala mieru porozumenia otázok v dotazníku – pohybovala sa na úrovni 90%. Celkový pohľad, ktorý poskytoval tento zdroj informácie, bolo možné teda hodnotiť vcelku pozitívne. Po skúsenostiach získaných v prvom kole zostáva uvedený spôsob získavania informácií pravidelnou súčasťou dotazníka. Okrem už uvedeného účelu navyše umožňuje získať pohľad do procesov interakcie anketár-respondent, v prípade rozdielov medzi krajinami okrem prítomnosti medzikultúrnych rozdielov môže poukázať na prípadné dôsledky vyplývajúce z podoby prekladu textu dotazníka.
- b) Podiel odpovedí „neviem“ a „nie“, ďalej pre stručnosť budeme používať akronym „N+N“, vyvoláva rozdielne reakcie výskumníkov. Podľa Krosnicka (1991) je výskyt týchto odpovedí žiadateľný a je funkciou schopností a motivácie respondenta vykonať požadovanú úlohu a tiež je funkciou náročnosti úlohy. Iní sa domnievajú, že tieto od-

povede odzrkadľujú najmä neprítomnosť vlastného názoru. Bez ohľadu na rozhodujúcu príčinu je však jasné, že vysoká úroveň odpovedí „N+N“ sa nepovažuje za žiaduci stav. Pochopiteľne, treba tiež vziať do úvahy, že miera tohto typu odpovedí bude závislá na miere senzitivity položených otázok. Výsledky z 1. i 2. kola ESS túto skutočnosť potvrdili: v niektorých oblastiach dotazníka bol výskyt odpovedí „N+N“ vyšší (v otázkach týkajúcich sa postavenia azylantov a imigrantov, v otázkach zameraných na oblasť politiky) ako v iných (médiá, subjektívna pohoda, hodnoty, ale aj sociálna dôvera a vnímaná diskriminácia). Kým v prvých dvoch oblastiach sa úroveň „N+N“ pohybovala do 10%, v ostatných častiach dotazníka zostávala na hladine približne 2%. Čo sa týka regionálnych rozdielov, mierne vyšší výskyt odpovedí „N+N“ bol zaznamenaný v krajinách južnej a východnej Európy.

- c) Odpoveďové štýly pri analýze štruktúry odpovedí: v empirickom výskume sa predpokladá, že rozptyl odpovedí respondenta bude spôsobený predovšetkým obsahom položených otázok. Rovnako je ale všeobecne známe, že tieto odpovede sú často ovplyvnené aj inými okolnosťami. Pojem odpoveďový štýl zodpovedá tendencii osoby odpovedať určitým spôsobom, nezávisle od obsahu položiek. Príkladmi odpoveďových štýlov sú tendencia súhlasiť, používať extrémne odpovede, používať stred odpoveďových škál a pod. Analýza 51 položiek dotazníka z 1. kola ESS (Billiet, Philippens, 2003) poukázala na podobný obraz vo všetkých účastníckych krajinách: centrálna tendencia (používanie stredného bodu škál odpovede) sa ukázala zo všetkých odpoveďových štýlov ako najpoužívanejšia. Najvyššie zastúpenie mala, podľa údajov z 1. kola ESS, v Slovinsku (19%), najnižšie v Grécku a Izraeli (13%).
- d) Medzikultúrna rovnocennosť modelov merania
V tejto oblasti sa pozornosť sústredila na merania kvality skupín indikátorov, o ktorých sa predpokladalo, že merajú latentné premenné. Hľadali sa odpovede na dve všeobecné otázky. Po prvé: je meranie kvality indikátorov zmysluplné? Toto bolo hodnotené na základe výšky regresných koeficientov (faktorového sýtenia) v modeloch merania, neprítomnosťou indikátorov, sýtiacich viac ako jeden faktor a neprítomnosťou reziduálnej kovariancie. Po druhé: sú modely merania ekvivalentné pre všetky účastnícke krajiny? Pri hľadaní odpovede na druhú otázku vo všetkých skupinách boli vypočítané polychorické korelácie a odhad vážených najmenších štvorcov, založený na asymptotickej (ko)-variačnej matici (Jöreskog, 1990; Jöreskog & Sörböm, 1993). Na overenie predpokladov samozrejme nebolo možné použiť všetky otázky dotazníka, výber obsahoval otázky týkajúce sa účasti na náboženských aktivitách, niektorých politických postojov (napr. dôveru v politiku) a postojov k imigrantom. Výsledky analýzy (Billiet, Philippens, 2003) ukázali faktorové invariantné modely, v ktorých zodpovedajúce ukazovatele mali rovnaké vzťahy k latentným premenným.

Monitorovanie non-response

Vážnou hrozbou validity medzinárodných komparatívnych štúdií je odmietanie účasti respondentov vo výskume. Napriek uvedeniu si tejto hrozby, v skutočnosti sa najčastejšie stretávame s tým, že uvedená otázka býva v medzinárodných komparatívnych výskumoch ignorovaná (Jowell, 1998).

V prípade ESS bolo prijaté rozhodnutie v rámci realizácie projektu veľkú pozornosť venovať štandardizácii a optimalizácii procedúr terénneho výskumu a v súvislosti s tým bolo odmietanie účasti (non-response, ďalej NR) starostlivo monitorované a dokumentované (Philippens, Billiet, 2003, 2004).

Najdôležitejším efektom NR je riziko skreslenia výsledkov, ktoré je funkciou možných rozdielov medzi respondentmi, ktorí účasť prijali, a tými, ktorí ju odmietli:

$$\bar{y}_r = \bar{y}_n + \left(\frac{m}{n}\right)[\bar{y}_r - \bar{y}_m]$$

kde (m/n) je percento respondentov výberového súboru, ktorí sa výskumu nezúčastnili, teda NR, a $\bar{y}_r, \bar{y}_m, \bar{y}_n$ sú priemery ich odpovedí. Vzhľadom na témy, ktorými sa ESS zaoberá, možno očakávať, že odpoveďové tendencie uvedených skupín budú rozdielne (Groves, Couper, 1998).

V medzinárodnom komparatívnom výskume sa ťažisko pozornosti sústreďuje nielen na jednoduché deskriptívne štatistiky (priemer v danom ukazovateli za danú krajinu), ale aj na analýzu rozdielov (priemerov v danom ukazovateli) medzi krajinami. Popisovaný efekt možno ilustrovať nasledujúcou rovnicou (porovnanie priemerov odpovedí dvoch krajín):

$$\bar{y}_{1r} - \bar{y}_{2r} = (\bar{y}_{1n} - \bar{y}_{2n}) + \left(\frac{m_1}{n_1}[\bar{y}_{1r} - \bar{y}_{1m}] - \frac{m_2}{n_2}[\bar{y}_{2r} - \bar{y}_{2m}]\right)$$

Čísla 1 a 2 označujú v našom hypotetickom príklade krajinu 1 a 2. Rovnica ukazuje, že rozdiel medzi priemerami dvoch krajín nie je skreslený iba ak platí, že efekt NR v oboch krajinách je rovnaký. Čím je väčší rozdiel v NR v dvoch krajinách, tým sa miera dopadu tohto skreslenia na priemer odpovedí prehľbuje. Skúsenosti z realizácie veľkých medzinárodných komparatívnych projektov ukázali, že rozdiely v NR účastníckych krajinách nie sú ničím nezvyčajným (Couper, DeLeeuw, 2003).

Je zrejmé, že zistiť, či existujú a aké sú rozdiely medzi odpoveďami respondentov a NR v danej krajine vyzerá jednoducho v rovnici, ale v skutočnosti o NR nevieme prakticky nič. Pritom zdrojom NR v sociálnych výskumoch nie je len nechota odpovedať, t. j. zúčastniť sa výskumu, ale môže to byť problém dosažitelnosti potenciálneho respondenta, resp. problém kontaktovať ho.

DOTAZNÍK ESS V 3. KOLE

Základným cieľom Európskej sociálnej sondy (ESS) je systematické štúdium zmien hodnôt a postojov občanov európskych krajín prostredníctvom opakovaného zberu dát (plánuje sa predbežne 5 kôl v dvojiročnom cykle) v čo najväčšom počte európskych krajín.

Dotazník sa skladá zo stabilného modulu (core module), ktorý sa v zásade nemennej podobe plánuje použiť vo všetkých kolách, a 2 – 4 rotujúcich modulov (rotating modules), ktoré sa určenou procedúrou vyberajú v každom kole zvlášť. V 3. kole ESS bola výzva, adresovaná medzinárodným tímom, zverejnená v decembri 2004. Vedecká rada projektu ESS vybrala z viac ako 20 predložených návrhov napokon dva: 1. *Personálna a sociálna pohoda* a 2. *Plánovanie života: organizácia behu života v Európe*.

STABILNÝ MODUL DOTAZNÍKA ESS

Už na začiatku prác bola prijatá zásada, že obsahom stabilného modulu dotazníka nebudú situačne a kontextovo aktuálne témy sledované vo výskumoch verejnej mienky a že sa ESS sústreďí na dlhodobé sledovanie zmien v kultúrnych vzorcoch a sociálnej štruktúre. Po dlhohodobej príprave a mnohých úvahách sa v rámci riadiacich orgánov ESS určili tri základné oblasti stabilného modulu:

- Hodnotové orientácie obyvateľov, ich svetonázorové orientácie vrátane religiozity, ich sociálno-politické postoje a ich etické preferencie
- Kultúrne/národnostné orientácie obyvateľov – ich zmysel pre vzťah k národnému a kultúrnemu dedičstvu, postoje k iným etnickým skupinám
- Sociálna štruktúra spoločnosti – sociálna pozícia obyvateľov, vzdelanie, sociálne vylúčenie, štandardné sociálno-demografické ukazovatele ako je vek, skladba domácností, rod atd. a tiež niekoľko otázok, týkajúcich sa sledovania médií, ktoré majú pomôcť identifikovať primárne zdroje vedomostí občanov o sociálnej a politickej skutočnosti.

A. Hodnotové orientácie obyvateľov

Koordináciu prípravy tejto časti dotazníka ESS zabezpečovali J. Billiet, J. Curtice, S. Schwartz a J. Thomassen. Hodnoty autori ponímali ako hlboko zakorenené abstraktné orientácie, ktoré pomáhajú usmerňovať, uspokojovať a vysvetľovať názory, postoje a konanie ľudí. Tieto orientácie ovplyvňujú a súčasne sú sami ovplyvňované sociálnymi, politickými a ekonomickými zmenami spoločnosti. V tomto zmysle predstavujú jednu z priorit pre celý projekt ESS.

Po skúsenostiach, ktoré boli získané v predchádzajúcom období v medzikulturálnych výskumoch realizovaných v programe Eurobarometer, European Values Survey a World Values Survey, ako aj International Social Survey Programme, bolo prijaté rozhodnutie, že v ESS bude použitá 21-položková metodika, vytvorená izraelským psychológom Shalomom Schwartzom.

Zámerom autorov bolo súčasne identifikovať a monitorovať kľúčové sociálno-politické orientácie, ktoré existujú v jednotlivých krajinách a kultúrach. Robustné miery týchto

dimenzií mali poslúžiť predovšetkým ako nezávislé premenné a mali umožniť prienik do pochopenia preferencií politických strán, volebného správania a morálnych presvedčení. V prípade potreby však mohli byť rovnako dobre využité ako závislé premenné, ako produkt pôsobenia hierarchie hodnôt v spoločnosti a zrkadlo politických zmien. V tejto časti šlo o sledovanie nasledovných charakteristík:

- pravicová – ľavicová orientácia,
- liberálna – autoritárska orientácia,
- environmentalizmus,
- postmaterializmus,
- spokojnosť so stavom demokracie,
- dôvera v inštitúcie,
- záujem o politiku, preferencia politických strán a volebná účasť,
- účinnosť (efficacy) osobná a účinnosť systému,
- religiózna orientácia, súčasná a minulá,
- viera v Boha.

B. Kultúrne/národnostné orientácie obyvateľov

Koordináciu prípravy tejto časti dotazníka ESS zabezpečovali J. Billiet, J. Curtice, J. Linz, K. Kersbergen, F. van Waarden. Pred polstoročím veľká časť západnej Európy si stanovila za cieľ proces integrácie. Toto malo za následok spustenie procesu budovania nadnárodných štruktúr pri súčasnom zachovaní významných kompetencií národných vlád. Vznikali tak výzvy atakujúce v mnohom ohľade pretrvávajúci národný sentiment, čo sa často vyjadrovalo ako konflikt medzi „starým nacionalizmom a supranacionalizmom“. Poslaním projektu ESS je získať spoľahlivé informácie o aktuálnej podobe a prebiehajúcich zmenách v tejto oblasti. Zároveň však nemožno túto úlohu splniť bez sledovania širšieho kontextu. Vyžaduje si to súčasné monitorovanie vzťahov medzi členskými krajinami navzájom, tak ako sa prejavujú vo vedomí ich obyvateľov, monitorovanie súvislosti medzi euroobčianstvom/europatriotizmom na jednej strane a nacionalizmom/etnocentrizmom na strane druhej. Voľný pohyb medzi členskými krajinami a v dôsledku toho erózia monolitckej predstavy občianstva a národnej identity sú sprevádzané snahou o pevnosť vonkajších hraníc spoločenstva voči ekonomickým migrantom, azylantom a utečencom.

Vo všetkých týchto aspektoch Európa prechádza procesom zmien, zvýraznených potrebou adaptácie na nové formy správy vecí verejných. Ako sa ukázalo v programe European Science Foundation pod názvom *Beliefs in Government*, v období poklesu volebnej účasti i poklesu dôvery vo vlády a ich predstaviteľov je potrebné získať podrobnejší pohľad na činitele, ovplyvňujúce postoje verejnosti tak na národnej, ako i celoeurópskej úrovni.

Sledované charakteristiky:

- občianstvo a národná identita,
- predsudky voči „iným“ (outgroups),
- postoje k EÚ a ďalším formám nadnárodnej správy,
- postoje k migrácii.

C. Pozícia jedinca v sociálnej štruktúre

Koordináciu prípravy tejto časti dotazníka ESS zabezpečovali R. Erikson, T. Jonsson, K. Newton, J. Vogel. Sociálna a ekonomická pozícia človeka v spoločnosti je vo vzájomnej interakcii s mnohými faktormi. Napríklad úroveň vzdelania má vzťah k postaveniu vo sfére práce, oba ukazovatele ovplyvňujú príjem a všetky tieto charakteristiky vykazujú tesnú súvislosť s preferenciou hodnôt. Sociálno-demografické a sociálno-ekonomické ukazovatele v projekte ako je ESS tvoria esenciálny zdroj informácií. Kľúčovým pojmom ku koncipovaniu tejto časti dotazníka sa autorom javil pojem sociálneho vylúčenia.

Sledované charakteristiky:

- demografické charakteristiky respondenta a domácnosti,
- vzdelanie respondenta, jeho detí a partnera,
- rasový/etnický pôvod,
- pracovný status respondenta (partnera), skúsenosti s nezamestnanosťou,
- zamestnanie a sociálno-ekonomický status respondenta (partnera),
- ekonomické postavenie/príjem domácnosti,
- subjektívny zdravotný stav respondenta,
- sociálna dôvera a siete,
- subjektívne indikátory chudoby,
- skúsenosti s kriminalitou a obavy z nej,
- prístup a sledovanie médií.

Z hľadiska organizačného zabezpečenia prípravy a využívania stabilného modulu dotazníka ESS je tento v stálej v kompetencii Centrálného koordinačného tímu (CCT). Po utvorení tímov na prípravu stabilnej časti dotazníka ESS (Questionnaire Design Teams) v novembri 2001, ktorých hlavnou úlohou bola príprava príslušných častí otázok a odpovedí v dotazníku, mali snahu „testovať“ ich minimálne v dvoch krajinách a dvoch jazykových mutáciách (vo Veľkej Británii a Holandsku). Výsledky analyzovala skupina pod vedením Willema Sarisa na Univerzite v Amsterdame.

Celý proces konštrukcie pozostával zo šiestich krokov:

1. V prvej fáze dôraz kládli na výber pojmov, ktoré mali byť operacionalizované do podoby otázok.
2. Všetky otázky a škály odpovedí prešli overením kvality (validita a reliabilita) prostredníctvom programu SQP cestou MTMM analýzy (Scherpenzeel, Saris, 1997, Saris, van den Veld, Gallhofer, 2003). Validita a reliabilita neslúžili ako jediné kritériá. Pozornosť sa venovala aj odpovedovým škálam, vnútornej konzistencii požadovaných odpovedí v kontexte ostatných otázok, komparability otázok v čase a priestore, odhadu tendencie vyhnúť sa odpovedi, sociálnej žiaducnosti a pod.
3. Nasledujúcim krokom bol preklad položiek (pripravoval ich medzinárodný tím) do zdrojového jazyka (angličtiny) na účely realizácie dvoch veľkých pilotných štúdií.
4. Realizácia pilotných štúdií.

5. Predposlednou fázou bolo vyhodnotenie výsledkov týchto štúdií. Problematické otázky boli upravené, resp. vypustené.
6. Posledným krokom bola produkcia definitívnej podoby stabilného modulu dotazníka ESS.

POPIS KONŠTRUKCIE SEGMENTOV STABILNÉHO MODULU DOTAZNÍKA ESS

A. Sociálne postavenie jednotlivca v spoločnosti

Úlohou tejto časti dotazníka ESS bolo zistiť pozíciu jednotlivca v sociálnej štruktúre. Pri plnení tohto zadania vychádzali autori (Erikson et al., 2003) z dvoch hlavných princípov: po prvé, namiesto preferovania určitej teórie sociálnej štruktúry sa usilovali skĺbiť rôzne pohľady a po druhé, usilovali sa maximalizovať možnosť medzinárodnej komparability využívaním existujúcich medzinárodných štandardov.

Ako je známe, definícií sociálnej štruktúry je mnoho a žiadna z nich nie je všeobecne akceptovaná. Spoločným bodom mnohých však je, že sociálna štruktúra je skôr skladbou pozícií než skladbou jednotlivcov – títo sa môžu pohybovať po rebríčku pozícií bez toho, aby sa zmenila štruktúra. To, že štruktúra je sociálna, možno chápať minimálne dvoma spôsobmi: po prvé, môže to znamenať, že vzťahy medzi pozíciami sú sociálne svojím charakterom (napr. dominancia, závislosť, konflikt). Po druhé, sociálna štruktúra sa chápe ako systém pozícií, kde získanie pozície poskytuje isté odmeny, zdroje a príležitosti. Vychádzajúc z reality modernej spoločnosti západného typu, spoločným menovateľom oboch pohľadov môže byť, že postavenie jedinca v sociálnej štruktúre je determinované najmä jeho súčasnou alebo predchádzajúcou pozíciou v **pracovných vzťahoch a štruktúre profesií**.

Vychádzajúc z uvedeného, autori (Erikson et al., 2003) predpokladali, že pre potrebnú úroveň postihnúť pozície v sociálnej štruktúre v projekte ESS je nutné získať tieto informácie:

- ekonomická aktivita (zamestnaný, nezamestnaný, práca v domácnosti, študent, dôchodca) a komplementárna miera stability pozície na pracovnom trhu (napr. osobná skúsenosť s nezamestnanosťou, trvalé/dlhodobé alebo dočasné/krátkodobé zamestnanie)
- zamestnanecký vzťah (zamestnávateľ, zamestnanec, nezamestnaný),
- povolanie,
- doplnkové informácie o charakteristikách pracovného trhu (veľkosť firmy, charakteristika pracovného miesta, priemyselné odvetvie, ekonomický sektor, autorita, autonómia a pod.).

V súvislosti s tým sa otvára otázka jednotky merania. Aj keď by sa určite vyskytli hlasy v prospech jednotlivca, prevládajúcou odpoveďou asi je, že najvhodnejšou jednotkou je (nukleárna) rodina. Existujú dva dôvody, prečo: 1. mnohé zdroje ako je bývanie alebo užívanie predmetov dlhodobej spotreby sú využívané domácnosťou a 2. v nukleárnej rodine dieťa – a teda medzigeneračný prenos ľudského kapitálu, kultúrnych a ekonomických zdrojov – je viac alebo menej závislé na rodičoch. Avšak pre popis sociálno-ekonomického posta-

venia ktoréhokol'vek člena domácnosti je potom nutné získať informácie minimálne o postavení oboch rodičov. V dotazníku ESS sa preto okrem údajov o respondentovi zisťujú aj základné údaje o ostatných členoch domácnosti, tzn. ich rodinný vzťah k respondentovi, pohlavie, vek a sociálna pozícia.

Profesijná štruktúra a zamestnanecké vzťahy sú iste jadrom analýzy pozície v sociálnej štruktúre. Pochopiteľne, týmto sa úloha nevyčerpáva: ďalšou súvisiacou charakteristikou je ekonomické postavenie. V súvislosti s ňou však narážame na problém, že jej zisťovanie je časovo náročné, pretože vyžaduje sumárny pohľad na rôzne zdroje príjmov rôznych členov domácnosti. Rovnako medzinárodná komparabilita získaných dát je obmedzená existenciou objektívnych rozdielov medzi krajinami. To, čo je možné zistiť, je plat v zmysle ekonomickej odmeny za prácu, a hoci sa považuje za nedokonalú mieru ekonomického postavenia a vzťahuje sa prevažne na zamestnancov, je vysoko relevantnou premennou vo výskumoch sociálnej stratifikácie.

Vzdelanie a kvalifikačné predpoklady sú prirodzenými partnermi pozície na pracovnom trhu. Rovnako pri analýze postavenia v sociálnej štruktúre sa považuje za produktívne zisťovať kontextové charakteristiky pracovného trhu, ako sú priemyselné odvetvie či veľkosť pracovného miesta. Pretože pozícia na pracovnom trhu má pre väčšinu obyvateľov európskych krajín rozhodujúci význam, považovali autori (Erikson et al., 2003) za vhodné zahrnúť aj priame miery pracovnej situácie, ako sú autorita a autonómia na pracovnom mieste, skúsenosti v oblasti pracovného života, časový režim práce, pracovné podmienky.

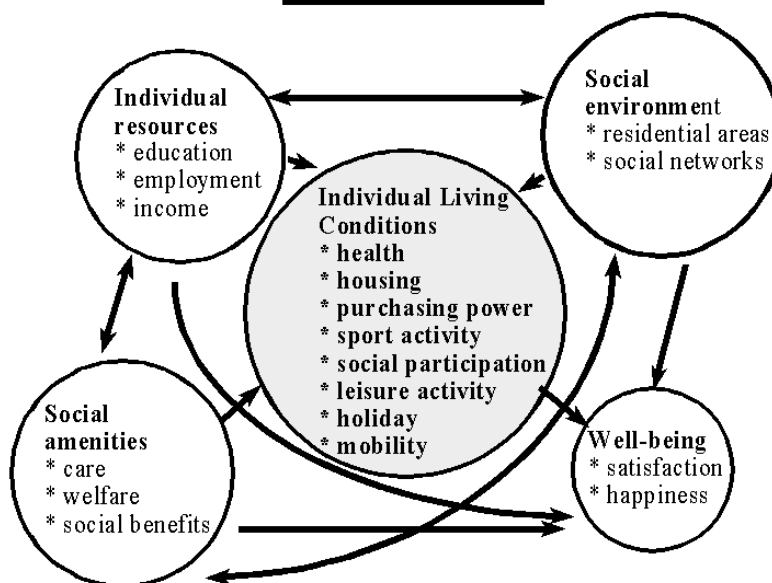
Napokon sú tu dôležité **dané** charakteristiky jednotlivca, ktoré majú vplyv na jeho postavenie v sociálnej štruktúre. Patria sem ukazovatele ako je vek, rod (pohlavie), sociálny pôvod a etnicita.

B. Sociálna inklúzia/exklúzia

Jedným z východísk koncipovania otázok v tejto oblasti sa stal model, vypracovaný Jeroenom Boelhouwerom (Vogel, Boelhouwer, Veenhoven, 2003).

V zmysle predloženého modelu zdroje, ktorými jednotlivec disponuje (vzdelanie, zamestnanie, príjem), charakteristiky jeho sociálneho prostredia (v modeli reprezentované oblasťou, v ktorej býva, a sociálnymi sieťami), sociálne vybavenie (zdravotná starostlivosť, sociálne zabezpečenie a podpora) sú určujúcimi faktormi jeho individuálnych životných podmienok, pričom sú zároveň vo vzájomnej interakcii. Subjektívna pohoda (spokojnosť a šťastie) jednotlivca je potom výslednicou tohto vzájomného pôsobenia uvedených činiteľov (faktorov).

Draft Social Model

Po realizácii pilotnej štúdie (vo Veľkej Británii a Holandsku) a analýze výsledkov do definitívnej verzie dotazníka boli za túto oblasť zaradené:

- tri otázky týkajúce sa sociálnej dôvery (v ľuďoch, v dodržiavanie fair play, v poskytnutie pomoci, ak je potrebná),
- za okruh subjektívna pohoda dve otázky (ako sa respondent cíti byť spokojný a šťastný),
- na oblasť sociálnej siete boli zamerané dve otázky (ako často sa respondent stýka s priateľmi, kolegami a rodinnými príslušníkmi a či existuje osoba, s ktorou môže prediskutovať intímne, resp. osobné záležitosti),
- oblasť spoločenských aktivít mapovala jedna otázka,
- saturovanie potreby bezpečia sledovali dve otázky (či niekto z domácnosti bol ohrozený a či sa respondent cíti bezpečne pri prechádzke v tmavom parku),
- subjektívne posúdenie zdravia mapovali dve otázky (hodnotenie zdravotného stavu, obmedzenie aktivít zdravotným stavom),
- napokon na subjektívne posúdenie materiálneho zabezpečenia boli orientované dve otázky (posúdenie príjmov domácnosti a možnosť získania pôžičky v prípade výskytu finančných ťažkostí).

C. Média a masová komunikácia

Existuje súlad v názoroch odborníkov v sociálnych analýzach, že skúmať túto oblasť je potrebné, lebo úloha médií v živote spoločnosti je významná a jej význam neustále vzrastá. Zároveň sa predpokladá, že oblasť médií a masovej komunikácie v priebehu najbližších dvadsiatich rokov prejde revolučnými zmenami.

Autori tejto časti stabilného modulu (Newton, Saris, 2003) pri konštrukcii otázok vychádzali z jasne definovanej potreby rozlíšenia medzi tzv. starými médiami (noviny, rádio, televízia) a novými prostriedkami komunikácie poskytujúcimi informácie (počítače – predovšetkým e-mail a WWW, teletext v televízii, niektoré funkcie novších typov mobilných telefónov). Dôvody svojho rozhodnutia zhrnuli do niekoľkých bodov:

- Staré médiá sú viac alebo menej ustálené vo svojej forme, kým nové sú v štádiu rýchleho vývoja práve v období realizácie projektu ESS.
- Zatiaľ čo prístup k starým médiam je prakticky univerzálny, temer každá domácnosť má rádio a televízor, prístup k novým médiam taký nie je.
- Pre potreby zachovania bázy porovnateľnosti, osobitne v opakovaných výskumoch s definovaným účelom postihnúť zmeny v čase, sa javí vhodné sústrediť sa na frekvenciu sledovania.
- Vhodným sa javí hľadanie odpovede na otázku vzájomného pomeru sledovania medzi starými a novými médiami.

Existuje kontínium sledovania médií:

	kvantitatívne		kvalitatívne
Prístup k rôznym médiam →	Odhadnuté miery sledovania médií (koľkokrát za týždeň, hodín za deň) →	Špecifikované miery sledovania médií (minúty za deň) →	Sledovanie určitých programov alebo sledovanie určitých častí médií (správy)

D. Názory na politické otázky

Ako súčasť globálnejšieho procesu modernizácie v demokraciách, rozvíjajúcich sa v rámci industriálnej spoločnosti, v uplynulých desaťročiach môžeme zaregistrovať aj proces **modernizácie jednotlivca**, ktorý zahŕňa tak zmeny v hodnotových orientáciách, ako aj vzrast osobných spôsobilostí občanov (Thomassen, 2003).

Podľa Ronalda Ingleharta (1977) po II. svetovej vojne v západných demokraciách vyrástla generácia, ktorá nemala osobnú skúsenosť ani s ekonomickou krízou v 30. rokoch, ani s atrocitami vojny, naopak, zažívala bezprecedentný ekonomický rast v mierových podmienkach. V dôsledku toho mohla považovať materiálny blahobyt a fyzickú bezpečnosť za samozrejmé, a preto najvyššiu prioritu presunula na tzv. postmaterialistické hodnotové orientácie, ako sú spolupatričnosť, sebavýraz a kvalita života. Súčasťou toho procesu modernizácie sa stala aj skutočnosť, že novú generáciu charakterizovala úroveň vzdelania,

ktorá v dejinách nemala obdobu. Vyššiu úroveň osobných spôsobilostí prirodzene doprevádza vyššia úroveň politickej kompetencie, resp. politickej efektivity (political efficacy). Čím sa cítia byť ľudia politicky kompetentnejší, tým viac preferujú dosahovanie svojich politických cieľov vlastnými cestami, bez významnejšej spoluúčasti politických strán. Tento posun signalizuje zmeny formy politickej participácie, tzn. pokles tradičných foriem, vzťahujúcich sa k voľbám a preferenciám politických strán.

Uvedené úvahy tvorili rámec, v rámci ktorého boli špecifikované základné okruhy otázok tejto oblasti v stabilnom module dotazníka ESS:

- **Záujem o politiku**
Najpriamejšou cestou zisťovania býva priame sebaopisovanie politických záujmov osoby na definovanom kontínuu odpovedovej škály. Uvedený postup bol použitý aj v tomto prípade.
- **Politická efektívnosť**
Kým v prípade záujmu o politiku sa názor na spôsob operacionalizácie viac či menej považuje za ustálený, politická efektívnosť sa javí ako difúznejší, vnútorne diferencovaný pojem. Aj na základe výsledkov pilotnej štúdie sa preto politickou efektívnosťou zaoberá 5 otázok, zameraných na: sebaopisovanie miery porozumenia politickému daniu, posúdenie pripravenosti na aktívnu rolu v činnosti skupiny venujúcej sa politickým otázkam, vnímanie vlastnej kompetencie v posudzovaní politických otázok, rating dvoch aspektov senzitivity politikov k názorom občanov.
- **Politická participácia a preferencia politických strán**
Podľa Bradyho (1999) politická participácia zodpovedá tým aktivitám občanov, ktoré sú viac alebo menej zamerané na ovplyvňovanie výberu politicky činných osôb do vládnych a samosprávnych orgánov a inštitúcií, ako aj ovplyvňovanie ich činnosti. Rozlišujú sa 4 segmenty politickej participácie: *aktivitami* sa rozumie konanie, nie postoje, *občanmi* sa rozumie „obyčajní“ ľudia, nie politické elity, *politicky činné osoby* znamená politickú participáciu zviazanú s pôsobením vládnej moci a napokon dôležitým prvkom je možnosť *ovplyvnenia výberu* týchto osôb do funkcií.
V súlade s východiskami sa otázky zamerali na účasť v parlamentných voľbách a preferenciu politickej strany a na mapovanie ostatných foriem politickej participácie (napr. kontaktovanie politika, práca v politickej strane, podpísanie petície, účasť na demonštrácii, bojkot určitých produktov atď.)
- **Spojenie s politickou stranou**
Najpriamejším spôsobom väzby na politickú stranu je členstvo, potom určitá forma sympatie (niektorá strana môže byť bližšia ako iné). To bol aj spôsob, ktorým sa táto oblasť prezentovala v stabilnom module dotazníka ESS.
- **Politická podpora**
Aj v tejto oblasti bolo potrebné zúžiť množstvo existujúcich prejavov podpory do niekoľkých položiek. Po úvahe a výsledkoch pilotnej štúdie bola politická podpora operacionalizovaná takto: spokojnosť so stavom ekonomiky, spokojnosť s úradujúcou (v čase realizácie výskumu) vládou, spokojnosť so stavom demokracie v krajine.
- **Politická dôvera vo vládnych činiteľov a inštitúcie**
Uskutočnený výber otázok sledoval postihnutie dôvery respondenta v národné (napr.

vládu, právny systém, politikov) i medzinárodné subjekty (Európsky parlament a Organizáciu Spojených národov).

- Vnímanie politických strán v dimenzii ľavica a pravica a vlastné zaradenie
Po zhodnotení výsledkov predvýskumu bolo rozhodnuté použiť otázku, v ktorej sa respondent na základe vlastnej úvahy zaradil na kontínuu 11-bodovej škály *ľavica – pravica*.

E. Sociálno-politické orientácie

Autori tejto časti (Curtice, Bryson 2003) na základe výsledkov výskumov uskutočnených v predchádzajúcom období (European Value Survey, World Value Survey, International Social Survey Programme a Eurobarometer) identifikovali tri základné sociálno-politické orientácie:

- ľavicová – pravicová orientácia,
- liberálna – autoritárska orientácia,
- environmentalizmus.

Pravicová – ľavicová, resp. konzervatívna – liberálna orientácia predstavuje podľa prevládajúcej mienky (napr. Knutsen, 1995) škálu a produkuje podstatu rozdielov medzi tzv. modrými a bielymi goliermi, resp. nižšou a strednou vrstvou v spoločnosti. Zároveň sa identifikovali jej dve zložky: *egalitárstvo*, tzn. podpora myšlienky ekonomickej rovnosti, a *intervencionizmus*, tzn. podpora zásahov štátu do fungovania trhu. Výsledky ukázali, že v európskych krajinách je tradične väčší podiel podporcov ľavicovej orientácie ako v USA či Japonsku (Taylor-Gooby, 1993).

Liberálna orientácia vychádza zo slobody morálnej voľby jednotlivca pri realizácii svojich cieľov. Kladie dôraz na kultúrny pluralizmus a sebarealizáciu. Autoritársky pohľad zdôrazňuje dodržiavanie etických a kultúrnych štandardov a pripravenosť obmedzenia individuálnej slobody v záujme zachovania spoločenskej stability a bezpečia (Kitschelt, 1994). Pozícia jednotlivca na škále umožňuje predikciu jeho postojov k tradičným otázkam „zákona a poriadku“, ako sú kriminalita a tresty, morálne otázky (napr. potraty) alebo sociálne otázky (napr. imigranti).

Environmentalizmus ako sociálno-politická orientácia je asi najtesnejšie zviazaná s tematikou „novej politickej agendy 21. storočia“ v Európe. Spája sa opäť s predstavou dimenzie, ktorej jednu stranu tvorí presvedčenie o trvalom ekonomickom raste a druhú presvedčenie o potrebe zabezpečenia trvalo udržateľného rozvoja a rovnováhy s prírodou. Existuje viacero dôkazov o vzrastajúcej podpore environmentalizmu (napr. Dalton, 1994) v Európe.

F. Hodnotové orientácie

Prevládajúcim názorom v sociálnych vedách je stanovisko, že hodnoty sú hlboko zakorenené, abstraktné, motivačné činitele, ktoré majú vedúcu úlohu pri utváraní a vysvetľovaní postojov, noriem, názorov a konania ľudí (Schwartz, 2003). Hodnoty sú *presvedčenia*, kognitívne štruktúry, ktoré majú blízky vzťah k emóciám, najmä keď sa nachádzajú v stave aktivácie. Hodnoty sú aj synonymom *želateľných cieľov* (napr. sociálna rovnosť, férovosť). Hodnoty majú *transcendentálnu povahu* v tom zmysle, že presahujú konkrétnu aktivitu ale-

bo situáciu (poslušnosť alebo čestnosť sú hodnoty, ktoré môžu byť relevantné v práci, škole, športe, obchode, politike, voči rodičom, priateľom i cudzincom). Táto vlastnosť hodnoty odlišuje od užších pojmov, ako sú postoje alebo normy, ktoré sa vzťahujú na špecifické objekty, situácie a konanie. Hodnoty slúžia ako *štandardy*, resp. kritériá a v tom zmysle usmerňujú výber a hodnotenie ľudí, udalostí a aktivít. Hodnoty sú *usporiadané* podľa dôležitosti. Usporiadaná skupina (súbor) hodnôt vytvára systém priorít a kultúru či jednotlivcov možno podľa toho charakterizovať. Relatívna významnosť hodnôt pre jedinca *reguluje* jeho správanie.

Východiskom pre výber metodiky bol model desiatich hodnotových typov (Schwartz, 1992, 1994). Pretože však Schwartz Value Survey (SVS, Schwartz, 1992) sa javila pre účely ESS príliš rozsiahla, na návrh autora bola použitá škála Portrait Values Questionnaire (PVQ, Schwartz et al., 1999).

G. Náboženská identita

Multidimenzionálna konceptualizácia náboženstva od svojho vzniku v 50. a začiatkom 60. rokov (Allport, 1954, Fukuyama, 1961, Glock, 1962). Podľa Ch.Y. Glocka týmito dimenziami sú:

- skúsenostná dimenzia: subjektívna a náboženská emocionálna skúsenosť ako výraz osobnej religiozity,
- ideologická dimenzia: akceptácia systému presvedčení,
- ritualistická dimenzia: účasť na religióznych aktivitách,
- intelektuálna dimenzia: poznanie systému presvedčení,
- konzekvenčná dimenzia: etické dôsledky presvedčení a predpisy (zvyky) z nich odvodené.

V uplynulom období boli snahy redukovať počet dimenzií (išlo najmä o piatu, konzekvenčnú), ale aj zvýšiť ich počet. Diskusia doposiaľ nebola ukončená (Billiet, 2003a). V dotazníku ESS sa po diskusií a zhodnotení výsledkov pilotnej štúdie použili otázky zamerané na:

- identifikáciu osoby s náboženstvom alebo cirkvou (všeobecne v zmysle áno/nie a v prípade kladnej odpovede aj špecificky, ktorým/ktorou) v súčasnosti aj v minulosti,
- prežívanie intenzity viery (nezávisle od toho, či sa osoba hlási k nejakému náboženstvu),
- účasť na náboženských obradoch,
- otázka, či sa osoba modlí a ako často.

H. Štátna a etnická identita

Štátna a etnická identita patrí k jadrú sociálnej identifikácie jednotlivca. Je koncentrovaným vyjadrením príslušnosti k sociálnym skupinám a prežívania tejto príslušnosti. Vzhľadom na zložitosť tejto oblasti a obmedzený priestor pre otázky v stabilnom module dotazníka ESS bolo potrebné uskutočniť veľké kompromisy (Billiet, 2003b). Napokon sa na túto oblasť orientovalo 12 otázok, pričom bol zvolený smer od subjektívnejších otázok („Označili by ste sa za príslušníka skupiny, ktorú v tejto krajine diskriminujú?“) k objektívnejším (či je osoba občanom SR, v akej krajine sa narodil on/a a jeho/jej rodičia).

ROTUJÚCE MODULY V 3. KOLE ESS

MODUL 1: Personálna a sociálna pohoda (Personal & Social Well-being)

Modul pripravila skupina pod vedením **Felicie Huppert**, *University of Cambridge, UK* v zložení:

Andrew Clark, *Paris-Jourdan Sciences Economiques, France*

Bruno Frey, *University of Zürich, Switzerland*

Nic Marks, *New Economics Foundation, UK*

Johannes Siegrist, *Düsseldorf University, Germany*

MODUL 2: Plánovanie života: Organizácia behu života v Európe (The Timing of Life: The organisation of the life course in Europe)

Modul pripravila skupina pod vedením **Francesca Billariho**, *Università Bocconi, Italy* v zložení:

Gunhild Hagestad, *Agder University College, Norway*

Aart Liefbroer, *Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute and Free University of Amsterdam, The Netherlands*

Zsolt Spéder, *Hungarian Central Statistical Office, Hungary*

TERÉNNY VÝSKUM

Zber empirických dát v 3. kole ESS bol plánovaný na obdobie september – december 2006. Centrálny koordinačný tím projektu kládol veľký dôraz na to, aby sa údaje od respondentov získavali najmä v tomto období (viď Specification for participating countries), teda vo všetkých účastníckych krajinách v tom istom čase. Vychádzalo sa pritom zo skúsenosti, že údaje v sociálnych výskumoch môžu ovplyvniť významné spoločenské a politické udalosti globálneho (medzinárodného) charakteru. Samotný výskum v jednotlivých krajinách začínal sústreďovaním údajov o významných spoločenských a politických udalostiach, podľa požiadavky týždeň pred kontaktovaním prvých respondentov.

Záznamy o významných spoločenských a politických udalostiach (Event reporting)

Uvedená oblasť činnosti národných tímov bola riadená dokumentom *Event reporting guidelines* (Stoop, 2004). Základným východiskom bolo konceptuálne vymedzenie „udalosti“, ktorá sa má zaznamenať. Môžu to byť prípady, keď udalosť možno ohraničiť jasne v čase a priestore (víťazstvo národného športového tímu na majstrovstvách Európy alebo sveta), ale aj také, u ktorých urobiť takéto ohraničenie nie je možné (politické škandály, obdobie pred voľbami a po nich). Niektoré udalosti prinášajú so sebou sériu subudalostí (dlhotrvajúce medzinárodné konflikty), a preto je ťažké explicitne definovať jednotku analýzy. V citovanom dokumente sa uvádza zoznam typických príkladov:

- voľby (celoštátne alebo regionálne) vrátane ľudového hlasovania a referenda,
- uvedenie do funkcie, odvolanie či rezignácia politicky významnej osoby,
- zmeny vlády v zmysle ukončenia činnosti starej, započatia činnosti novej, alebo zmeny jej zloženia,
- významné zmeny zákonov,
- štrajky, demonštrácie,
- teroristické akty,
- udalosti týkajúce sa etnických menšín, azylantov a ostatných imigrantov,
- udalosti týkajúce sa národnej ekonomiky a trhu práce,
- politické a ekonomické škandály,
- podvody (politikov, organizácií, firiem ale i verejnosti),
- spoločenské udalosti celonárodného významu (od sobášov celebrit až po športové šampionáty),
- zdravotné otázky (epidémia chrípky),
- rodinné záležitosti,
- kriminálne činy (únosy, lúpeže),
- katastrofy (prírodné i ako dôsledok ľudskej aktivity),
- medzinárodné konflikty, ktoré majú vnútroštátny dopad,
- významné medzinárodné udalosti, ktoré oslovili verejnú mienku v krajine.

Záznamy o spoločenských a politických udalostiach sa pripravovali v týždennom intervale (začali 2 týždne pred štartom zberu dát a končili týždeň po realizácii terénneho výskumu) na základe monitorovania najsledovanejších a najvplyvnejších denníkov v krajine.

Príklad záznamu o udalostiach:

Event data reporting, ESS 3, Slovak Republic

Name	NBS sees 8,6% growth in 2007
Category	Event concerning the national economy
Short description	The central bank forecasts that surging exports will speed Slovak economic growth to 8,6 percent in real terms in 2007, compared to 7,9 percent last year. The National Bank of Slovakia's January 31 estimate came only days after the Finance Ministry revised its estimate for GDP growth this year upwards from 7,4 percent to 8,1 percent to take into account higher exports and lower inflation than expected. The predictions underline that Slovakia's economy is growing the fastest not only in Central Europe but also within the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD).
Timing	end of january
Coverage	All national newspapers, especially financial

Name	Challenge Minister of Culture to Resign
Category	Political, financial, economic scandal
Short description	Thirteen non-governmental artistic associations challenged the Minister of Culture Rudolf Chmel to resign. They deemed him to be responsible for dysfunctional grant system, of which only 35% of funds was drawn till the first half of October. The requests, however, must be drawn in full till the end of the calendar year. Minister, in his response, is judging described initiative to be a political pressure generated against the process of transformations.
Timing	30. january 2007
Coverage	all national media

List prvého kontaktu (Advance letter)

Prvou informáciou o konaní ESS, jej zameraní a fakte, že sa stal členom výberového súboru, bol pre respondenta list prvého kontaktu. Na základe skúseností z prvého kola centrálny koordinačný výbor vypracoval iba všeobecnú štruktúru a ponechal na národných tímoch znenie listu. Z hľadiska podpory realizácie terénneho výskumu bolo podstatné, aby:

- respondent získal základnú informáciu o projekte a jeho zameraní ešte pred prvou návštevou anketára,
- aby boli jasne identifikovateľné kľúčové organizácie, zabezpečujúce projekt na medzinárodnej a národnej úrovni,
- aby boli zrejmé požiadavky, kladené na respondenta po jeho vyjadrení, že sa výskumu zúčastní.

Vzor listu prvého kontaktu:

Európska sociálna sonda 2006 (European Social Survey 2006)

Vážená pani / Vážený pán,

dovoľujeme si Vám oznámiť, že ste boli náhodným výberom vybraná/ý z Národného registra obyvateľov Slovenskej republiky ako respondent do celoeurópskeho prieskumu s názvom „**Európska sociálna sonda 2006**“.

Národným koordinátorom na Slovensku je Spoločenskovedný ústav Slovenskej Akadémie vied a realizátorom tohto prieskumu je inštitút pre prieskum trhu GfK Slovakia, s. r. o., so sídlom v Bratislave. Ide o prieskum, cieľom ktorého je zmapovať názory ľudí o rôznych dôležitých otázkach, týkajúcich sa Slovenska. **Prieskum súbežne prebieha v 24 krajinách celej Európy** a pomôže nám pochopiť, aké názory a presvedčenia majú ľudia v rôznych krajinách. Prieskum sa financuje zo slovenských aj európskych zdrojov.

Dovoľujeme si Vás požiadať o Vašu osobnú účasť na tomto európskom projekte, ktorý prebieha formou osobných rozhovorov. Budú ich viesť anketári GfK Slovakia, ktorí Vás navštívia. Rozhovor budú zaznamenávať do dotazníka obsahujúceho otázky, na ktoré nie sú potrebné žiadne špeciálne vedomosti a vzdelanie. Cieľom tohto prieskumu je získať reprezentatívny obraz o ľuďoch žijúcich na Slovensku. Keďže ste boli náhodne vybraná/ý do tohto projektu, nemôže Vás nikto iný z Vašej domácnosti zastúpiť alebo nahradiť. Všetky informácie, ktoré nám poskytnete, sú anonymné a nikdy sa nebudú spájať s Vaším menom alebo adresou.

Väčšina ľudí, ktorá sa na štúdiu zúčastňuje, to považuje za zaujímavú a príjemnú skúsenosť a dúfame, že aj pre Vás to bude takisto zaujímavé. **V priebehu nasledujúceho obdobia Vás navštívi anketár GfK Slovakia**, ktorý sa Vám preukáže preukazom anketára i týmto informačným listom. Vyplnenie dotazníka trvá za prítomnosti anketára približne 1,5 hodiny. Vašu spoluprácu na tomto projekte odmeníme nákupnou poukážkou v hodnote 100 Sk.

Ak by ste potrebovali o prieskume ďalšie informácie, telefonicky alebo e-mailom kontaktujte p. ... , pracovníka GfK Slovakia povereného týmto projektom. Okrem toho informácie nájdete aj na internetovej stránke GfK Slovakia: www.gfk.sk.

Vopred Vám ďakujeme za spoluprácu.

elektronický podpis

Agentúra zabezpečujúca zber empirických dát

Výber agentúry sa uskutočnil formou verejnej súťaže. Po jej ukončení bola s vybranou agentúrou (GfK Slovakia) podpísaná zmluva, ktorej znenie odobril Centrálny koordinačný tím ESS (CCT).

Vzápätí po podpise zmluvy agentúra realizovala pilotnú štúdiu k možnostiam a obmedzeniam realizácie terénneho výskumu. Cieľom bolo bližšie špecifikovať nároky kladené použitou metodikou na respondentov, anketárov a krajských koordinátorov v rámci terénneho výskumu ESS. Pilotná štúdia priniesla hodnotné informácie tým, že sa zamerala na:

- a) reakcie potenciálnych respondentov na dotazník,
- b) analýzu možností stimulácie respondentov pre vyplnenie dotazníka,
- c) postupy anketárov na zvládanie odmietnutia respondentmi.

Na základe všeobecných pravidiel ESS pre prácu s agentúrou a jej anketármi, ako aj výsledkov pilotnej štúdie, sa v priebehu októbra/novembra 2006 uskutočnilo školenie anketárov agentúry. Školenie sa zameriavalo na splnenie troch cieľov:

- oboznámiť anketárov s požiadavkami projektu všeobecne a predovšetkým vo väzbe na výber vzorky a pravidlá kontaktu s respondentmi,
- pripraviť anketárov na prácu s metodikou (dotazník a odpovedové karty),
- informovať anketárov o organizácii terénneho výskumu (zmluvy, harmonogram, hlásenia, krytie nákladov a odmena).

Zber dát a všetky doprovodné aktivity (t. j. kontrola práce anketárov, ktorí osobne uskutočnili interview s respondentmi v mieste ich bydliska, osobné/telefonické kontaktovanie respondentov, ktorí absolvovali dotazník, vyzdvihnutie vyplnených dotazníkov od krajských koordinátorov, týždenné hlásenia o postupe prác pre CCT atď. v zmysle Špecifikácie úloh pre 3. kolo ESS) sa uskutočnili v čase, plánovanom a zmluvne zakotvenom pre realizáciu empirického výskumu.

Kontrola kvality

Priebežne počas realizácie terénneho výskumu úlohou národného tímu ESS bolo zabezpečiť kontrolu kvality práce agentúry a jej anketárov. Konkrétne to bolo realizované logickou kontrolou dotazníkov (vyplnenie dotazníka a či odpovede majú logickú konzistenciu) a náhodnou kontrolou respondentov, vrátane osôb, ktoré s vyplnením dotazníka nesúhlasili, a kontrolou adries, na ktorých sa podľa informácie anketárov vybrané osoby nenachádzali (tzv. non-contacts).

Opatrenia zamerané na získavanie respondentov pre spoluprácu

(Response rates enhancement)

Projekt ESS si kladie za cieľ splnenie vysokých metodologických štandardov a v súlade s tým aj vysokú návratnosť dotazníkov vyplnených respondentmi. Podľa špecifikácie pre druhé kolo ESS mala dosiahnuť úroveň 70%. Keďže projekt v žiadnom prípade **neumožňuje substitúciu** respondenta (teda nahradenie jedného náhodne vybraného respondenta iným, s podobnými charakteristikami), stáva sa v tomto bode senzitívnejším na získavanie respondentov pre spoluprácu.

Existujú tri hlavné zdroje znižujúce response rates:

- osoby, ktoré v čase realizácie terénneho výskumu pre nejaký dôvod nebolo možné kontaktovať (chybná adresa, resp. na adrese sa osoba dlhodobo nezdržiava z rôznych dôvodov, napr. práca v zahraničí, choroba spojená s dlhodobou hospitalizáciou, výkon trestu, prípadne úmrtie),
- osoby, ktoré jednoznačne a opakovane odmietli účasť na výskume,
- ostatné neodpovedajúce osoby – ktoré neodmietli účasť, ale pre svoj zdravotný stav alebo jazykové problémy nie sú schopné vyplniť dotazník.

Na základe poznania (Groves et al., 2002) i skúseností z realizovaných kôl ESS boli opatrenia (Enhancing response rates, 2004) orientované do troch oblastí. Prvou z nich bola **práca s anketármi**. Vo všeobecnosti platí, že skúsenejší anketári vedú efektívnejšie získavať respondentov pre spoluprácu. Zároveň kvalitné školenie môže priamo prispieť k obohateniu skúseností anketárov. Na druhej strane, rozsah požadovanej práce v definovanom čase má negatívny dopad na jej kvalitu, preto v rámci ESS sa určila „pracovná jednotka“ 24 respondentov, pričom jeden anketár by nemal získať kontrakt od agentúry na viac ako dve pracovné jednotky (48 respondentov). Odmena anketárov by mala byť závislá nielen na množstve, ale aj na kvalite odvedenej práce. Celý proces terénneho výskumu a všetky aktivity sú podrobne monitorované. Národný tím po dohovore s agentúrou pripravuje týždenné odhady (čo sa urobí) a spracúva týždenné hlásenia. Takto je celý proces pod priamou kontrolou CCT a umožňuje prijať opatrenia včas.

Podiel osôb, ktoré nebolo možné kontaktovať (non-contacts), sa snaží CCT ohraničiť na úroveň 3%. Pochopiteľne, kľúčovú úlohu tu majú objektívne faktory, ale stanovenie hranice má aj psychologický efekt a sleduje cieľ motivovať agentúru a jej anketárov na zvýšenie úsilia pri vyhľadávaní respondentov aj v situácii, keď sa na udanej adrese nenachádzajú. Iným aspektom regulovania aktivít agentúry v tejto oblasti je stanovenie pravidiel pre kontakt s respondentom. Všeobecne možno povedať, že zmoženie pokusov o kontakt s respondentom v rôznom čase zvyšuje pravdepodobnosť úspechu. Vychádzajúc z tohto poznania, aj v špecifikácii úloh pre 3. kolo ESS bolo stanovené, že anketári sa majú pokúsiť o osobný kontakt minimálne 4-krát, kým označia kontakt ako nedosiahnuteľný. Pritom minimálne jedna návšteva by sa mala uskutočniť podvečer a jedna cez víkend. Pokiaľ je potrebné uskutočniť viaceré návštevy, mali by sa rozložiť do obdobia dvoch týždňov. Anketári boli pod stálou kontrolou v tom zmysle, že viedli záznam o kontakte, kde registrovali deň,

čas a výsledok pokusu o kontakt s respondentom. Vyžadovanou formou bol osobný kontakt. Tam, kde určeným spôsobom výberu vzorky boli k dispozícii mená a adresy osôb a aj telefonický kontakt, pripúšťal sa dohovor dátumu a času stretnutia respondenta s anketárom telefonicky. Aby sa zabezpečil dostatočný časový priestor pre terénny výskum, CCT stanovil minimálnu dobu jeho trvania na periódu štyroch týždňov.

Napokon úsilie o **minimalizovanie odmietnutia** účasti respondenta bolo treťou oblasťou opatrení CCT. Popri už spomínanom liste prvého kontaktu (advance letter), ktorý dostal respondent približne týždeň pred návštevou anketára, to bolo odporúčanie motivovať respondenta incentívami (drobný darček, suvenír, nákupná poukážka a podobne). Dôležitou aktivitou v tejto oblasti bola snaha o zmenu „prvého spontánneho odmietnutia“. Kľúčovým prvkom tu bolo rozpoznanie toho, či odmietavá odpoveď respondenta znamená **kategoricke „nie“** (*hard-refusals*) alebo **podmienené „nie“** (*soft-refusals*), teda existuje ešte priestor pre vyjednávanie a persúziu.

ZÁZNAM O KONTAKTE

Dodatočné údaje o respondentovi:

--

Identifikácia respondenta (číslo):

--

Meno respondenta:

--

Telefónne číslo respondenta:

--

odmietol

nemá číslo

Návštevy	Číslo/Meno anketára
1 ->	
... ->	
... ->	
... ->	

ZÁZNAM O NÁVŠTEVÁCH

(Návšteva = každý pokus o zastihnutie respondenta/domácnosti)

Návšteva č.	1. Dátum dd/mm	2. Deň v týždni	3. Čas Vo formáte 24 hodín	4. Typ návštevy 1 = osobná návšteva 2 = telefonát 3 = osobná návšteva, ale iba cez domáci telefón/cez dvere 4 = informácia prostredníctvom agentúry	5. VÝSLEDKY návštevy 1 = vyplnený celý dotazník 2 = čiastočne vyplnený dotazník 3 = kontakt s niekým, neviem, či to bol respondent, ktorého sme chceli 4 = kontakt s respondentom, ale bez vyplňania dotazníka 5 = kontakt s niekým iným ako respondentom 6 = žiaden kontakt 7 = neplatná adresa (neobývané, inštitúcia, ...)
1	/		:		
2	/		:		
3	/		:		
4	/		:		
5	/		:		
6	/		:		
7	/		:		
8	/		:		
9	/		:		
10	/		:		

Poznámky anketára, ak výsledok návštevy je kód:

6. VÝSLEDOK KONTAKTU, IBA AK BOL KONTAKT, ale NEVYPLŇAL SA DOTAZNÍK										
	Návšt. 1	Návšt. 2	Návšt. 3	Návšt. 4	Návšt. 5	Návšt. 6	Návšt. 7	Návšt. 8	Návšt. 9	Návšt. 10
1. Stretnutie → N1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Odmietnutie zo strany respondenta → 7	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Odmietnutie prostredníctvom zástupcu → 7	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Odmietnutie. Nevieť, či od respondenta → 7	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Respondenta nie je možné zastihnúť/ nebude doma až do/..... → N1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Respondent je mentálne alebo fyzicky neschopný zúčastniť sa → N1	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. Respondent zomrel → KONIEC	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Respondent sa odsťahoval z krajiny alebo na neznáme miesto → KONIEC	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Respondent sa odsťahoval, stále je v krajine → 13	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. Jazyková bariéra → 6b	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
11. Iné	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

6b V prípade Jazyková bariéra: Akou rečou hovorí respondent?
→ N1

AK ODMIETOL (kód 2 alebo 3 pri otázke 6)			
7. Odmietnutie sa vyskytlo pri návšteve číslo (vyplňte)	Návšteva	Návšteva	Návšteva

8. DÔVOD ODMIETNUTIA ? (označte všetko, čo sa hodí)			
1 Zlé načasovanie (napr. chorý, deti, ...), inak zaneprázdnený (napr. návšteva)	☐ 1	☐ 1	☐ 1
2 Nemám záujem	☐ 2	☐ 2	☐ 2
3 Neviem dost'/nič o danej téme, príliš náročné pre mňa	☐ 3	☐ 3	☐ 3
4 Strata času	☐ 4	☐ 4	☐ 4
5 Plytvanie peňazí	☐ 5	☐ 5	☐ 5
6 Zasahuje mi do súkromia/Nepodávam osobné informácie	☐ 6	☐ 6	☐ 6
7 Nikdy sa nezúčastňujem na prieskumoch	☐ 7	☐ 7	☐ 7
8 Príliš často som sa zúčastňoval na prieskumoch	☐ 8	☐ 8	☐ 8
9 Neverím prieskumom	☐ 9	☐ 9	☐ 9
10 Mám zlé predchádzajúce skúsenosti	☐ 10	☐ 10	☐ 10
11 Nepáči sa mi téma	☐ 11	☐ 11	☐ 11
12 Respondent odmieta, pretože partner/rodina nedáva súhlas na spoluprácu	☐ 12	☐ 12	☐ 12
13. Iné:	☐ 13	☐ 13	☐ 13
9. Váš vlastný odhad toho, ako bude pravdepodobne daný respondent spolupracovať v budúcnosti:			
1 URČITE NEBUDE v budúcnosti spolupracovať	☐ 1	☐ 1	☐ 1
2 PRAVDEPODOBNE NEBUDE v budúcnosti spolupracovať	☐ 2	☐ 2	☐ 2
3 MOŽNO bude v budúcnosti spolupracovať	☐ 3	☐ 3	☐ 3
4 BUDE v budúcnosti spolupracovať	☐ 4	☐ 4	☐ 4
8 Neviem, nikdy som nevidel respondenta, nebol vybraný respondent	☐ 8	☐ 8	☐ 8
10. Čo myslíte, koľko má respondent rokov?			
1 Pod 20	☐ 1		
2 Od 20 do 39	☐ 2		
3 Od 40 do 59	☐ 3		
4 60 alebo viac	☐ 4		
8 Neviem, nikdy som nevidel respondenta, nebol vybraný respondent	☐ 8		
11. Respondent je			
1 Muž	☐ 1		
2 Žena	☐ 2		
8 Neviem, nikdy som nevidel respondenta, nebol vybraný respondent	☐ 8		

→ Chod' na N1

BEZ VÝSLEDKU

IBA AK ADRESA BOLA NEZISTITEĽNÁ, BOLA V INŠTITÚCII ALEBO NEOBÝVANÁ

12. SITUÁCIA (=Bez výsledku)

- 1 Opustený alebo zbúraný dom/adresa
- 2 Nepostavené/čste neobývateľné
- 3 Adresa sa nedá nájsť, adresa nie je úplná
- 4 Adresa nie je určená na bývanie: len kancelárie/výrobné priestory
- 5 Adresa nie je domáca: Respondent je v inštitúcii
(domov dôchodcov, nemocnica, kasárne, kláštor, ...)
- 6 Na adrese nik nebyva (prázdno, druhé bydlisko, prechodná,...)
- 7 Iné (*prosím, uveďte podrobnosti*)

.....
.....

→ **KONIEC**

IBA AK SA RESPONDENT PREŠTAHOVAL a je stále v krajine

13. Nová adresa

- 1: Nová adresa je:
Ulica: Číslo:
Mesto: PSC:
Krajina: → **Chod' na 14**
- 2: Je v inštitúcii → **KONIEC**

14. Je táto nová adresa stále vo vašej anketovej oblasti?

- 1 Áno → Preskočte N1, pokúste sa zastihnúť respondenta na tejto novej adrese, vyplňte to ako novú „návštevu“
- 2 Nie → **KONIEC**

FORMULÁR NA CHARAKTERISTIKU OKOLITÉHO PROSTREDIA

PRE KAŽDÚ ADRESU VYPLŇTE IBA JEDEN FORMULÁR

N1. V akom type domu žije respondent?

1 Farma

Samostatná obytná jednotka

2 Samostatný rodinný dom

3 Dvojdom

4 Átriový domček

5 Jedna obytná jednotka v budove s iným účelom (vo firme)

Viac obytných jednotiek:

6 Bytový dom, byt

7 Študentské domovy, izby

8 Domov dôchodcov

Iné:

9 Obytný prívies alebo loď

10 Iné:.....

88 Neviem

N2. V akom fyzickom stave sú budovy alebo obydlia v tejto oblasti?

1 Vo veľmi dobrom stave

2 V dobrom stave

3 V uspokojivom stave

4 V zlom stave

5 Vo veľmi zlom stave

N3. Aké je časté, že v blízkom okolí sú na ulici odpadky?

1 Veľmi časté

2 Dost' časté

3 Nie veľmi časté

4 Vôbec nie časté

N4. Aký častý je vandalizmus, graffiti alebo úmyselné poškodzovanie majetku?

1 Veľmi časté

2 Dost' časté

3 Nie veľmi časté

4 Vôbec nie časté

Týždenné hlásenia (Progress reports)

Agentúra vo vzťahu k národnému koordinátorovi projektu ESS a tento vo vzťahu k CCT pripravili v čase realizácie terénneho výskumu týždenné hlásenia. Tieto hlásenia, ktoré boli vždy v písomnej podobe, mali za cieľ umožniť monitorovanie celého procesu zberu dát a prijatie včasných opatrení v prípade, ak napr. sa predpokladaný harmonogram nedarí dodržať, ak sú výrazné odchýlky v práci jednotlivých anketárov, resp. skupín anketárov (napr. podľa lokality) a pod.

Povinný minimálny obsah týždenného hlásenia obsahoval:

- celkový počet respondentov vo vzorke,
- počet kompletne vyplnených dotazníkov,
- počet respondentov, ktorý doposiaľ neboli oslovení,
- počet odmietnutí,
- počet osôb, ktoré nebolo možné kontaktovať,
- počet osôb, ktoré neboli schopné vyplniť dotazník.

Na základe uvedených informácií sa môže v ľubovoľný okamih určiť návratnosť dotazníkov (response rate) podľa vzorca:

$$RR = \frac{\text{Počet vyplnených dotazníkov}}{\text{Počet osôb vo vzorke mínus osoby nespôsobilé vyplniť dotazník}}$$

Ďalšie doplnkové informácie, ktoré môžu slúžiť národnému koordinátorovi na organizovanie práce svojho tímu a agentúre, ale nevyžadované (pochopteľne ani neodmietané) CCT:

- počet rozpracovaných dotazníkov (vzhľadom na rozsiahlosť metodiky sa stáva, že respondent si želá vyplniť dotazník s anketárom na viac ako jedno sedenie),
- informácie v hlavných ukazovateľoch podľa regiónu, demografických premenných a anketárov,
- informácie o počte a type vyplnených doplnkových dotazníkov,
- informácie o kontrole kvality,
- informácie o rozhodných („hard“) a podmienených („soft“) odmietnutiach.

Práca s dátami (Data protocol)

Empirické dáta sú v projekte ESS hlavným cieľom aktivity národných tímov, ktoré potom slúžia pre potreby všetkých zúčastnených bez obmedzenia. To platí, pravda, za splnenia predpokladu, že boli získané stanoveným postupom, v stanovenom čase a v požadovanej kvalite. Všetky aktivity s tým súvisiace upravuje cca 100-stránkový dokument pod názvom *Data Protocol (2004)*, z ktorého pre účely tohto textu vyberáme len niekoľko základných informácií.

Úlohou národných tímov je pripraviť dáta v predpísanom formáte a zabezpečiť ich depozit v archíve ESS, ktorý je prístupný pre užívateľov cez hlavnú stránku ESS (<http://www.europeansocialsurvey.org/>) alebo cez stránku správcu archívu NSD, Norwegian Social Science Data Services (<http://essdata.nsd.uib.no>). V prípade, že sa vyskytnú odchýlky od určených požiadaviek, správca archívu je oprávnený žiadať potrebné úpravy. Poslaním archívu dát ESS je zabezpečiť národným tímom i všetkým záujemcom efektívny prístup k zdrojovým dátam bez obmedzenia.

II.

SOCIODEMOGRAFICKÝ PROFIL RESPONDENTA A JEHO RODINY

Mária Homišinová

V rámci dotazníka zameraného na európsky prieskum spoločnosti (Európska sociálna sonda 3. kolo) bola v základnom bloku otázok venovaná pozornosť **sociodemografickému profilu respondenta** a jeho blízkej rodiny (otázky F1-F73 stabilnej časti).

Celkovo okruh otázok môžeme rozdeliť do piatich tematických častí:

- 1 **Identifikačné ukazovatele respondenta**
- 2 **Pracovný život respondenta**
- 3 **Domácnosť a jej členovia**
- 4 **Partner respondenta**
- 5 **Rodičia respondenta**

Interpretáciu výsledkov respondentov zo Slovenska budeme uskutočňovať v postupnosti naznačených tematických častí. Vzhľadom na to, že v dotazníku išlo prevažne o kategóriu nominálnych znakov, pre potrebu analýzy sme realizovali predovšetkým frekvenčnú analýzu, v tejto fáze analýz v jednoduchej, deskriptívnej podobe, bez skúmania ďalších relevantných súvislostí. V prípade ordinálnych znakov (tri otázky v dotazníku) sme analýzy doplnili o analýzu rozptylu. Uvádzané frekvencie a priemerné hodnoty sa vo väčšine prípadov vzťahujú k počtu odpovedajúcich respondentov na tú-ktorú otázku a nie k celkovému počtu zúčastnených respondentov (k výberovému súboru). Na mnohé otázky totiž respondenti často odmietli odpovedať, prípadne odpovedali ambivalentne (neviem) alebo vôbec neodpovedali, čím sa strácal detailnejší prehľad zastúpenia odpovedí vo vzťahu k predmetnej otázke. Pre lepšiu orientáciu, všade tam, kde uplatňujeme takýto postup analýz, uvádzame celkové percentuálne zastúpenie odpovedí, výpovedí, názorov respondentov, z čoho je zrejme relevantnosť výsledkov.

Pre lepšiu ilustráciu niektoré výsledky prezentujeme aj v grafickej podobe.

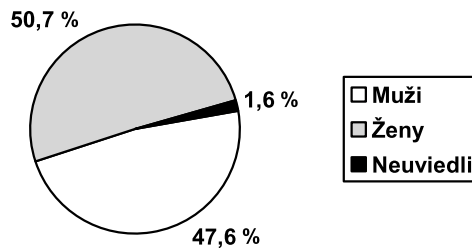
V závere realizujeme sumarizáciu sociodemografických ukazovateľov podľa jednotlivých tematických blokov.

1. Identifikačné ukazovatele respondenta

Otázky boli smerované predovšetkým na identifikáciu rodu, veku, vzdelania a manželského statusu. Medzi sledované sociodemografické ukazovatele (požadované zo strany ESS), ktoré boli so zámerom reprezentatívosti zastúpenia výskumnej vzorky podrobené porovnaniam s výsledkami posledného sčítania ľudu, patrili pohlavie, vek a vzdelanie respondenta. Z toho dôvodu, v súvislosti s prezentáciou výsledkov analýz v uvedených ukazovateľoch, uvádzame aj oficiálne údaje zo sčítania ľudu, ktoré bolo na Slovensku realizované v roku 2001.

V Slovenskej republike sa z pôvodných, výberom vzorky určených 2500 respondentov, v tomto kole výskumu zúčastnilo **1766 respondentov**. Z uskutočnenej analýzy výskumného súboru vyplynulo, že jeho rozloženie podľa pohlavia bolo takmer vyvážené, mierne v prospech žien: 47,6% mužov a 50,7% žien (1,6% respondentov neodpovedalo na predmetnú otázku). Podľa oficiálnych údajov na území Slovenskej republiky mierne prevláda zastúpenie žien (muži 48,6% a ženy 51,4% z celkovej populácie). Vyváženosť zastúpenia pohlaví vo výskume teda potvrdzuje relevantnosť výskumných zistení.

Graf č. 2.1: Pohlavie respondentov vo vzorke SR

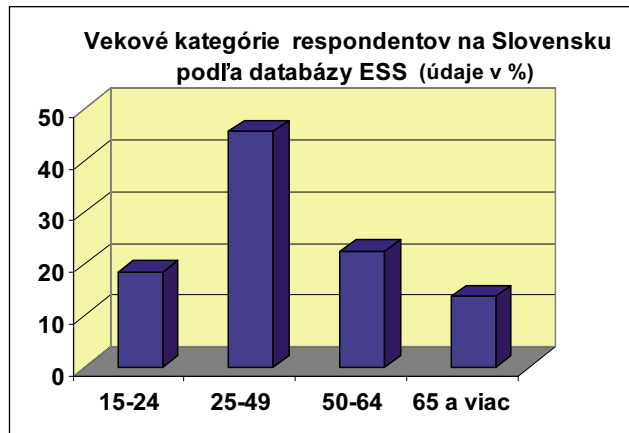

Pri identifikácii **veku** boli respondenti požiadaní, aby vyznačili svoj rok narodenia. Na základe rozdelenia respondentov, podľa databázy ESS, sme vytvorili štyri vekové kategórie: 1 – najmladšia veková kategória (15 – 24 rokov), 2 – stredná veková kategória (25 – 49 rokov), 3 – veková kategória starších osôb (50 – 64 rokov), 4 – najstaršia veková kategória (65 a viac rokov). Takéto členenie de facto umožňovalo rozlíšiť štyri generácie respondentov. Z výsledkov vyplynulo, že 18,3% respondentov je vo veku do 20 rokov, 45,6% respondentov je v druhej vekovej kategórii (25 – 49), 22,5% sa nachádza vo veku 50 – 64 rokov a 13,6% si uviedlo viac ako 65 rokov; 2,4% respondentov si vek neuviedlo. Najväčšie zastúpenie sme teda zaznamenali v druhej a tretej vekovej kategórii, čo celkovo tvorilo viac ako dve tretiny respondentov (68,1%). Na základe toho môžeme konštatovať, že vo výskume bola zastúpená prevažne stredná, pracovne aktívna generácia.

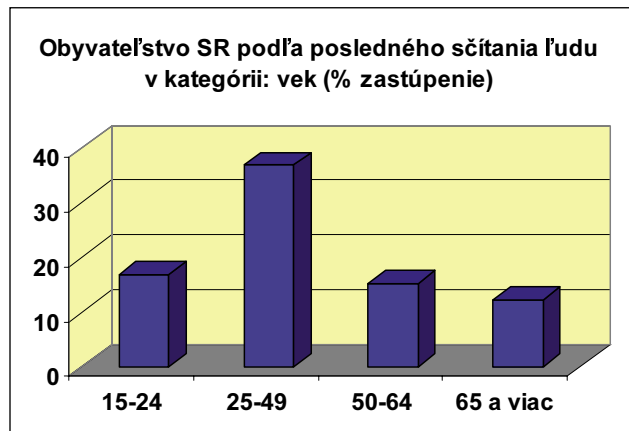
Ak si porovnáme vekové rozloženie respondentov s oficiálnymi údajmi zo sčítania ľudu, môžeme konštatovať, že vo všeobecnosti je pomer zastúpenia vekových kategórií zachovaný. Najväčšie zastúpenie má druhá veková kategória (25 – 49), najmenej najstaršia veková kategória (v sčítaní aj vo výskume). Zisťujeme však mierne odchýlky v percentuálnom zastúpení sledovaných vekových kategórií, ktoré sú oproti údajom o niečo vyššie, t. j. zaznamenali sme percentuálne posuny smerom hore. Kým podľa sčítania 15 – 24-ročných obyvateľov tvorí 16,8% obyvateľstva SR, vo výskume sme zaznamenali mierne zvýšenie ich zastúpenia, na 18,3%. Aj v prípade druhej vekovej kategórie (25 – 49) je badateľný vzostup respondentov výskumu (45,6%) oproti oficiálnym údajom (36,8%). Obdobná situácia nastala aj v tretej vekovej kategórii (50 – 64), keď zastúpenie respondentov vo výskume (22,5%) je o niečo vyššie, ako udáva oficiálna štatistika (15,2%). Vo štvrtej, najstaršej vekovej kategórii respondentov, je posun minimálny (sčítanie 12,3%; výskum 13,6%). Celkovo teda môžeme konštatovať, že vo výskume sú zastúpené všetky štyri sledované vekové kate-

górie respondentov a hoci ich percentuálne zastúpenie vo výskume je vo všetkých štyroch vekových kategóriách posunuté mierne smerom hore oproti oficiálnym údajom, ich celkové rozloženie zodpovedá rozloženiu podľa oficiálnych údajov.

Graf č.2.2: Vek respondentov

Graf č. 2.3: Obyvateľstvo SR podľa veku

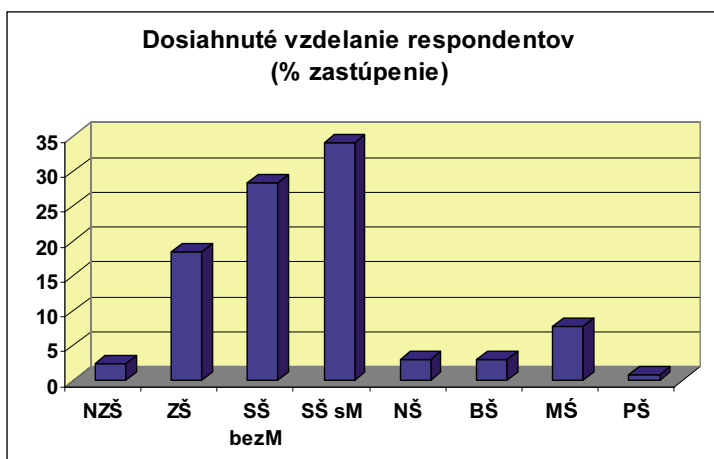
Pri skúmaní úrovne **vzdelania** respondentov sme sa zamerali na najvyššie dosiahnuté vzdelanie, označenie dĺžky denného štúdia a vymedzenie odboru najvyššej kvalifikácie.

Z analýz, týkajúcich sa jednotlivých vzdelanostných kategórií, sme zistili, že každá zo vzdelanostných kategórií bola vo výskume zastúpená. Respondenti odpovedali v 98,8%-om zastúpení. Z ponúknutých možností dosiahnutého vzdelania si najviac, 34,1% respondentov, uviedlo úplné stredné vzdelanie (stredná škola s maturitou), 3% respondentov ukončilo nad-

stavbové štúdium. Z grafu je zrejmé, že viac ako štvrtina z nich (28,4%) má neúplné stredné vzdelanie (stredná škola bez maturity); vysokoškolské vzdelanie, v zmysle trojstupňového štúdia, si uviedla viac ako desatina respondentov – 11,7% (3% respondentov bakalárske štúdium, 7,8% magisterské štúdium a 0,9% postgraduálne štúdium).¹ Z výsledkov teda vyplynulo, že celková vzdelanostná úroveň respondentov sa pohybuje na úrovni stredného vzdelania (takmer dve tretiny respondentov 65,5%), čo tvoria respondenti s ukončeným, resp. neukončeným stredoškolským vzdelaním a absolvujúci nadstavbové štúdium. Takmer pätina respondentov si uviedla základné vzdelanie ako najvyšší stupeň svojej vzdelanosti (18,5%) a 2,4% respondentov má neukončenú povinnú školskú dochádzku. Iné vzdelanie uviedlo 1,9% respondentov.

Pri porovnaní údajov týkajúcich sa vzdelania respondentov s oficiálnymi údajmi z posledného sčítania ľudu realizovaného na Slovensku (2001) zisťujeme primerané, proporcionálne zastúpenie jednotlivých vzdelanostných kategórií. Výraznejší posun oproti oficiálnym údajom sme zaznamenali v prípade úplného stredoškolského vzdelania, keď sčítanie uvádza 25,1%-né zastúpenie a vo výskume sme zaregistrovali 33,6%-né zastúpenie tejto vzdelanostnej kategórie. V ostatných vzdelanostných kategóriách je tento posun smerom dole alebo hore (z pohľadu zastúpenia respondentov) veľmi mierny (ZŠ: výskum 18,2%; sčítanie 21,1%; SŠ bez M: 28% oproti 23,5%). Percentuálne zastúpenie respondentov absolvujúcich magisterské štúdium takmer zodpovedá údajom oficiálnej štatistiky (výskum 7,7%; sčítanie 7,9%).

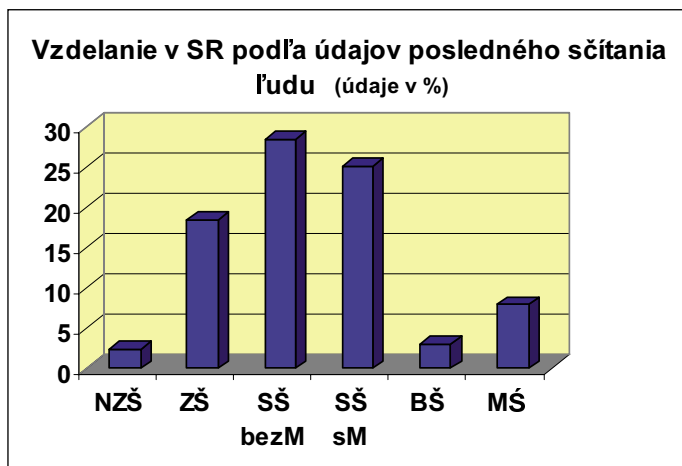
Graf č.2.4: Rozdelenie respondentov podľa dosiahnutého vzdelania

Legenda: NZŠ-neukončená základná škola; ZŠ – základná škola; SŠ bez M – stredná škola bez maturity; SŠsM – stredná škola s maturitou; NŠ – nadstavbové štúdium; BŠ – bakalárske štúdium; MŠ – magisterské štúdium; PŠ – postgraduálne štúdium

¹ Trojstupňový systém vysokoškolského štúdia bol na Slovensku zavedený v roku 2002 zákonom o vysokých školách č. 131/2002 (§2/ods. 5), a preto pod vysokoškolským vzdelaním chápeme obidve formy štúdia – dovtedy fungujúci systém a novozavedený systém.

Graf č. 2.5: Vzdelanie obyvateľstva SR podľa oficiálnej štatistiky

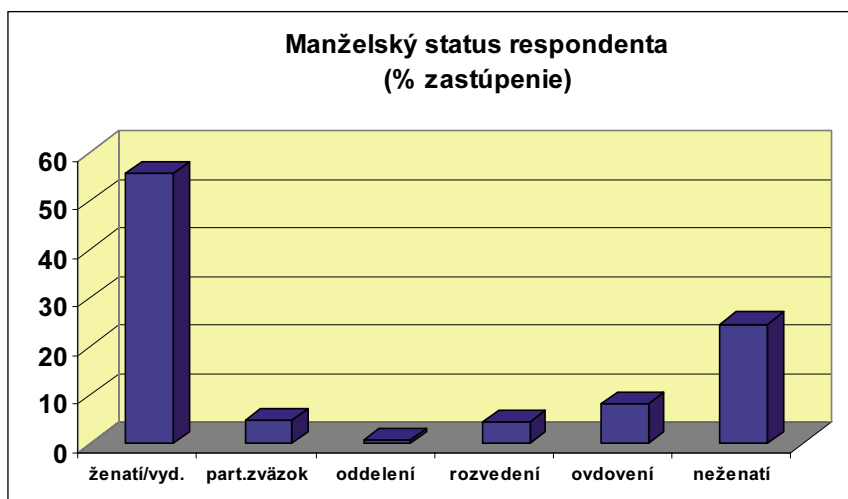

Čo sa týka dĺžky denného štúdia, takmer polovica respondentov (44,7%) uviedla 12 alebo 13 rokov štúdia, čo zodpovedá 9-ročnej základnej povinnej školskej dochádzke a trojročnému, resp. štvorročnému stredoškolskému vzdelávaniu. 9,2% respondentov uvádza 11 rokov denného štúdia a 7% respondentov 9 rokov štúdia. Dĺžku denného štúdia okolo 17 a 18 rokov, čo približne zodpovedá absolvovaniu troch stupňov vzdelania (základné, stredné, vysokoškolské), uviedla desatina respondentov (10,3%). Ostatné roky (od 1 – 25), označené za dĺžku denného štúdia, sa vyskytujú v omnoho menšom počte alebo len v ojedinelých prípadoch. V porovnaní s údajmi o získaní najvyššieho stupňa vzdelania je zrejmé, že u prevažnej väčšiny respondentov prevládlo získanie vzdelania formou denného štúdia, a to na všetkých troch stupňoch vzdelávania. Na otázku odpovedala takmer celá výskumná vzorka (97,5% respondentov).

Pri identifikácii jedného, prípadne viacerých odborov svojej najvyššej kvalifikácie odpovedalo viac ako tri štvrtiny respondentov (77,3%). Z analýzy odpovedí vyplynulo, že sú to najmä technické odbory (strojárstvo, priemysel, remeslá, stavebníctvo), ktoré respondenti označili za odbory svojej najvyššej kvalifikácie (34,4%), potom nasleduje ekonómia, obchod, podnikové hospodárstvo (14,3%), služby obyvateľom – stravovanie, vedenie domácnosti, holičstvo, kaderníctvo – 13,7%. Desatina respondentov má všeobecný alebo žiaden špecifický odbor a viac ako 5%-né zastúpenie má takmer zhodne poľnohospodárstvo a pedagogika.

V súvislosti so skúmaním **manželského statusu** a foriem spolunažívania sme zistili, že 55,5% respondentov sú ženatí/vydaté a 24,6% respondentov uvádza, že nikdy neboli ženatí/vydaté (čo súvisí s vekom osôb, zahrnutých do vzorky – od 15 rokov). V partnerskom zväzku (ako druh/družka) žije 4,8% respondentov. Vdovci/vdovy tvoria 8,1% výberového súboru. Zaznamenali sme malé percentuálne zastúpenie respondentov, ktorí sú rozvedení (4,4%) a ešte menšie zastúpenie tých, ktorí v minulosti žili v partnerskom zväzku a v súčasnosti sú odlúčení (2%) a ktorí žijú od seba oddelene, či už v manželskom alebo partnerskom zväzku (0,7%). Celkovo na predmetnú otázku odpovedalo 98,6% respondentov.

Graf č. 2.6: Aktuálny rodinný stav respondenta

2. Pracovný život respondenta

Najväčší blok otázok bol venovaný pracovnému životu respondenta. Otázky boli orientované prevažne na špecifikáciu pracovnej aktivity (vrátane otázok o nezamestnanosti), identifikáciu typu a formy zamestnanosti, typu práce, veľkosti pracoviska, zodpovednosti a vplyvu na prácu, pracovného času a pracovnej pozície, a to v súčasnosti aj v minulosti.

V bloku otázok o zamestnanosti respondenti najskôr odpovedali na otázku, čo robili za posledných 7 dní. Z deviatich ponúknutých možností kódovali všetky hodiace sa varianty a odpovedali v 98,4%-om zastúpení. Najväčší počet, viac ako polovica respondentov (52,2%) sa vyjadrila, že „boli v práci“. Takmer pätina z nich je na dôchodku (18,4%), takmer desatina z nich sa zúčastňuje vzdelávacieho procesu (9,6%), o niečo menej respondentov je v súčasnosti v domácnosti a stará sa o deti alebo iné osoby (8,3%) a 6,4% respondentov je nezamestnaných, pričom 5% z nich si aktívne hľadá prácu. Trvale chorých je 2,5% a inú možnosť volilo 2,4% respondentov.

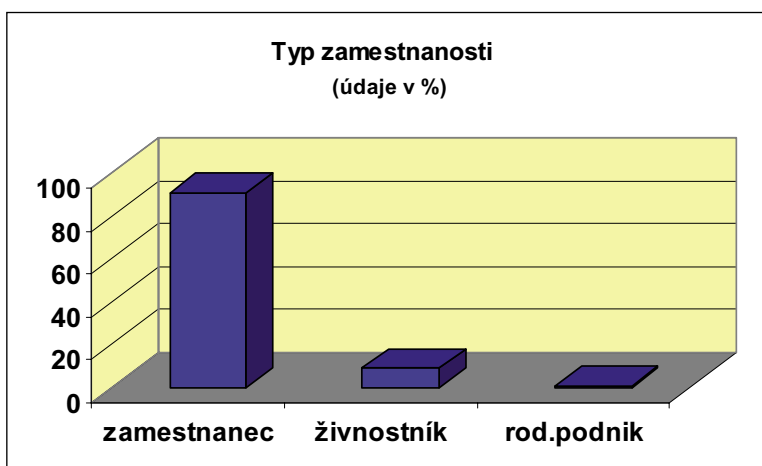
Graf č. 2.7: Súčasná pracovná aktivita respondenta

- Legenda:
1 – v práci	6 – na dôchodku
2 – v procese vzdelávania	7 – na ZVS
3 – nezamestnaný a hľadá prácu	8 – práca v domácnosti
4 – nezamestnaný, nehľadá prácu	9 – iné
5 – trvale chorý	

Z hľadiska identifikácie súčasnej pracovnej aktivity (pozície) respondentov vyplynulo, že viac ako polovica respondentov sa venuje pracovnej činnosti (ako zamestnanec, živnostník, podnikateľ a pod.), to znamená, že je v pracovnom vzťahu.

Graf č. 2.8: Typ zamestnanosti

V ďalších analýzach sme sa zamerali na tú skupinu respondentov (takmer polovica respondentov), ktorí za posledných sedem dní nepracovali (neuviedli variant v práci). Zaujímalo nás, či vykonávali nejakú platenú prácu za posledných sedem dní, prípadne, či mali a v ktorom roku naposledy platenú prácu.

Na otázku, či robili nejakú platenú prácu za posledných sedem dní, odpovedalo 44,4% respondentov (n=784). Až 96,4% z nich uviedlo, že takúto prácu nevykonávalo. Zaujímavým je však zistenie, že na ďalšiu otázku, či vôbec mali nejakú platenú prácu, takmer tri štvrtiny odpovedajúcich (72,5%), t. j. 42,8% zrejme z tej istej skupiny odpovedajúcich respondentov (n=756) uviedlo, že mali predtým platenú prácu.

Viac ako polovica respondentov (58,8%) identifikovala rok poslednej platenej práce, a to v priebehu 10-tich rokov (od roku 1997 do roku 2006). Pritom viac ako tretina z nich (36,8%) označila hlavne posledných 5 rokov (roky 2002 – 2006) za tie roky, kedy mali naposledy platenú prácu. Najviac respondentov (15,8%) označilo rok 2006, kedy mali naposledy platenú prácu. Na otázku odpovedali takmer tri štvrtiny respondentov (70,9%).

Situáciu v oblasti pracovnej aktivity, resp. plateného zamestnania, približuje aj analýza otázky, či vykonávali za posledných 10 rokov nejakú platenú prácu v inej krajine v dĺžke 6 mesiacov alebo dlhšie. Na túto otázku odpovedalo 85,2% respondentov z celého súboru, t. j. 1505 respondentov. Z nich 89,2% respondentov odpovedalo negatívne a 10,8% potvrdilo uvádzanú skutočnosť.

Z otázok zameraných na bližšiu špecifikáciu pracovnej aktivity vyplynulo, že tí respondenti, ktorí v súčasnosti alebo v minulosti pracovali, v 90,8%-om zastúpení boli zamestnancami, 8,8% z nich bolo živnostníkmi a necelé percento (0,4%) pracovalo v rodinnom podniku. Celkovo 13,1% respondentov na túto otázku neodpovedalo.

Keďže väčšina respondentov bola pracovníkmi-zamestnancami, je pochopiteľné, že len 7,2% respondentov (n=128) uviedlo počet svojich ďalších zamestnancov. Počty sa pohybujú od 1 do 50 zamestnancov, len v jedinom prípade respondent uviedol, že zamestnával 600 zamestnancov. Pritom viac ako polovica nezamestnáva nikoho, ide pravdepodobne a malých podnikateľov a živnostníkov, takmer tretina respondentov (32,8%) uviedla, že zamestnáva 1 – 5 zamestnancov.

Čo sa týka odpovedí na charakter pracovnej zmluvy, viac ako tri štvrtiny zamestnaných respondentov mali uzavretú pracovnú zmluvu na dobu neurčitú (79,6%) a 17,5% na dobu určitú. Celkovo 2,9% respondentov pracovalo bez pracovnej zmluvy.

Pri identifikácii veľkosti miesta pracovnej činnosti, resp. celkového počtu zamestnancov (vrátane respondenta), sme zistili, že viac ako štvrtina pracujúcich respondentov (29,1%) pracovala v kolektíve menšom ako 10 ľudí, viac ako pätina (23,2%) respondentov uviedla, že na ich pracovisku pracovalo 10 – 24 ľudí, takmer štvrtina (24,7%) uviedla 25 – 99 ľudí, viac ako desatina (13,8%) 100 – 499 ľudí, 9,2% uviedlo 500 a viac ľudí. Z údajov teda vyplýva, že v prípade polovice výberového súboru ide/išlo prevažne o menšie podniky (do 24 ľudí), kde respondenti nemali zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov. Potvrdzujú to aj ich odpovede, keď tri štvrtiny odpovedajúcich respondentov (75,4%) nepotvrdili svoje vedúce postavenie, a teda nezodpovedali za riadenie pracovnej činnosti. Naopak, takmer štvrtina odpovedajúcich (24,6%) zodpovedala za vedenie pracovnej činnosti, pritom najväčší počet z nich identifikoval od 1 – 10 ľudí, za ktorých sú/boli zodpovední.

Možnosti vplyvu respondenta na organizovanie každodennej práce sa zisťovali na desiatibodovej numerickej škále, od žiadneho vplyvu (0) až po veľký vplyv, resp. úplnú moc (10). Na predmetnú otázku odpovedalo 85,4% respondentov. Predkladáme výsledky frekvenčnej analýzy a zároveň priemerné hodnoty použitej škály. Pre lepšiu ilustráciu predkladáme aj výsledky (v percentuálnom zastúpení) krajných hodnotení. Z údajov vyplynulo, že modálnym variantom (najčastejšie uvádzaným) na škále je variant potvrdzujúci žiaden vplyv na organizovanie vlastnej práce. Ten nemá viac ako pätina respondentov (22,7%) a naopak, vysoký vplyv má viac ako desatina respondentov (13,1%). Skôr nízky vplyv (označili hodnoty 1 – 4 na škále) na prácu uviedlo 28,7% respondentov a skôr vyšší vplyv 23,6% respondentov (označili hodnoty 6 – 9 na škále). Organizovanie svojej každodennej práce na strednej úrovni vplyvu (volili hodnotu 5 na škále) uviedla desatina odpovedajúcich respondentov (11,9%). Súhrnne teda môžeme konštatovať polarizované odpovede respondentov, keď viac ako polovica odpovedajúcich respondentov (51,4%) označila nižšie hodnoty na škále potvrdzujúce žiadny alebo nízky vplyv na organizovanie každodennej vlastnej práce (volili hodnoty 0 – 4 na škále) a naopak, viac ako tretina respondentov (36,7%) uvádza nadpriemerný až vysoký vplyv na organizáciu práce (volili hodnoty 6 – 10 na škále). Analýza potvrdila celkovú priemernú hodnotu odpovedí pod strednou úrovňou vplyvu ($x=4,30$). Vysoká smerodajná odchýlka ($SD=3,63$) však naznačuje vysoký rozptyl odpovedí respondentov, čo potvrdzujú už skôr spomínané výsledky frekvenčnej analýzy.

Pri skúmaní vplyvu respondenta na zásadné rozhodnutia o činnosti organizácie odpovedalo 84,9% respondentov. Podobne ako v predchádzajúcom prípade, predkladáme obidve formy analýzy. Z údajov vyplynulo, že modálnym variantom (najčastejšie uvádzaným) na škále je opätovne variant potvrdzujúci žiaden vplyv na rozhodnutia o činnosti organizácie, ktorý nemá viac ako tretina respondentov (36,6%) a naopak, vysoký vplyv má len 6,8% respondentov. Skôr nízky vplyv (označili hodnoty 1 – 4 na škále) na prácu uviedlo 35,8% respondentov a skôr vyšší vplyv 12,8% respondentov (označili hodnoty 6 – 9 na škále). O vplyvňovaní rozhodnutí na strednej úrovni vplyvu (volili hodnotu 5 na škále) uviedla necelá desatina odpovedajúcich respondentov (8%). Súhrnne teda, na rozdiel od predchádzajúcej otázky, môžeme konštatovať menej polarizované odpovede respondentov, keď väčšina respondentov (72,4%) nemá žiadny alebo len nižší vplyv na zásadné rozhodnutia o činnosti organizácie, v ktorej pracuje. Naopak, len necelá pätina (19,6%) uvádza skôr vyšší až vysoký vplyv na rozhodovanie o činnosti organizácie (súčet frekvencií 6 – 10 bodu na škále). Týmto výsledkom zodpovedá aj analýza odpovedí, ktorá potvrdila celkovú priemernú hodnotu odpovedí respondentov na úrovni skôr slabého vplyvu ($x = 2,73$). Vysoká smerodajná odchýlka ($SD=3,24$) však rovnako ako v predchádzajúcom prípade naznačuje vysoký rozptyl odpovedí respondentov na škále, čo potvrdzujú už skôr spomínané výsledky frekvenčnej analýzy.

(najčastejšie uvádzaným) sa stali konštrukčné práce (9,9%), potom nasledovalo školstvo (9%), servisné služby (6,7%), zdravotníctvo a sociálna práca (6,2%), poľnohospodárstvo (6% respondentov), maloobchod (5,1%), strojárstvo (4,9%), verejná administratíva (4,7%), cestná doprava (4,1%), hotelierstvo (4%), metalurgia (3,1%). Ostatné typy práce sa umiestnili v menej ako 3%-nom zastúpení.

Blok otázok o nezamestnanosti obsahoval otázky na zistenie pozície a dĺžky nezamestnanosti respondenta. Z analýz sme zistili, že takmer tretina respondentov (32,1%) približne z celého súboru (odpovedalo 98,9% respondentov) už bola nezamestnaná a hľadala si prácu dlhšie ako tri mesiace. Približne rovnaký počet odpovedajúcich respondentov sa vyjadril súhlasne (49,9%) alebo nesúhlasne (50,1%) na otázku, či niektoré z týchto období trvalo 12 mesiacov alebo dlhšie. To, či v priebehu posledných 5 rokov sa ocitli bez práce, teda boli nezamestnaní, potvrdili takmer dve tretiny (63,5%) odpovedajúcich respondentov (n=554; 31,4% celého súboru).

S otázkami nezamestnanosti, resp. zamestnanosti môže súvisieť aj záujem respondenta o zlepšenie svojich znalostí a pracovných zručností. Na otázku, či za týmto účelom sa za posledných 12 mesiacov zúčastnili nejakého kurzu, školenia a pod., odpovedalo 99,2% respondentov – takmer celá výskumná vzorka. Z nich len necelá tretina (29,8%) potvrdila, že sa takého typu školenia zúčastnila.

V súvislosti s odchodom do dôchodku respondenti vyjadrovali svoj názor k potenciálnym obavám, že nebudú môcť ísť do dôchodku vo veku, v akom by sami chceli. Na túto otázku odpovedali viac ako dve tretiny respondentov (68,9%). Keďže otázka aplikovala kontinuálnu škálu, na ktorej respondenti vyjadrovali mieru svojich obáv od 0 do 10 (0 – vôbec sa neobávam, 10 – extrémne sa obávam), analýzy realizujeme dvojakým spôsobom. Okrem frekvenčnej analýzy použijeme aj analýzu rozptylu na zistenie priemerných hodnôt odpovedí.

Z frekvenčnej analýzy vyplynulo, že takmer polovica odpovedajúcich respondentov (48,1%) volila hodnoty vyjadrujúce nadpriemerné obavy z odchodu do dôchodku v uvedenom kontexte (na škále volili hodnoty 6 – 10), naopak, viac ako tretina respondentov (35,7%) sa vyjadrila, že nemajú žiadne (7,6%) alebo len obavy miernejšieho charakteru (volili hodnoty 1 – 4 na škále). Priemerné obavy vykazuje 16,2% respondentov (volili strednú hodnotu: 5), čo je zároveň aj modus na škále (najčastejšie volená hodnota). Keďže frekvenčná analýza potvrdzuje polarizáciu odpovedí, keď odpovede respondentov sú „roztrúsené“ na celej škále, je jasné, že priemer odpovedí sa nachádza okolo stredu na zvolenej škále ($x=5,15$). To celkovo potvrdzuje skôr ambivalenciu respondentov pri hodnotení tejto otázky. Je však potrebné podotknúť, že vysoká smerodajná odchýlka ($SD=2,93$) naznačuje rozptyl v odpovediach respondentov, čomu zodpovedajú aj údaje frekvenčnej analýzy.

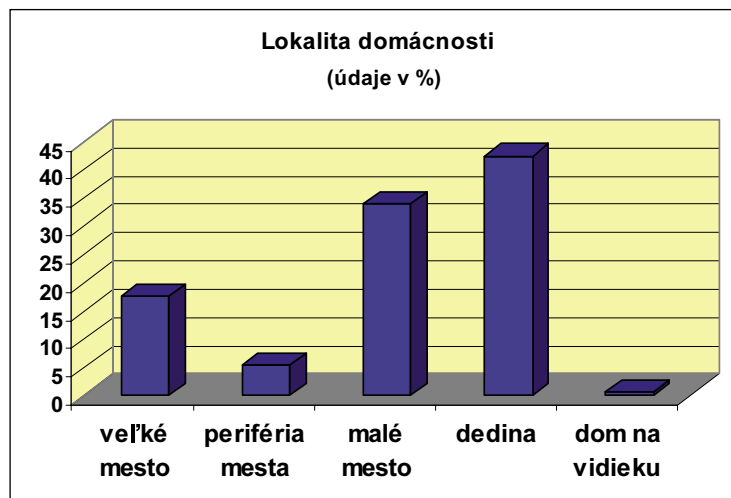
V kontexte týchto obáv môže mať nemalý význam podpora odborovej organizácie, ktorej respondent bol, resp. nebol členom. Distribúcia odpovedí na členstvo v odborovej organizácii naznačuje, že takmer polovica respondentov je (9,9%) alebo bola (38,7%) členom odborov. Viac ako polovica odpovedajúcich (51,4%) sa vyjadrila, že nie je/nebola členom odborovej organizácie.

3. Domácnosť a jej členovia

V tejto časti najskôr lokalizujeme domácnosť, t. j. identifikujeme najmä rurálny alebo urbánny charakter miesta bydliska respondenta. Potom sa zameriame na analýzy týkajúce sa členov domácnosti, ich identifikáciu (počet, pohlavie, vek), príbuzenský vzťah a spolužitie členov v domácnosti. Na záver venujeme pozornosť aj materiálnemu a finančnému zabezpečeniu domácnosti (príjem domácnosti a riešenie potenciálnych finančných ťažkostí) a využívaniu telekomunikačných služieb v domácnosti (telefón, mobil, internet).

Pri lokalizácii súčasného trvalého bydliska sa najväčší počet odpovedajúcich respondentov – takmer polovica respondentov (42,4%) vyjadrila, že býva v rurálnom prostredí (v dedinách, obciach). Tretina respondentov (33,9%) označila za miesto svojho bydliska malé mesto, 17,6% respondentov veľké mesto, 5,4% predmestie alebo perifériu veľkého mesta a 0,7% respondentov identifikovalo svoje bydlisko ako farmu, resp. osamotený dom na vidieku. Na túto otázku odpovedala takmer celá výskumná vzorka (99,4%).

Graf č. 2.10: Lokalita domácnosti

V tomto bloku otázok sme bližšie **identifikovali členov domácnosti**.

Čo sa týka zistenia počtu členov domácnosti, odpovedalo 99,1% respondentov, takmer celý výskumný súbor. Najväčší počet odpovedí sme zaznamenali pri identifikácii štvorčlennej rodiny (26,6% respondentov), približne v rovnakom – päťčlenom zastúpení sú to trojčlenné rodiny (21,2%) a dvojčlenné rodiny (19,8%). V menšom počte sme zaevidovali päťčlenné (12,7%), šesťčlenné rodiny (5,7%), sedemčlenné rodiny (2,2%). Vyšší počet členov domácnosti (sledovali sme až do 16 členov domácnosti) sa objavuje ojedinelo (okolo 1% a menej).

Analýzam bolo podrobené pohlavie jednotlivých členov domácnosti, a to v poradí, ako ich respondenti označili: druhý člen, tretí, štvrtý ...šestnásty. Podľa pohlavia členov domác-

nosti sme nezistili významné diferencie, ženské aj mužské pohlavie je v podstate rovnako zastúpené podľa stanoveného poradia.

Pre identifikáciu vekových kategórií členov domácnosti je charakteristické, že s vyšším poradovým číslom člena domácnosti zaznamenávame stále vyššie percento zastúpenia mladšej generácie (deti, vnúčatá respondentov) a pokles zastúpenia staršej generácie a zároveň stále menší počet odpovedí, ktorý súvisí so stále klesajúcim počtom členov domácnosti. Pre porovnanie uvádzame percentuálne hodnoty najčastejšie vyskytujúcej sa vekovej kategórie jednotlivých členov domácnosti: druhý člen domácnosti sa najčastejšie nachádza v druhej vekovej kategórii 25 – 49-ročných (48,2%), tretí člen sa nachádza rovnako v druhej vekovej kategórii (39,4%), štvrtý člen domácnosti sa nachádza v prvej vekovej kategórii 15 – 20 rokov (38,1%), piaty člen domácnosti sa nachádza takmer v polovičnom zastúpení odpovedí vo vekovej kategórii do 14 r. (44,8%).

Čo sa týka príbuzenského vzťahu, za druhého člena domácnosti respondenti v najväčšom počte označili manžela/ku, prípadne partnera/ku (58,6% odpovedajúcich respondentov), takmer tretina (30,2%) sú rodičia a okolo 6,2% ich deti (synovia, dcéry). V prípade tretieho člena domácnosti sú najviac zastúpené deti respondentov (55,8%) a starí rodičia (31,7%). Situácia u štvrtého člena domácnosti je nasledovná: najväčší počet členov domácnosti zastávajú deti respondentov (56,5%) a vo výraznejšom počte sa objavujú súrodenci respondentov (bratia a sestry – 25,5%). Obdobná situácia je aj v prípade piateho člena domácnosti, avšak s menším percentuálnym zastúpením detí (49,1%) a takmer rovnakým zastúpením súrodencov (25,7%), zaujímavou je však skutočnosť, že pomerne vo výraznom počte sa objavuje aj iný príbuzný (17,6%). U ďalších členov domácnosti sa takáto situácia opakuje (samozrejme s nižšími percentuálnymi hodnotami).

Podotýkame, že uvádzané percentá v prípade členov domácnosti sa týkajú príslušného podielu z počtu respondentov, ktorí na otázku odpovedali (v prípade druhého člena to bolo 87,3% respondentov z celého súboru, tretieho člena 67,8%, štvrtého člena 46,9%, piateho člena 21,6%).

Otázky zamerané na **spolužitie členov domácnosti** objasňovali problematiku afinity (spolužitie partnerov), filiacie (spolužitie rodičov a detí), prípadne otázky adopcie.

Na otázku identifikácie spolužitia, či už v manželskom alebo partnerskom zväzku (druh/družka), síce odpovedal diferencovaný počet respondentov (viac ako polovica respondentov na spolužitie v manželskom zväzku; 40,3% respondentov na spolužitie v partnerskom zväzku), avšak tí, ktorí na predmetnú otázku odpovedali, potvrdili vo vysokom percentuálnom zastúpení spolužitie v tom-ktorom type zväzku (okolo 98% v oboch typoch). Percentuálne zastúpenie spolužitia v spoločnej domácnosti s manželom/kou, resp. partnerom/kou potvrdili aj kontrolné údaje anketára, z ktorých vyplynulo, že takmer dve tretiny respondentov (65,3%) bývajú v spoločnej domácnosti s manželom/kou, partnerom/kou.

Na otázku, či žili niekedy s partnerom bez toho, aby boli zosobášení, 85,1% respondentov odpovedalo záporne a naopak, kladne 14,9% respondentov. Podotýkame, že na túto otázku odpovedala necelá polovica výskumnej vzorky (45,2%).

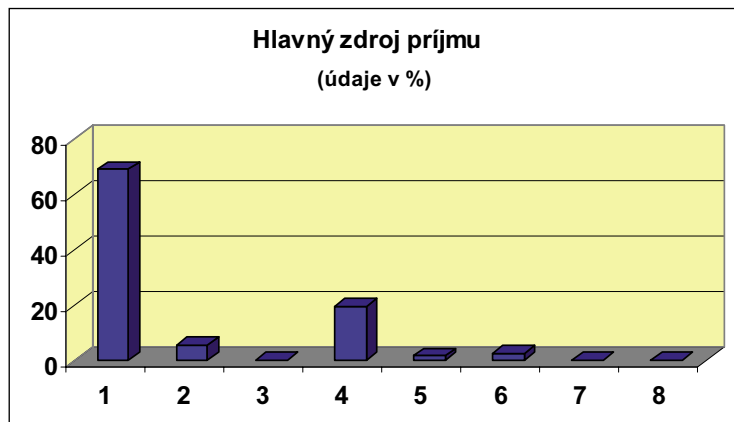
Na otázku, či mali niekedy vlastné deti, nevlastné deti, adoptované deti alebo partnerove deti, ktoré žili spolu s nimi v jednej domácnosti, odpovedala len polovica respondentov. Z nich viac ako tretina (38,4%) uviedla spolužitie detí v domácnosti. Ak si však porovnáme výsledky kontrolného kódovania anketára, ktorý zaznamenal takmer u polovici (48,1%) res-

pondentov približne z celého výskumného súboru (n=1715, t. j. 97,1% respondentov) žijúce deti v spoločnej domácnosti, s údajmi uvedenými samotným respondentom, vidíme, že nie sú konzistentné (aj napriek nízkemu zastúpeniu odpovedí na túto otázku). Dôvodom môže byť nejednoznačne položená otázka, ktorá mala dichotomický charakter (vyžadovala odpoveď áno/nie), avšak jej formulácia obsahovala viac možností výberu odpovedí, čím mohla spôsobiť u respondentov nepochopenie a zabránila im odpovedať na ňu.

Obraz o **materiálnom a finančnom zabezpečení rodiny** respondenta si môžeme vytvoriť prostredníctvom analýzy otázok týkajúcich sa príjmu domácnosti, ako aj z názorov na riešenie potenciálnych finančných ťažkostí domácnosti.

Hlavným zdrojom príjmu viac ako dvoch tretín domácností respondentov sú platy alebo mzdy (69,1%), potom nasledujú dôchodky (19,9%) a príjem zo samozamestnania/živnosti (5,7%). Podpora v nezamestnanosti (1,8%) alebo akékoľvek ďalšie sociálne dávky (2,8%) tvoria nízke percento príjmu domácnosti. Na predmetnú otázku odpovedalo 93,1% respondentov z celého súboru.

Graf č. 2.11: Hlavný zdroj príjmu

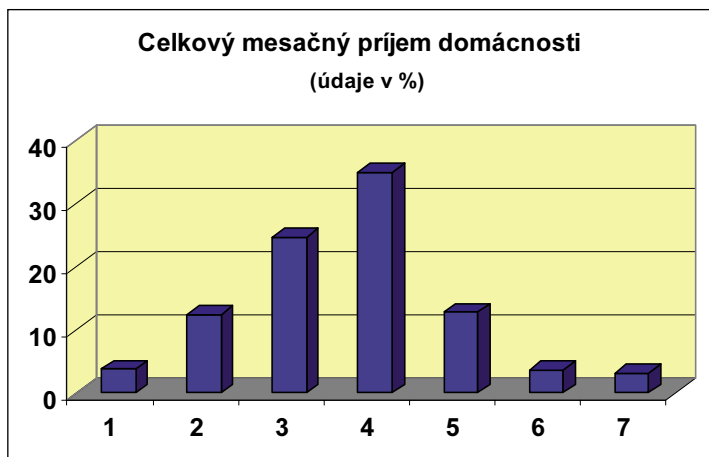

Legenda:

1 – plat alebo mzda	5 – podpora v nezamestnanosti
2 – príjem zo živnosti	6 – iné sociálne dávky
3 – poľnohospodárska činnosť	7 – príjem z investícií, poistenia
4 – dôchodok	8 – iné zdroje

Po spočítaní všetkých príjmov domácnosti a zistení celkového čistého príjmu domácnosti sa v najvyššom percentuálnom zastúpení respondenti vyjadrili za príjem 20 – 40-tisíc Sk (35,1% respondentov). Takmer štvrtina (24,8%) potvrdila príjem medzi 12 – 20-tisíc Sk a viac ako desatina respondentov (12,5%) uviedla svoj príjem v rozpätí 6 – 12-tisíc Sk, ale aj v rozpätí 40 – 60-tisíc Sk. Na predmetnú otázku odpovedalo celkovo 60,2% respondentov z celého výskumného súboru, t. j. 1063 respondentov.

Graf č. 2.12: Príjem domácnosti

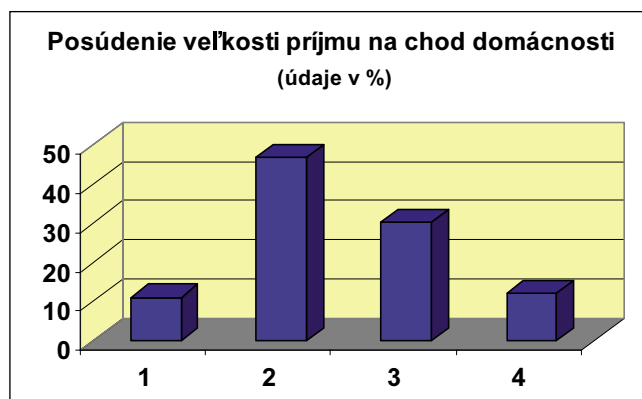
Legenda:

1 – menej ako 6 000 Sk	5 – medzi 40 000 – 60 000 Sk
2 – medzi 6 000 – 12 000 Sk	6 – medzi 60 000 – 80 000 Sk
3 – medzi 12 000 – 20 000 Sk	7 – viac ako 80 000 Sk
4 – medzi 20 000 – 40 000 Sk	

Ďalšie analýzy sa týkali zistenia názoru respondentov na to, ako im „postačuje“ príjem domácnosti na jej každodenný chod (graf č. 2.13). Takmer polovica respondentov sa prikláňala k názoru, že so súčasným príjmom to s chodom domácnosti zvládajú (46,7% z odpovedajúcich respondentov). Naopak, takmer tretina respondentov (30,2%) sa domnieva, že to majú ťažké so súčasným príjmom. Veľmi nepriaznivú situáciu v tomto smere označilo 12,1% respondentov. Za variant, že pohodlne dokážu vyžiť zo súčasného príjmu, sa vyjadrila desatina respondentov (11%). Na predmetnú otázku odpovedala takmer celá výskumná vzorka (98,1% respondentov).

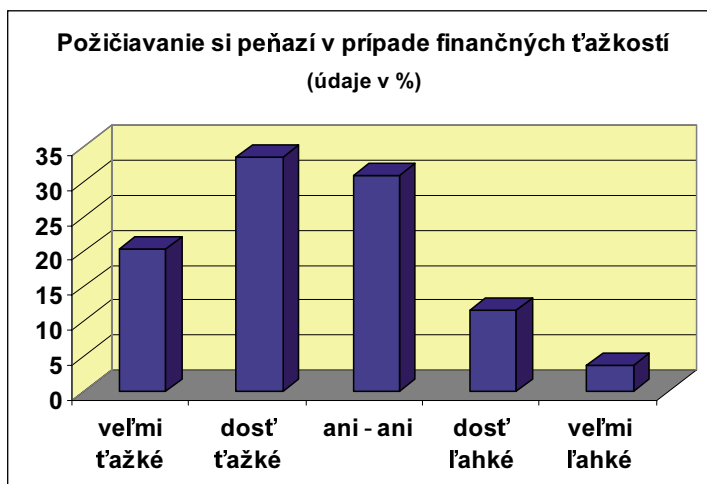
Na otázku, či by bolo pre nich ťažké alebo ľahké si požičať peniaze v prípade vážnych finančných ťažkostí (graf č. 2.14), viac ako polovica respondentov (53,9%) sa domnieva, že by to bolo pre nich veľmi, resp. dosť ťažké. 15,4% respondentov sa vyjadrilo v tom zmysle, že je to pre nich dosť alebo veľmi ľahké. Takmer tretina odpovedí (30,8%) je ambivalentného charakteru (ani ľahké, ani ťažké). K otázke sa vyjadrilo 93,5% respondentov z celého súboru.

Graf č. 2.13: Veľkosť príjmu a chod domácnosti

Legenda: 1 – pohodlne vyžijeme 3 – je to ťažké so súčasným príjmom
 2 – zvládame to 4 – máme to veľmi ťažké so súčasným príjmom

Graf č. 2.14: Finančné ťažkosti

V súvislosti s rozmachom **telekomunikačných služieb** (telefón, mobil, internet) boli aplikované otázky zisťujúce ich využívanie v domácnosti. Na všetky otázky odpovedali respondenti v úplnom zastúpení celého výskumného súboru (99,5% respondentov). Z analýzy otázok môžeme konštatovať menšie využitie pevnej telefónnej linky (47%) v domácnostiach oproti mobilnému telefónu, ktorého služby využívajú viac ako tri štvrtiny respondentov (78,3%). Použitie internetu na uskutočnenie telefonického hovoru uviedlo len 16% respondentov.

4. Partner respondenta

V súvislosti s partnerom respondenta sme analyzovali vzdelanostnú úroveň a jeho pracovnú aktivitu.

Rovnako ako v prípade samotných respondentov, aj v prípade ich partnerov platí, že väčšina z nich má ukončené úplné stredoškolské vzdelanie (69,1%), potom nasleduje ukončené bakalárske štúdium (13,9%), stredná škola bez maturity (12,1%), ukončené magisterské štúdium (1,4%), nadstavbové vzdelanie má 2,8% respondentov. Základné vzdelanie svojho partnera uviedlo necelé percento respondentov (0,8%). Celkovo u partnerov dominuje stredné vzdelanie (úplné aj neúplné) s 81,2%-ami uvádzaných odpovedí. Podotýkame však, že na túto otázku odpovedala len viac ako polovica respondentov (58,6%), čo je v podstate v súlade s počtom spolu žijúcich partnerov (anketár uviedol 65,3% spolu bývajúcich manželov/partnerov).

Ďalšia otázka bola venovaná popisu práce partnera respondenta, ktorý najviac vystihuje, čo robil/a počas posledných sedem dní. Respondenti odpovedali v nízkom počte, v 15,6%-om zastúpení. Z odpovedí vyplynulo, že takmer dve tretiny partnerov z nich sú pracovne aktívni ako zamestnanci, živnostníci a pod. (63,4%); 15,2% je na dôchodku a viac ako desatina v súčasnosti pracuje v domácnosti (11,2%). Ostatné varianty boli zastúpené minimálne. Pri overení vykonávania platenej práce anketárom však vysvitlo, že len 7,4% respondentov (z pätiny odpovedajúcich respondentov) potvrdilo, že ich partneri mali nejakú platenú prácu za posledných sedem dní.

Na identifikáciu pracovnej pozície, ktorú partneri respondentov zastávajú, bola orientovaná jedna otázka. Respondenti pre svojich partnerov označili celkovo 216 zamestnaneckých pozícií (povolání). Pri každom variante sme zaznamenali výskyt odpovede/odpovedí. Podotýkame, že na túto otázku odpovedala len tretina respondentov (35,3%). Uvádzame len tie povolania, ktoré dosiahli minimálne 1%-né zastúpenie odpovedí. Medzi takéto povolania v zostupnom poradí patrili: zamestnanec obchodu, predavač (5,9%), vodiči nákladných áut a pracovníci nákladnej dopravy (4,1%), riadiaci pracovníci malých podnikov (2,9%), murári, kamenári (2,7%), montážni pracovníci (1,8%), mechanici a opravári strojov (1,6%), učitelia základných škôl (1,4%), učitelia na stredných školách (1,4%), administratívne pracovníčky, sekretárky (1,4%), kuchári (1,4%), krajčírky a šičky (1,3%), formovači a zvarači (1,3%), pokladníci (1,3%), robotníci v strojárstve (1,3%).

Z otázok zameraných na bližšiu špecifikáciu typu zamestnanosti tých partnerov, ktorí v súčasnosti pracujú, vyplynulo, že 85,5% z nich sú zamestnancami, 14,2% živnostníkmi a len 0,3% partnerov pracovalo v rodinnom podniku. Celkovo na predmetnú otázku odpovedali takmer dve tretiny respondentov (62,6%). Pri snahe o zistenie počtu zamestnancov, ktorých partner respondenta zamestnáva, odpovedalo len 4,9% respondentov (n=87). Z nich vyplynulo, že väčšina zamestnáva 1 – 5 zamestnancov (28,6% z nich). Počty zamestnancov ďalších partnerov sa pohybujú maximálne do 15 zamestnancov (2,3%).

V súlade s uvedenými údajmi sú zistenia, že takmer tri štvrtiny respondentov (71,8%), ktorí hodnotili zodpovednosť svojich partnerov za vykonávanú prácu (hodnotila to viac ako tretina respondentov – 36,9%), uviedli, že ich partneri nemajú nijakú zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov.

Následne sa analyzovali otázky týkajúce sa tých partnerov, u ktorých bola respondentmi potvrdená zodpovednosť za prácu iných. Na otázku, za koľko ľudí je ich partner zodpoved-

ný, odpovedala len necelá desatina respondentov (9,6%). Z jej analýzy môžeme konštatovať, že je to prevažne malá skupina ľudí (maximálne do desať ľudí), za ktorých zodpovedajú. Vyjadriala sa tak viac ako polovica (56,2%) odpovedajúcich respondentov.

Skúmanie miery vplyvu na organizovanie každodennej práce u partnera respondenta sme zisťovali, podobne ako v prípade samotného respondenta, na desaťbodovej numerickej škále, od žiadneho vplyvu (0) až po veľký vplyv, resp. úplnú moc (10). Na predmetnú otázku odpovedala tretina respondentov (36,9%). Predkladáme výsledky frekvenčnej analýzy a zároveň priemerné hodnoty použitej škály. Pre lepšiu ilustráciu predkladáme aj výsledky (v percentuálnom zastúpení) krajných hodnotení – žiaden vplyv (bod 0 na škále), veľký vplyv (bod 10 na škále). Z údajov vyplynula zaujímavá skutočnosť, keď takmer identický počet respondentov uviedol, že ich partneri nemajú žiaden vplyv (19,2%) a, naopak, veľký vplyv (20,9%). Teda takmer 40% odpovedí respondentov sa „rozložilo“ medzi dve krajné hodnotenia vplyvu svojich partnerov na organizovanie si svojej každodennej práce. Skôr nízky vplyv (označili hodnoty 1 – 4 na škále) na prácu u svojich partnerov uviedlo 27,6% respondentov a skôr vyšší vplyv 21,5% respondentov (označili hodnoty 6 – 9 na škále). Aj v tomto smere môžeme teda postrehnúť polarizáciu názorov respondentov na samostatné organizovanie práce ich partnerom. Organizovanie svojej každodennej práce na strednej úrovni vplyvu (volili hodnotu 5 na škále) u svojich partnerov uviedla desatina odpovedajúcich respondentov (10,8%). Súhrnne teda môžeme konštatovať polarizované odpovede respondentov, keď takmer polovica odpovedajúcich respondentov (46,8%) označila nižšie hodnoty na škále potvrdzujúce žiadny alebo nízky vplyv na organizovanie každodennej vlastnej práce (volili hodnoty 0 – 4 na škále) a o niečo menej respondentov (42,4%) uviedlo u svojich partnerov nadpriemerný až vysoký vplyv na organizáciu práce (volili hodnoty 6 – 10 na škále). Analýza potvrdila celkovú priemernú hodnotu odpovedí respondentov tesne pod strednou úrovňou vplyvu ($x = 4,89$). Vysoká smerodajná odchýlka ($SD=3,78$) však naznačuje vysoký rozptyl odpovedí respondentov na uvedenej škále, čo potvrdzujú už skôr spomínané výsledky frekvenčnej analýzy.

Pri skúmaní vplyvu partnera respondenta na zásadné rozhodnutia o činnosti organizácie, v ktorej pracuje, odpovedala viac ako tretina respondentov (36,7%). Podobne ako v predchádzajúcom prípade, predkladáme obidve formy analýzy. Z údajov vyplynulo, že modálnym variantom (najčastejšie uvádzaným) na škále je variant potvrdzujúci žiaden vplyv partnera respondenta na rozhodnutia o činnosti organizácie (33,5%) a, naopak, to, že ich partner má vysoký vplyv na organizovanie práce vo svojom zamestnaní, si myslí len viac ako desatina odpovedajúcich respondentov (13,4%). Skôr nízky vplyv (označili hodnoty 1 – 4 na škále) na prácu u svojich partnerov uviedla takmer tretina respondentov (32,4%) a skôr vyšší vplyv 13,6% respondentov (označili hodnoty 6 – 9 na škále). Ovplynovanie rozhodnutí na strednej úrovni vplyvu (volili hodnotu 5 na škále) u svojich partnerov uviedla necelá desatina odpovedajúcich respondentov (7,1%). Súhrnne teda, na rozdiel od predchádzajúcej otázky, môžeme konštatovať menej polarizované odpovede respondentov, keď väčšina respondentov (65,9%) sa domnieva, že ich partneri nemajú žiaden alebo len slabší vplyv na zásadné rozhodnutia o činnosti organizácie, v ktorej pracujú. Naopak, len necelá tretina respondentov (27%) uvádza u svojich partnerov skôr vyšší až vysoký vplyv na rozhodovanie o činnosti organizácie, v ktorej pracujú (súčet frekvencií 6 – 10 bodu na škále). Týmto výsledkom zodpovedá aj analýza distribúcie dát, ktorá potvrdila celkovú priemernú

hodnotu odpovedí pod úrovňou stredného bodu na škále, skôr na úrovni slabšieho vplyvu ($x = 3,40$). Vysoká smerodajná odchýlka ($SD=3,66$) však rovnako ako v predchádzajúcom prípade naznačuje vysoký rozptyl odpovedí respondentov, čo potvrdzujú už skôr spomínané výsledky frekvenčnej analýzy.

Otázky týkajúce sa partnera respondenta boli zavŕšené zistením dĺžky reálne vykonávaného týždenného pracovného času, ktorý ich partner trávi v zamestnaní. Na predmetnú otázku odpovedalo 35,6% respondentov. Takmer polovica z nich (45,3%) sa vyjadrila za 40 – 42-hodinový týždenný pracovný čas u svojho partnera, viac ako desatina respondentov (13,4%) uviedla 50-hodinový a 6,5% respondentov dokonca 60-hodinový pracovný čas u svojich partnerov.

5. Rodičia respondenta

Podobne ako u respondentovho partnera, aj v súvislosti s jeho rodičmi sme analyzovali ich vzdelanostnú úroveň a pracovnú aktivitu (samostatne u otcov a matiek respondentov).

Podľa vyjadrenia respondentov viac ako polovica ich **otcov** (54,1%) získalo úplné stredné vzdelanie, tretina neúplné stredné vzdelanie (bez maturity) a takmer 8% vysokoškolské vzdelanie². Základné vzdelanie má len 4% otcov.

Čo sa týka typu zamestnanosti u otcov, 84% respondentov uvádza, že v čase, keď mali 14 rokov, ich otec pracoval ako zamestnanec. Celkovo na túto otázku odpovedalo 95,2% respondentov. Vzhľadom na väčšinové zastúpenie strednej vekovej kategórie respondentov, tieto údaje zodpovedajú vtedajšej spoločensko-politickej situácii na Slovensku, keď išlo predovšetkým o zamestnanecké vzťahy. Z tých istých dôvodov je bezpredmetná otázka týkajúca sa počtu zamestnancov, ktoré zamestnával respondentov otec. Na túto otázku odpovedalo len 6,3% respondentov a aj u nich predpokladáme, že ju chápali vo vzťahu – vedúci pracovník a podriadený zamestnanec a nie vo vzťahu zamestnávateľ (otec respondenta) a zamestnanec. Celkovo takmer tri štvrtiny odpovedajúcich respondentov uviedli, že ich otcovia nemali žiadnych zamestnancov.

Podľa ďalších údajov týkajúcich sa skúmania zodpovednosti ich otcov za dozor nad prácou iných zamestnancov celkovo odpovedali tri štvrtiny respondentov. Z nich veľká väčšina, t. j. takmer tri štvrtiny respondentov, odpovedala negatívne (73,2%). Naopak, štvrtina respondentov (25,9%) sa vyjadrila v opačnom zmysle.

Pri skúmaní vymedzenia hlavnej pracovnej aktivity (typu práce) u otcov respondentov vyplynulo, že u nich prevažovali rutinné manuálne povolania a služby (napr. vodiči, robotníci – 40,4%), potom nasledovali polorutinné manuálne povolania a služby (napr. poľnohospodár, predavač) (14%), strední alebo nižší manažéri (8,6%), tradičné odborné povolania (5%), moderné odborné povolania (4%). Ostatné povolania boli zastúpené v minimálnej miere (pod 3%). Na túto otázku odpovedali respondenti celkovo vo vysokom – 86,2%-om zastúpení.

2 V čase štúdia rodičov respondenta na Slovensku nefungoval trojstupňový systém vysokoškolského štúdia.

Vzdelanostná úroveň **matiek** je o niečo nižšia ako u otcov. Podľa respondentov takmer polovica z nich ukončila úplné stredné vzdelanie (46,9%), približne rovnaký počet matiek mal neúplné stredné vzdelanie (42,1%) a 5,4% z nich sú absolventkami vysokej školy. Základné vzdelanie ukončili v malom percentuálnom zastúpení (4,1%).

Pri identifikácii typu zamestnanosti matiek respondentov sa zistilo, že viac ako dve tretiny z nich v 14-tich rokoch respondenta pracovali ako zamestnankyne (67,7%) a naopak, 28,2% nepracovalo, nebolo v pracovnom pomere. Vzhľadom na to, že len 2% respondentov udáva u svojich matiek, že boli živnostníčky (samozamestnankyne), otázky smerujúce k zisteniu počtu zamestnancov (v prípade, ak bola zamestnávateľom) považujeme za bezpredmetné. Potvrďuje to aj nízke percentuálne zastúpenie odpovedí (len 1,6% odpovedí) a v nich vysoké zastúpenie negatívnych odpovedí (78,1%). A hoci k identifikácii zodpovednosti za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov u svojich matiek sa vyjadrili dve tretiny respondentov, z nich až 87,3% uviedlo, že ich matky nedisponovali žiadnou zodpovednosťou za prácu iných. To je v súlade s charakterom práce, ktorú vykonávali.

Čo sa týka vymedzenia hlavnej pracovnej aktivity (typu práce) u matiek respondentov (v čase 14-tich rokov respondenta), prevažujú u nich – rovnako ako u otcov – rutinné manuálne povolania a služby (39,1%), potom nasledujú polorutinné manuálne povolania a služby (20,1%) a významnejšie miesto zastávajú aj úradnícke a sprostredkovateľské povolania (napr. sekretárka, úradníčka – 14,9%), ako aj moderné odborné povolania typu učiteľka, zdravotná sestra, sociálna pracovníčka a pod. (9,6%). Celkovo pracovnú aktivitu svojej matky identifikovali dve tretiny respondentov (66,9%).

6. Sumarizácia sociálnodemografických ukazovateľov respondenta a jeho rodiny

Z dôvodu prehľadnosti pristupujeme k heslovitej prezentácii najdôležitejších výskumných zistení charakterizujúcich sociálnodemografický profil respondenta a jeho rodiny.

Identifikačné ukazovatele respondenta

Vo výskumnom súbore sme zaznamenali podľa pohlavia takmer vyvážené rozloženie, mierne v prospech žien.

Veková kategorizácia podľa databázy ESS (4 vekové kategórie) poukazuje na prevažné, takmer polovičné, zastúpenie kategórie 25 – 49-ročných respondentov, t. j. ekonomicky aktívnych respondentov.

Takmer dve tretiny respondentov majú stredoškolské vzdelanie (bez maturity, s maturitou, nadstavbové štúdium). Tomu zodpovedá aj dĺžka denného štúdia, takmer polovica respondentov uviedla 12 alebo 13 rokov štúdia.

Ich najvyššia kvalifikácia bola evidovaná prevažne v technickom a strojárskom odvetví, potom nasledovala ekonómia, obchod, podnikové hospodárstvo.

Viac ako polovica participantov je v súčasnosti v manželskom zväzku.

Pracovný život respondenta

Viac ako polovica respondentov je v súčasnosti v pracovnom vzťahu, takmer pätina na dôchodku.

Viac ako polovica respondentov sa venuje pracovnej činnosti (má platenú prácu), uvádza zamestnanecký typ práce ako svoj hlavný pracovný pomer. Len desatina z nich uvádza platenú prácu v zahraničí v dĺžke minimálne šiestich mesiacov v priebehu posledných desiatich rokov.

Z tých respondentov, ktorí za posledných sedem dní nevykonávali platenú prácu, takmer tri štvrtiny odpovedajúcich uviedli, že mali predtým platenú prácu. Viac ako polovica respondentov identifikovala rok poslednej platenej práce, a to v priebehu 10-tich rokov (od roku 1997 do roku 2006). Pritom viac ako tretina z nich označila hlavne posledných 5 rokov (roky 2002 – 2006) za tie roky, kedy mali naposledy platenú prácu. Najviac respondentov označilo rok 2006 za rok, kedy mali naposledy platenú prácu.

Zo špecifikácie pracovnej aktivity vyplynulo, že tí respondenti, ktorí v súčasnosti alebo v minulosti pracovali, boli prevažne zamestnancami, v zamestnaneckom pracovnom pomere. Aj vzhľadom na to len necelá desatina respondentov uviedla počet pracovníkov, ktorých zamestnáva. Ten sa pohybuje najviac od 1 – 5 zamestnancov.

Viac ako tri štvrtiny zamestnaných respondentov mali uzavretú pracovnú zmluvu na dobu neurčitú.

Pri identifikácii veľkosti miesta pracovnej činnosti, resp. celkového počtu zamestnancov (vrátane respondenta), sme zistili, že viac ako štvrtina pracujúcich respondentov pracovala v kolektíve menšom ako 10 ľudí. V prípade polovice celého výberového súboru ide/išlo prevažne o menšie podniky (do 24 ľudí), kde respondenti nemali zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov.

Na organizovanie vlastnej práce a voľbu pracovného tempa sú polarizované odpovede respondentov, vyznačujúce sa vysokým rozptylom odpovedí. Viac ako pätina odpovedajúcich respondentov nemá žiaden vplyv a viac ako desatina uviedla, naopak, vysoký vplyv. Celkovo z analýz vyplynulo, že priemerná hodnota odpovedí sa nachádza pod strednou úrovňou vplyvu.

Na zásadné rozhodnutia o činnosti organizácie majú respondenti celkovo podpriemerný, skôr slabý vplyv. Žiaden vplyv na rozhodnutia o činnosti organizácie nemá viac ako tretina respondentov.

Viac ako polovica respondentov uvádza vo svojom hlavnom zamestnaní 40 – 42-hodinový zmluvne dohodnutý pracovný čas.

Reálne trvajúci pracovný čas sa takmer u polovice pracujúcich pohybuje v rozpätí 43 – 50 hodín.

Pri zisťovaní pracovných pozícií respondenti označili celkom 306 pracovných pozícií. Medzi najčastejšie uvádzané pracovné pozície patrili: pracovníci v obchodoch a účtovníci na rôznych stupňoch.

Pri zisťovaní pracovných odvetví respondenti označili celkom 56 pracovných odvetví. Najčastejšie uvádzanými typmi práce boli konštrukčné práce a práca v školských zariadeniach.

Takmer tretina participantov sa už ocitla v pozícii nezamestnaného, takmer dve tretiny z nich uvádzajú, že sa v tejto pozícii ocitli za obdobie posledných piatich rokov.

Čo sa týka využitia možnosti zlepšenia znalostí (zručností) v priebehu posledného roka, túto možnosť využila len necelá tretina respondentov.

Takmer polovica odpovedajúcich respondentov volila hodnoty na škále, ktoré vyjadrovali nadpriemerné obavy, že nebudú môcť ísť do dôchodku vo veku, v akom by sami chceli. Celkovo priemer odpovedí sa nachádza okolo stredu na zvolenej škále, čo potvrdzuje skôr ambivalenciu respondentov pri hodnotení tejto otázky.

Viac ako polovica respondentov je alebo bola členom odborovej organizácie.

Domácnosť a jej členovia

Domácnosť je lokalizovaná prevažne v rurálnom prostredí (takmer polovica respondentov).

Vo výskumnom súbore bola najviac zastúpená štvorčlenná domácnosť (viac ako štvrtina), jednu pätinu tvorila dvojčlenná a jednu pätinu trojčlenná domácnosť.

Ženské aj mužské pohlavie je v domácnosti takmer vyvážené.

Pre identifikáciu vekových kategórií členov domácnosti je charakteristické, že s vyšším poradovým číslom člena domácnosti zaznamenávame stále vyššie percento zastúpenia mladšej generácie (deti, vnúčatá respondenta) a pokles zastúpenia staršej generácie a zároveň stále menší počet odpovedí, ktorý súvisí so stále klesajúcim počtom členov domácnosti.

Domácnosť najviac charakterizuje spolužitie manželov (viac ako polovičné zastúpenie), menej partnerské spolužitie (okolo 40%).

Zaznamenali sme nízke percentuálne zastúpenie rozvodovosti (4,3% výskumného súboru).

Za hlavný zdroj príjmu označili platy alebo mzdy (viac ako dve tretiny respondentov), potom nasledujú dôchodky takmer v päťtinovom zastúpení.

Najčastejšie uvádzaný čistý mesačný príjem domácnosti sa pohybuje od 20 do 40-tisíc Sk (uvádza to viac ako tretina odpovedajúcich respondentov).

Z hľadiska hodnotenia príjmu domácnosti sa takmer polovica respondentov prikláňala k názoru, že so súčasným príjmom chod domácnosti zvládajú. Veľmi nepriaznivú situáciu v tomto smere označila viac ako desatina respondentov.

Viac ako polovica respondentov sa domnieva, že v prípade vážnych finančných ťažkostí by to bolo pre ňu veľmi, resp. dosť ťažké požičať si peniaze na zlepšenie situácie v domácnosti.

Z analýzy využívania telekomunikačných služieb vyplynulo, že v domácnostiach sa pevná telefónna linka využíva menej (necelá polovica domácností), kým služby mobilného telefónu využívajú viac ako tri štvrtiny respondentov. Použitie internetu na uskutočnenie telefonického hovoru uviedla necelá pätina respondentov.

Partner respondenta

Pre partnera respondenta je typické výrazné zastúpenie stredoškolského vzdelania – stredné vzdelanie bez maturity, s maturitou a nadstavbové štúdium (partneri viac ako dvoch tretín respondentov).

Z popisu práce partnera respondenta, ktorý najviac vystihuje, čo robil/a počas posledných sedem dní vyplynulo že takmer dve tretiny partnerov boli pracovne aktívni.

Respondenti pre svojich partnerov označili celkovo 216 zamestnaneckých pozícií (povolaní). Pri každom variante sme zaznamenali odpoveď. Najčastejšie sa objavili: zamestnanec obchodu, predavač, vodič nákladných áut, pracovník nákladnej dopravy.

Z otázok zameraných na bližšiu špecifikáciu typu zamestnanosti tých partnerov, ktorí v súčasnosti pracujú, vyplynulo, že sú prevažne zamestnancami.

Takmer tri štvrtiny respondentov, ktorí hodnotili zodpovednosť svojich partnerov za vykonávanú prácu, uviedli, že ich partneri nemajú nijakú zodpovednosť za riadenie a dozor nad prácou iných zamestnancov. O činnosti organizácie, v ktorej partneri respondentov pracujú, rozhoduje minimálny počet zamestnaných partnerov. Je to prevažne malá skupina ľudí (maximálne desať ľudí).

Na organizovanie vlastnej práce a voľbu pracovného tempa sú polarizované odpovede respondentov vyznačujúce sa vysokým rozptylom odpovedí. Rovnaké percento odpovedajúcich respondentov sa vyjadrilo, že ich partneri majú, resp. nemajú vplyv na organizovanie vlastnej práce (asi pätina respondentov). Celkovo z analýz vyplynulo, že priemerná hodnota odpovedí sa nachádza tesne pod strednou úrovňou vplyvu.

Na zásadné rozhodnutia o činnosti organizácie majú partneri respondentov podpriemerný, skôr slabý vplyv. Žiaden vplyv na rozhodnutia o činnosti organizácie nemá viac ako tretina partnerov respondentov.

Čo sa týka dĺžky partnerovho pracovného času, takmer polovica respondentov sa vyjadrila najviac za 40 – 42-hodinový týždenný pracovný čas u svojho partnera.

Rodičia respondenta

Viac ako polovica otcov respondentov získala úplné stredné vzdelanie.

Prevažná väčšina otcov (v čase 14-tich rokov respondenta) boli pracovníkmi – zamestnancami.

Takmer tri štvrtiny otcov vo svojom zamestnaní neniesli žiadnu zodpovednosť za dozor nad prácou iných zamestnancov.

Prevládali u nich predovšetkým rutinné manuálne povolania a služby (napr. vodiči, robotníci).

Vzdelanostná úroveň matiek je mierne nižšia ako u otcov.

Viac ako dve tretiny matiek v 14-tich rokoch respondenta pracovali ako zamestnankyne.

U matiek, rovnako ako u otcov, prevažovali rutinné manuálne povolania a služby.

III.

POLITICKÉ POSTOJE

Jozef Výrost

Tejto oblasti v dotazníku ESS venujeme 40 otázok stabilného (core) modulu. Kľúčovú úlohu pri jeho koncipovaní zohral Jacques Thomassen z Univerzity Twente v Holandsku. Základným východiskom preň bolo poznanie, že projekt ESS nemá suplovať prieskumy o volebných preferenciách a správani v krajinách EÚ. Skôr má v plánovanom rozsahu piatich opakovaných meraní (R1 – R ESS) v 10-ročnej perióde mapovať a sledovať vývoj tých politických názorov, postojov a správania obyvateľov účastníckych krajín, ktoré sú relevantné pre konštituovanie a rozvoj demokratickej základne celoeurópskeho politického systému.

V tomto zmysle ESS v európskom kontexte nadväzuje na dva predchádzajúce projekty kľúčového významu: Political Action (Kaase, Barnes, 1979) a Belief in Government (Klingemann, Fuchs, 1995; Niedermayer, Sinnott, 1995; Van Deth, Scarbrough, 1995).

a) Záujem o politiku

Ako môžeme vidieť aj z porovnania údajov z 2. a 3. kola ESS (pozri tabuľka č. 3.1), záujem o politické dianie v zúčastnených krajinách je možno považovať v krátkodobom horizonte za **relatívne stabilný**. Relatívne preto, že politické udalosti zásadného významu pre život spoločnosti (napr. volebný rok) alebo vážne spoločensko-politické zmeny (napr. oranžová revolúcia na Ukrajine v čase realizácie 2. kola ESS) môžu navodiť krátkodobé zmeny záujmu o politiku, ktoré ale s odstupom času majú tendenciu vrátiť sa viac-menej na pôvodné hodnoty.

Pokiaľ ide komparáciu záujmu o politické dianie medzi jednotlivými krajinami, na základe výsledkov 3. kola ESS možno identifikovať tri skupiny: okrem strednej, najpočetnejšej, s hladinou záujmu oscilujúcou okolo 40 – 45%, je vidieť skupinu krajín s vyššou (viac ako 50%) mierou záujmu (Dánsko 67,8%, Holandsko 63,6%, Švédsko 61,8%, Nemecko 53,7%, Veľká Británia 52,6% a Rakúsko 50,3%) a skupinu s nižšou mierou prejavovaného záujmu o politiku, do ktorej na základe odpovedí respondentov možno zaradiť aj Slovensko (Španielsko 26,1%, Portugalsko 28,7%, Slovensko 37,6%, Cyprus 38,7% a Poľsko 39,4%).

Záujem o politické otázky významne súvisí, ako sa to ukázalo v dátach 3. kola ESS, s porozumením politike (hodnota korelačného koeficientu bola 0,382, významná na hladine $p < 0,01$) a so subjektívnym vnímaním obtiažnosti utvárania názoru na politické otázky (hodnota korelačného koeficientu bola 0,387, významná na hladine $p < 0,01$).

Väčší záujem o politické dianie v slovenskej vzorke prejavujú:

- ľudia starší (46 a viac) ako mladší (15 – 45 rokov; $df = 1720$, $F = 20,81$, $p < 0,0001$)
- ľudia žijúci v meste ako na vidieku ($F = 3,94$, $p = 0,003$)

- ľudia s vyšším vzdelaním ako s nižším ($F=13,860$, $p < 0,0001$)
- ľudia pracujúci, na dôchodku a dlhodobo chorí ako nezamestnaní a študenti ($F=9,049$, $p < 0,0001$)
- muži, ako ženy ($t=6,46$, $p < 0,0001$).

Tabuľka č. 3.1: Záujem o politické dianie na Slovensku a v ostatných účastníckych krajinách

Krajina	Zaujíma sa (%) Round 2 (2004)	Zaujíma sa (%) Round 3 (2006)
Denmark	64,6	67,8
Ukraine	64,1	47,7
Island	62,2	
Netherland	60,8	63,6
Switzerland	59,5	42,7
Sweden	57,4	61,8
Germany	55,6	53,7
Austria	52,1	50,3
Norway	49,2	48,0
UK	47,4	52,6
Finland	45,9	47,6
Luxembourg	45,3	
Ireland	45,1	46,1
Belgium	43,3	44,8
Slovenia	41,5	43,3
Poland	38,6	39,4
France	37,5	45,5
Hungary	37,3	41,4
Estonia	36,6	41,3
Slovakia	35,6	37,6
Greece	32,8	
Portugal	30,1	28,7
Spain	28,6	26,1
Czech Republik	18,9	
Bulgaria		47,1
Cyprus		38,7
Russia		42,7
Priemer	45,4	46,7

b) Dôvera v ľuďi a v politické inštitúcie

Napriek reálne existujúcim rozdielom v prístupe k štúdiu dôvery (napr. v psychológii je to dôraz na pochopenie jej podstaty a zdrojov vo väzbe na jej vzťah k sociálnemu vplyvu; v sociológii skôr s dôrazom na dôveru k sociálnym skupinám a sociálnym inštitúciám; v politických vedách k vybraným politickým inštitúciám) možno zaregistrovať konvergenciu v názoroch na povahu dôvery: chápe sa ako mentálny stav, ktorý nie je možné priamo merať. Najčastejšie mieru dôvery možno odvodiť zo správania cieľovej osoby alebo skupiny osôb voči danému sociálnemu objektu, alebo extrapolovať, viac alebo menej presne, z výpovedových mier, t. j. sebakposudzovacích škál.

Dôvera v našom každodennom živote má povahu heuristik, ktoré nám umožňujú zaujímať stanoviská ku komplexným sociálnym entitám, napr. politickým inštitúciám. V tomto zmysle, tak ako je to v prípade stereotypov, dôvera predstavuje logickú skratku, ktorá obsahuje istú zjednodušujúcu schému. Táto významne prispieva k dynamike procesov rozhodovania človeka v zložitom sociálnom svete, ktorý ho obklopuje. Barbara A. Misztal (1995) zdôrazňuje 3 základné úlohy, ktoré dôvera zohráva v živote ľudí: robí sociálny život predvídateľnejším, vytvára dojem spolupatričnosti a uľahčuje ľuďom pracovať spolu. Súčasne dôvera k ľuďom, ako špecifickej skupine sociálnych objektov, tvorí základný kameň porozumenia tomuto fenoménu (Coleman, 1998).

V dotazníku ESS sa na túto oblasť orientovali 3 škálové otázky:

1. Povedali by ste, že väčšine ľudí možno veriť, alebo že sa treba mať na pozore, keď sa jedná s ľuďmi?

Treba sa mať na pozore										Väčšine ľudí sa dá veriť
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

2. Myslíte si, že väčšina ľudí by sa Vás pokúsila využiť, keby mali príležitosť, alebo by sa snažili byť čestní?

Pokúsila by sa využiť										Snažia by sa byť čestní
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

3. Väčšinou sa ľudia snažia pomôcť iným, alebo väčšinou sa starajú len o seba?

Starajú sa o seba										Snažia sa pomôcť iným
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

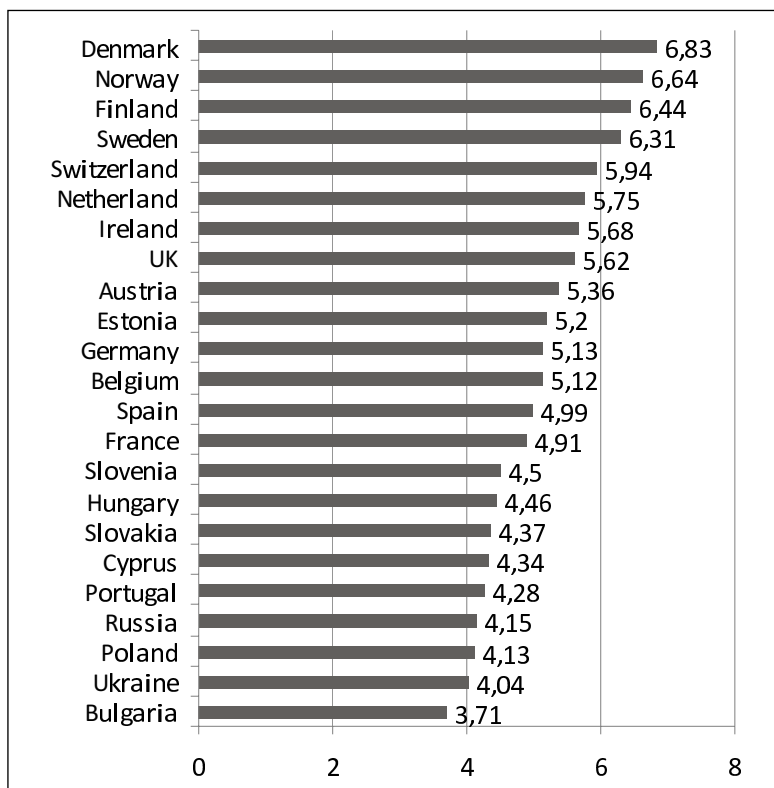
Tabuľka č. 3.2: Priemery odpovedí respondentov 23 krajín na 3 otázky, týkajúce sa dôvery v Puďí

Krajina	Priemer Počet Smerodajná odchýlka	1	2	3
Austria	M	5,08	5,68	5,34
	N	2388	2353	2378
	SD	2,390	2,352	2,281
Belgium	M	4,98	5,76	4,63
	N	1798	1796	1797
	SD	2,279	2,074	2,144
Bulgaria	M	3,34	4,52	3,26
	N	1377	1341	1380
	SD	2,792	2,765	2,577
Cyprus	M	4,13	4,85	4,03
	N	993	976	993
	SD	2,644	2,076	2,036
Germany	M	4,71	5,75	4,96
	N	2913	2907	2910
	SD	2,341	2,103	2,158
Denmark	M	7,02	7,33	6,16
	N	1496	1495	1498
	SD	2,085	1,850	2,001
Estonia	M	5,34	5,64	4,61
	N	1490	1478	1500
	SD	2,255	2,391	2,372
Spain	M	5,12	5,41	4,44
	N	1868	1862	1868
	SD	1,987	1,941	2,035
Finland	M	6,57	6,89	5,86
	N	1895	1890	1891
	SD	1,865	1,768	1,938
France	M	4,43	5,83	4,49
	N	1985	1984	1982
	SD	2,254	2,151	2,175
United Kingdom	M	5,40	5,78	5,68
	N	2384	2384	2385
	SD	2,173	2,061	2,029

Hungary	M	4,28	4,73	4,36
	N	1510	1490	1514
	SD	2,575	2,590	2,562
Switzerland	M	5,72	6,49	5,63
	N	1801	1800	1799
	SD	2,166	1,895	1,971
Ireland	M	5,33	5,87	5,89
	N	1778	1770	1776
	SD	2,460	2,329	2,295
Netherlands	M	5,73	6,26	5,29
	N	1885	1883	1885
	SD	2,085	1,799	1,949
Norway	M	6,82	7,02	6,09
	N	1749	1749	1749
	SD	1,822	1,819	1,910
Poland	M	4,07	4,76	3,56
	N	1713	1674	1702
	SD	2,397	2,363	2,290
Portugal	M	4,09	4,71	4,05
	N	2180	2178	2178
	SD	2,351	2,180	2,178
Russian Federation	M	3,83	4,75	3,86
	N	2405	2290	2393
	SD	2,767	2,673	2,690
Sweden	M	6,28	6,63	6,02
	N	1923	1920	1922
	SD	2,053	1,923	1,993
Slovenia	M	4,06	4,87	4,58
	N	1472	1462	1468
	SD	2,669	2,511	2,460
Slovakia	M	4,29	4,70	4,12
	N	1754	1738	1754
	SD	2,397	2,310	2,348
Ukraine	M	4,01	4,49	3,64
	N	1978	1952	1963
	SD	2,737	2,541	2,540
Total	M	4,99	5,62	4,84
	N	42735	42372	42685
	SD	2,524	2,351	2,382

Ako je môžeme vidieť, rozptyl priemerov odpovedí respondentov v škálach podľa jednotlivých krajín je pomerne široký, v rozsahu 11-bodovej odpoveďovej škály sa pohybuje zhruba od škálového bodu 3 do 7. Pre lepšiu prehľadnosť prezentácie výsledkov sme z uvedených 3 položiek vytvorili škálu, ktorú sme pracovne nazvali „Dôvera k ľuďom – Trust to People“. Zistený koeficient vnútornej konzistencie (Cronbachova alfa) bol relatívne uspokojivý, mal hodnotu 0,769, pričom vzájomné korelácie položiek boli v rozmedzí od 0,49 do 0,57. Výsledky porovnania krajín v tejto škále približuje graf č. 3.1.

Graf č. 3.1: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v škále „Dôvera k ľuďom“

Distribúcia výsledkov poukazuje na existujúce rozdiely medzi odpoveďovými tendenciami respondentov rôznych krajín, ktoré sú aj štatisticky signifikantné ($df = 42095$, $F=425,07$, $p < 0,0001$). Post hoc porovnania (Tukey test) ukázali na prítomnosť troch zoskupení: skupinu s najvyššou dôverou k ľuďom tvoria respondenti zo severských krajín (Dánsko, Nórsko, Fínsko, Švédsko). Stred pozostáva z respondentov z krajín (viď graf č. 3.1) Švajčiarsko – až Francúzsko.

Respondenti zo Slovenska s priemerným skóre v škále „Dôvera k ľuďom“ $M = 4,37$ sa nachádzajú v tretine krajín s najnižšou empiricky zaznamenanou úrovňou dôvery (od Slo-

vinska po Bulharsko). Okrem respondentov z Portugalska a gréckej časti rozdeleného Cyp-ru ide o krajiny, ktoré od 90. rokov 20. storočia prechádzajú procesom hlbokjej politickej, ekonomickej a spoločenskej transformácie.

Dôveru k politickým inštitúciám v krajine zisťoval súbor 5 otázok:

Uved'te, ako Vy osobne dôverujete uvedeným inštitúciám:

Slovenský parlament

Právny systém

Polícia

Politici

Politické strany

Vôbec nedôverujem

Úplne dôverujem

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Tabuľka č. 3.3: Priemery odpovedí respondentov 23 krajín na 5 položiek, týkajúcich sa dôvery v národné inštitúcie

Krajina	Priemer Počet Smerodajná odchýlka	Dôvera v:				
		parlament	právny systém	políciu	politikov	politické strany
Austria	M	4,89	5,99	6,33	3,32	3,35
	N	2286	2318	2352	2328	2327
	SD	2,420	2,396	2,436	2,283	2,294
Belgium	M	4,99	4,89	5,94	4,36	4,36
	N	1770	1790	1795	1790	1788
	SD	2,132	2,383	2,172	2,108	2,167
Bulgaria	M	2,18	2,45	3,82	1,77	1,77
	N	1340	1284	1327	1335	1327
	SD	2,589	2,735	3,135	2,297	2,194
Cyprus	M	5,70	6,07	5,60	4,30	4,21
	N	956	963	977	960	959
	SD	2,442	2,498	2,546	2,422	2,458
Germany	M	4,09	5,46	6,54	3,18	3,20
	N	2840	2880	2902	2873	2863
	SD	2,361	2,484	2,240	2,198	2,121
Denmark	M	6,40	7,45	7,83	5,61	5,67
	N	1484	1474	1495	1480	1466
	SD	2,150	1,990	1,800	1,964	1,913

Estonia	M	4,55	5,12	5,54	3,51	3,50
	N	1424	1406	1450	1426	1416
	SD	2,337	2,432	2,505	2,166	2,179
Spain	M	4,99	5,00	6,02	3,49	3,46
	N	1781	1835	1860	1833	1829
	SD	2,284	2,380	2,276	2,289	2,264
Finland	M	5,99	7,05	8,05	4,95	5,00
	N	1883	1877	1889	1876	1871
	SD	2,156	2,029	1,647	2,133	2,120
France	M	4,31	4,88	5,75	3,29	3,21
	N	1943	1981	1981	1974	1964
	SD	2,269	2,361	2,251	2,054	2,057
United Kingdom	M	4,16	4,99	6,03	3,37	3,48
	N	2349	2352	2380	2348	2340
	SD	2,391	2,403	2,379	2,194	2,124
Hungary	M	3,41	4,41	5,22	2,55	2,62
	N	1454	1437	1481	1466	1460
	SD	2,542	2,678	2,775	2,239	2,207
Switzerland	M	5,70	6,22	6,93	4,90	4,73
	N	1722	1764	1796	1764	1724
	SD	2,009	2,161	1,988	1,948	1,955
Ireland	M	4,80	4,98	6,19	3,86	3,88
	N	1719	1738	1770	1743	1739
	SD	2,397	2,429	2,539	2,368	2,296
Netherlands	M	5,29	5,71	6,17	5,02	5,10
	N	1861	1860	1878	1866	1865
	SD	1,939	1,997	1,834	1,850	1,758
Norway	M	5,65	6,55	7,16	4,43	4,49
	N	1743	1744	1748	1742	1740
	SD	2,236	2,043	1,912	2,003	1,878
Poland	M	2,67	3,75	4,99	2,10	2,13
	N	1678	1659	1678	1685	1666
	SD	2,196	2,265	2,494	1,970	1,963
Portugal	M	3,83	4,04	5,16	2,55	2,55
	N	2059	2091	2148	2134	2119
	SD	2,310	2,368	2,348	2,090	2,124
Russian Federation	M	3,29	3,74	3,35	2,90	2,78
	N	2267	2242	2325	2206	2165
	SD	2,558	2,731	2,736	2,420	2,404

Sweden	M	5,62	6,04	6,54	4,46	4,62
	N	1879	1871	1917	1898	1863
	SD	2,226	2,179	2,140	2,081	2,057
Slovenia	M	4,22	4,17	5,01	3,21	3,25
	N	1404	1396	1438	1429	1418
	SD	2,424	2,482	2,676	2,310	2,263
Slovakia	M	4,20	4,22	4,71	3,57	3,63
	N	1726	1715	1743	1726	1722
	SD	2,275	2,298	2,448	2,174	2,122
Ukraine	M	2,36	2,36	2,45	2,00	2,24
	N	1925	1854	1915	1888	1894
	SD	2,382	2,360	2,406	2,109	2,206
Total	M	4,46	5,04	5,73	3,57	3,60
	N	41493	41531	42245	41770	41525
	SD	2,553	2,658	2,677	2,370	2,347

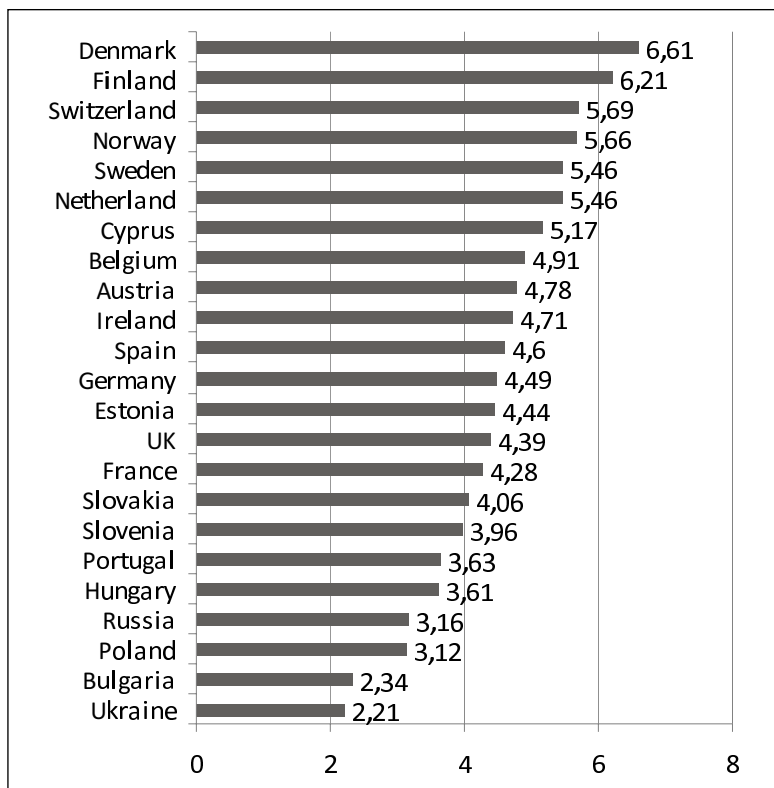
Aj údaje uvedené v tab. č.3.3 zachovávajú trend, popísaný vyššie: teda že v odpovediach respondentov z rôznych krajín môžeme zaregistrovať zreteľné diferencie a že priemery odpovedí majú pomerne široký rozptyl a na kontínuu 11-bodovej škály (od 0 do 10) sa pohybujú v tomto prípade zhruba v rozpätí od škálového bodu 2 po 7.

Aj v tomto prípade, po uskutočnených štatistických analýzach, bolo možné vytvoriť škálu, ktorú sme nazvali „Dôvera k národným (domácim) politickým inštitúciám – Trust to National Political Institutions“. Zistený koeficient vnútornej konzistencie (C-alfa) bol veľmi dobrý, mal hodnotu 0,879, pričom vzájomné korelácie položiek boli v rozmedzí od 0,45 do 0,85. Výsledky porovnania odpovedí respondentov z rôznych krajín v tejto škále približuje graf č. 3.2.

Analýza rozloženia výsledkov podľa jednotlivých krajín opäť poukázala na existujúce rozdiely medzi odpoveďovými tendenciami respondentov, ktoré sú aj štatisticky signifikantné ($df = 39921$, $F=637,51$, $p < 0,0001$). Post hoc porovnania ukázali na prítomnosť troch zoskupení: jadro skupiny s najvyššou dôverou k národným politickým inštitúciám tvoria respondenti zo severských krajín (Dánsko, Nórsko, Fínsko, Švédsko), dopĺňajú ju respondenti zo Švajčiarska a Holandska. Stred pozostáva z respondentov z krajín (viď graf č. 3.2) Cyprus – až Francúzsko.

Respondenti zo Slovenska s priemerným skóre v škále „Dôvera k národným politickým inštitúciám“ $M = 4,06$ sa nachádzajú v tretine zúčastnených krajín s najnižšou empiricky zaznamenanou úrovňou dôvery (od Slovenska po Ukrajinu). Okrem respondentov z Portugalska ide znova o krajiny, ktoré od 90. rokov prechádzajú procesom hlbokjej politickej, ekonomickej a spoločenskej transformácie.

Graf č. 3.2: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v škále „Dôvera k národným (domácim) politickým inštitúciám“

Dôvera k medzinárodným politickým inštitúciám bola v dotazníku ESS zisťovaná dvoma položkami:

Uveďte, ako Vy osobne dôverujete uvedeným inštitúciám:

Európsky parlament

Organizácia Spojených národov (OSN)

Vôbec nedôverujem

Úplne dôverujem

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Tabuľka č. 3.4: Priemery odpovedí respondentov 23 krajín na 2 položky, týkajúce sa dôvery v nadnárodné inštitúcie

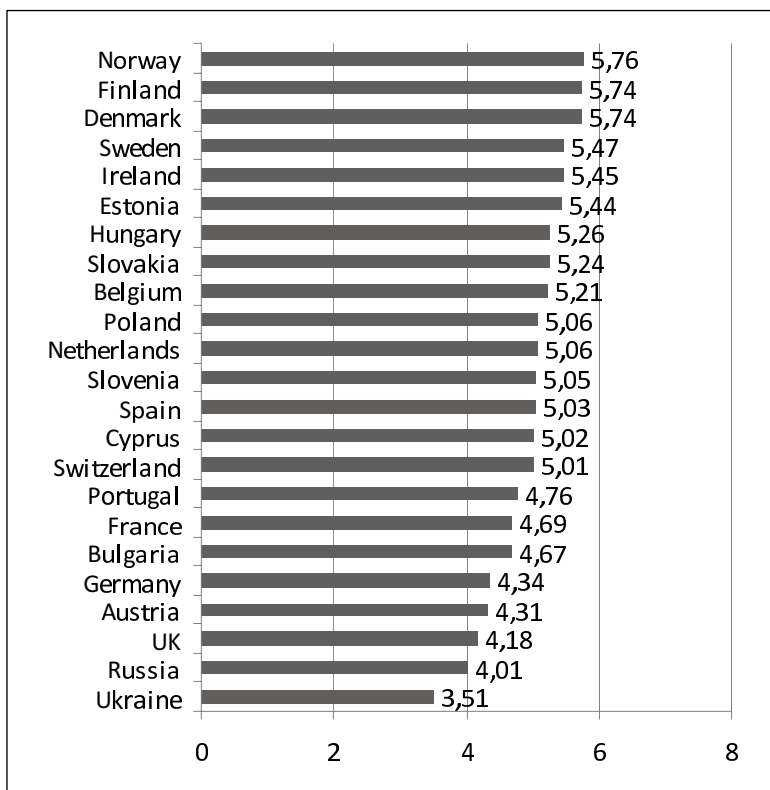
Country	Priemer Počet Smerodajná odchýlka	Trust in the European Parliament	Trust in the United Nations
Austria	M	3,95	4,67
	N	2225	2187
	SD	2,549	2,588
Belgium	M	5,15	5,28
	N	1737	1742
	SD	2,174	2,277
Bulgaria	M	4,63	4,84
	N	978	951
	SD	3,187	3,292
Cyprus	M	5,78	4,20
	N	833	908
	SD	2,537	2,846
Germany	M	4,00	4,68
	N	2649	2707
	SD	2,317	2,337
Denmark	M	4,96	6,51
	N	1352	1403
	SD	2,232	2,075
Estonia	M	5,33	5,57
	N	1192	1164
	SD	2,469	2,545
Spain	M	5,01	5,04
	N	1629	1625
	SD	2,248	2,400
Finland	M	4,99	6,48
	N	1836	1847
	SD	2,227	1,988
France	M	4,33	5,07
	N	1902	1923
	SD	2,250	2,388
United Kingdom	M	3,39	4,99
	N	2071	2160
	SD	2,309	2,302

Hungary	M	4,99	5,48
	N	1266	1231
	SD	2,585	2,680
Switzerland	M	4,69	5,35
	N	1568	1684
	SD	2,113	2,255
Ireland	M	5,23	5,69
	N	1604	1602
	SD	2,387	2,508
Netherlands	M	4,73	5,40
	N	1757	1800
	SD	1,930	1,919
Norway	M	4,74	6,77
	N	1488	1706
	SD	2,012	1,916
Poland	M	4,77	5,33
	N	1501	1488
	SD	2,354	2,460
Portugal	M	4,59	4,93
	N	1821	1801
	SD	2,283	2,353
Russian Federation	M	3,89	4,27
	N	1572	1653
	SD	2,873	3,083
Sweden	M	4,49	6,41
	N	1622	1776
	SD	2,207	2,030
Slovenia	M	4,98	5,07
	N	1330	1330
	SD	2,458	2,589
Slovakia	M	5,14	5,32
	N	1635	1619
	SD	2,323	2,499
Ukraine	M	3,55	3,51
	N	1365	1404
	SD	2,912	3,098
Total	M	4,59	5,26
	N	36933	37711
	SD	2,443	2,546

Údaje uvedené v tab. č. 3.4 naznačujú v porovnaní s predchádzajúcimi výsledkami zmenu: odpovede respondentov z rôznych krajín vykazujú väčšie znaky podobnosti a priemery odpovedí majú užší rozptyl a na kontínuu 11-bodovej škály (od 0 do 10) sa pohybujú v rozpätí od 3,39 (dôvera britských respondentov k Európskemu parlamentu) do 6,77 (dôvera nórskych respondentov k OSN).

Aj v tomto prípade, po uskutočnených štatistických analýzach, bolo možné vytvoriť škálu, ktorú sme nazvali „Dôvera k nadnárodným politickým inštitúciám – Trust to Supranational Political Institutions“. Zistený koeficient vnútornej konzistencie (C-alfa) bol akceptovateľný, mal hodnotu 0,788, pričom vzájomná korelácia položiek bola 0,65. Výsledky porovnania odpovedí respondentov z rôznych krajín v tejto škále približuje graf č. 3.3:

Graf č. 3.3: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v škále „Dôvera k nadnárodným politickým inštitúciám“

Štatistická analýza získaných výsledkov podľa jednotlivých krajín poukázala na existujúce rozdiely medzi odpoveďami respondentov, ktoré sú ešte stále štatisticky signifikantné, hoci hodnota koeficientu F v porovnaní s predchádzajúcimi prípadmi poklesla ($df = 36932$, $F=109,48$, $p < 0,0001$). Post hoc porovnania ukázali v zásade na prítomnosť dvoch zoskúpe-

ní, pričom deliacu čiaru tvorí v tomto prípade prirodzený stredový bod škály (5), tzn. kde by sa prevládajúca dôvera (nedôvera) mala meniť na svoj opak. Do prvej, početnejšej skupiny patria respondenti z krajín (viď graf č. 3.3) od Nórska po Švajčiarsko, vrátane Slovenska ($M=5,24$). Druhú skupinu skôr „skeptikov“ tvoria respondenti z Portugalska, Francúzska, Bulharska, nasledovaní Nemeckom, Rakúskom, Veľkou Britániou a Ruskom. Najnižšiu dôveru k nadnárodným inštitúciám prejavili respondenti z Ukrajiny.

c) Politická aktivita a participácia

Miera spoločensko-politickej angažovanosti v dotazníku ESS bola zisťovaná nasledujúcimi otázkami:

„Sú rozličné spôsoby na to, ako sa pokúsiť zlepšiť veci na Slovensku alebo ako zabrániť, aby sa veci zhoršili. Počas posledných 12 mesiacov, urobili ste niečo z nasledovného?“

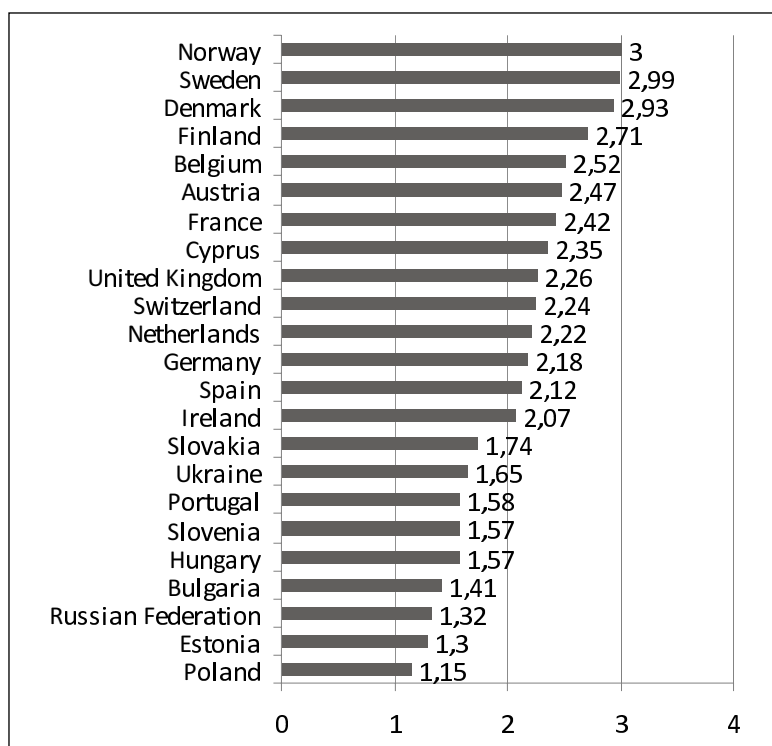
1. Obrátili ste sa na politiku, vládu alebo predstaviteľa miestnej samosprávy?
2. Pracovali ste v politickej strane alebo akčnom výbore?
3. Pracovali ste v inej organizácii alebo združení?
4. Nosili ste odznak alebo vylepili plagát nejakej kampane?
5. Podpísali ste petíciu?
6. Zúčastnili ste sa ohlásenej verejnej demonštrácie?
7. Bojkotovali ste (odmietali ste kupovať) nejaký produkt?
8. Boli ste voliť v posledných parlamentných voľbách?
9. Je nejaká strana, s ktorou sympatizujete viac ako s ostatnými?
10. Ste členom nejakej politickej strany?

Odpoveďový formát v tomto prípade bolo vyjadrenie súhlasu/nesúhlasu. Sčítaním kladných odpovedí respondentov sme sa pokúsili vytvoriť škálu, ktorú sme nazvali „Politická participácia – Political Participation“. Získaný koeficient reliability Cronbach $\alpha = 0,642$ považujeme s istou rezervou za prijateľný pre ilustrovanie prevládajúcich tendencií v oblasti politickej participácie v účastníckych krajinách projektu ESS.

Analýza rozloženia výsledkov podľa jednotlivých krajín poukázala na existujúce rozdiely v politickej participácii respondentov z rôznych krajín, ktoré sú aj štatisticky signifikantné ($df = 42$ 399, $F=222,14$, $p < 0,0001$). Post hoc porovnania poukázali na prítomnosť troch zoskupení:

1. skupinu s (empiricky zaznamenanou) najvyššou mierou participácie tvoria respondenti zo severských krajín (Nórsko, Švédsko, Dánsko, Fínsko – rozpätie škálových hodnôt od 3,0 do 2,71);
2. v poradí druhú skupinu tvorí 10 krajín, od Belgicka (2,52) po Írsko (2,07);
3. skupinu s najnižším skóre v škále „Politická participácia“ tvorí 9 krajín. V nej sa nachádzajú aj respondenti zo Slovenska (1,74) a tvoria opäť (s výnimkou Portugalska) najchudobnejšie európske krajiny v transformačnom procese.

Graf č. 3.4: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v škále „Politická participácia“

Pri interpretácii výsledkov v škále „Politická participácia“ je treba mať na pamäti, že výsledné skóre jednotlivca (následne skupiny respondentov) je priemerom jeho prejavovaných aktivít, ktoré sa však vyskytujú v reálnom živote človeka v nerovnakej miere. Na ilustráciu uvádzame údaje o frekvencii výskytu aktivít v oblasti politickej participácie u slovenskej vzorky (od najčastejšie sa vyskytujúcich po najmenej často):

- boli ste voliť v posledných parlamentných voľbách: 64,9% respondentov odpovedalo áno
- je nejaká strana, s ktorou sympatizujete viac ako s ostatnými: 51,7%
- podpísali ste petíciu: 18,1%
- bojkotovali ste (odmietali ste kupovať) nejaký produkt: 9,9%
- obrátili ste sa na politika, vládu alebo predstaviteľa miestnej samosprávy: 9,4%
- pracovali ste v inej organizácii alebo združení: 8,4%
- nosili ste odznak alebo vylepili plagát nejakej kampane: 3,7%
- zúčastnili ste sa ohlásenej verejnej demonštrácie: 2,9%
- pracovali ste v politickej strane alebo akčnom výbore: 2,6%
- ste členom nejakej politickej strany: 2,2%

d) Politická orientácia

Tak ako tomu bolo v predchádzajúcich prípadoch, aj v tejto oblasti bola snaha J. Thomassena a ostatných konštruktérov dotazníka ESS „z minima získať maximum“. Teda namiesto obsiahlych sérií otázok, postavených na rôznych klasifikačných systémoch politických orientácií, „dotknúť sa“ niekoľkých základných bodov, na ktorých je ona postavená.

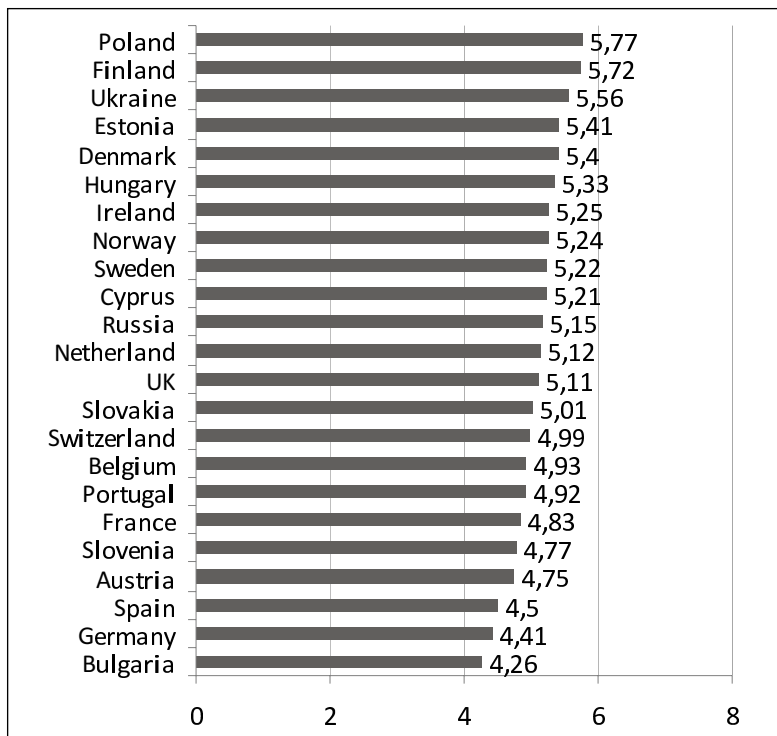
V tom zmysle k tým najelementárnejším patrí otázka zameraná na self-rating respondenta o svojej orientácii na pravicu alebo ľavicu. Treba pritom samozrejme mať na pamäti, že predstavy ľudí o tom, čo je pravica alebo ľavica, sú často diametrálne odlišné, a preto ide iba o subjektívny sebaopis inklinovania k istému, veľmi všeobecne chápanému politickému smerovaniu.

Úlohou respondentov bolo poskytnúť odpoveď na otázku:

V politike ľudia občas hovoria o „ľavici“ a „pravici“. Kde by ste sa zaradili na tejto škále, kde 0 znamená ľavica a 10 znamená pravica ?

Ľavica 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Pravica

Graf č. 3.5: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v odpovediach na otázku, týkajúcu sa orientácie „ľavica – pravica“

Štatistická analýza získaných výsledkov podľa jednotlivých krajín poukázala na skutočnosť, že dominantnou tendenciou v odpovediach respondentov na túto otázku bol stav, ktorý by sme mohli, možno trochu esejisticky, nazvať „preferovaný stred“. Výsledky priemerov za jednotlivé krajiny sa pohybujú od 5,77 do 4,26.

Napriek tomuto konštatovaniu analýza ukázala na existujúce rozdiely medzi odpoveďami respondentov, ktoré sú stále štatisticky významné, hoci hodnota koeficientu F v porovnaní s predchádzajúcimi prípadmi poklesla ($df = 36\ 081$, $F=50,64$, $p < 0,0001$). Post hoc porovnanie ukázali v zásade na prítomnosť troch zoskupení, pričom z najdominantnejšieho stredného sa mierne vyčleňujú 2 krajiny s akcentom na pravicovú orientáciu (Poľsko, Fínsko) a 3 krajiny s akcentom skôr na ľavicovú orientáciu (Bulharsko, Nemecko, Španielsko). Respondenti zo Slovenska sa s priemerom svojich odpovedí nachádzajú prakticky priamo na prirodzenom stredovom bode škály (5,01).

Istý detailnejší pohľad na orientáciu obyvateľov jednotlivých účastníckych krajín projektu ESS mala dať distribúcia odpovedí respondentov na štyri vybrané, spoločensky diskutované problémy.

Tabuľka č. 3.5: Percentuálny podiel odpovedí respondentov zo SR na 4 položky, týkajúce vybraných spoločensky diskutovaných problémov

1 = rozhodne súhlasím, 2 = súhlasím, 3 = ani/ani, 4 = nesúhlasím, 5 = rozhodne nesúhlasím, 6 = neviem a neodpovedal	1 (%)	2 (%)	3 (%)	4 (%)	5 (%)	6 (%)
Vláda by mala urobiť opatrenia, ktoré by znížili rozdiely vo výške príjmov jednotlivých ľudí.	32,2	40,1	13,9	9,2	2,3	2,3
Homosexuáli a lesbičky by mali mať možnosť slobodne si žiť svoj život spôsobom, akým chcú.	9,3	30,1	26,8	19,5	9,9	4,5
Politické strany, ktoré chcú zvrhnúť demokraciu, by mali byť zakázané.	19,7	36,6	22,9	12,3	2,5	6,0
Možno sa spoľahnúť na to, že moderná veda vyrieši naše problémy so životným prostredím.	4,1	25,5	29,6	27,0	8,1	5,7

Temer $\frac{3}{4}$ respondentov zo Slovenska, ako môžeme vidieť v tab. č. 3.5, prejavili súhlas s tvrdením, že vláda by mala prijať (prijímať) opatrenia, ktoré by znížovali rozdiely vo výške príjmov. Teda v otázke, ktorá sa pohybovala (pri istom akceptovateľnom zjednodušení) v dimenzii pravica – ľavica, 72,3% respondentov sa stotožnilo s klasickou ľavicovou orientáciou.

V odpovediach na problém, ktorý sa týkal (opäť pri istom zjednodušenom ponímaní) skôr dimenzie liberalizmus – konzervativizmus, 39,4% respondentov súhlasilo s tvrdením, že „homosexuáli a lesbičky by mali mať možnosť slobodne si žiť svoj život spôsobom, akým chcú“, 29,4% nesúhlasilo a tiež zhruba jedna tretina respondentov (31,3%) nevedela zaujať stanovisko, resp. neodpovedala.

Na dimenziu preferencie „silného“ alebo „slabého“ štátu pri ochrane demokracie sa orientovala tretia otázka. Z distribúcie odpovedí respondentov vyplýva, že s tvrdením „Po-

litické strany, ktoré chcú zvrhnúť demokraciu, by mali byť zakázané“ súhlasí 56,3% respondentov, nesúhlasí 14,8%.

Napokon na ekologicky versus technologicky ladený spoločenský problém ochrany životného prostredia, reprezentovaný tvrdením „Možno sa spoľahnúť na to, že moderná veda vyrieši naše problémy so životným prostredím“ 29,6% respondentov zo Slovenska reagovalo súhlasne a 35,1% nesúhlasne.

e) Spokojnosť so stavom spoločnosti

Súvislosť medzi životnou spokojnosťou a dobrou správou vecí verejných (vládou, rôznymi oblasťami spoločenského života) patrí medzi všeobecne akceptované tvrdenia v sociálnych vedách. Stalo sa tak aj vďaka rozsiahlym medzinárodným komparatívnym výskumom a ich databázam, vytvorených v období uplynulých dvoch desaťročí – ako príklad možno uviesť prácu J. F. Hellivella a H. Huanga (2006), postavenú na dátach World Values Survey. V dotazníku ESS v zameraní na postihnutie vybraných oblastí životnej spokojnosti boli respondentom položené nasledovné otázky:

Ako ste celkovo spokojný so súčasným stavom ekonomiky na Slovensku?

Keď sa zamyslíte nad slovenskou vládou, ako ste spokojný s jej prácou?

Ako ste celkovo spokojný s tým, ako funguje demokracia na Slovensku?

Odpoveďová škála:

Mimoriadne nespokojný Mimoriadne spokojný
 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Čo si celkovo myslíte o súčasnom stave vzdelávania na Slovensku?

Čo si celkovo myslíte o súčasnom stave zdravotníctva na Slovensku?

Odpoveďová škála:

Mimoriadne zlý Mimoriadne dobrý
 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

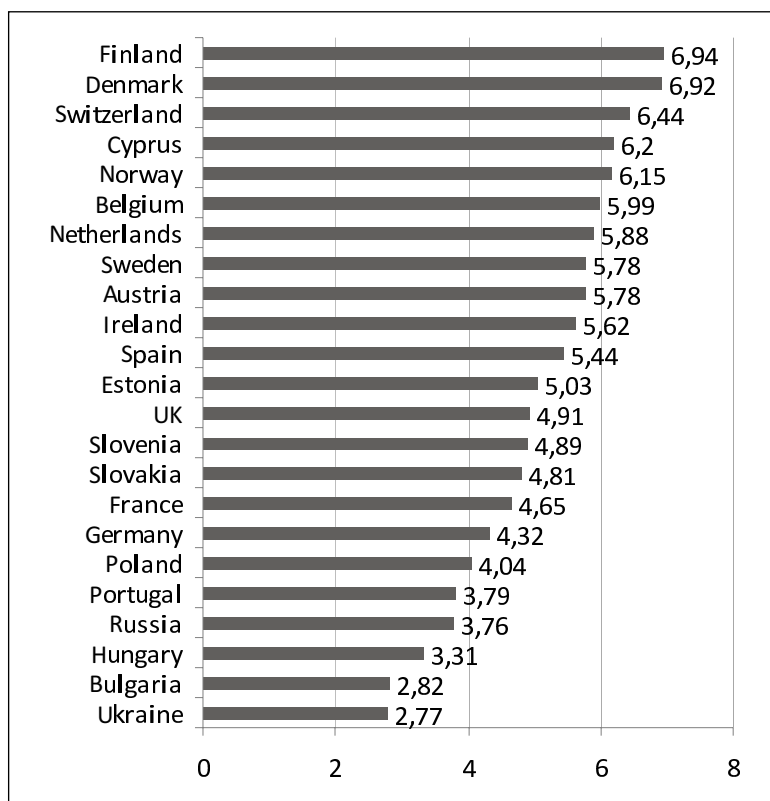
Tabuľka č. 3.6: Priemer odpovedí respondentov zo SR na 5 položiek, mapujúcich spokojnosť so stavom spoločnosti

	M	SD
Ako ste celkovo spokojný so súčasným stavom ekonomiky na Slovensku?	4,73	2,23
Teraz, keď sa zamyslíte nad slovenskou vládou, ako ste spokojný s jej prácou?	4,96	2,35
A celkovo, ako ste spokojný s tým, ako funguje demokracia na Slovensku?	4,78	2,26
Povedzte, prosím, čo si myslíte o súčasnom stave vzdelávania na Slovensku?	5,64	2,22
Povedzte, prosím, čo si myslíte o súčasnom stave zdravotníctva na Slovensku?	3,93	2,29

Ako je možné vidieť v tabuľke č. 3.6, priemer odpovedí respondentov sa pohybuje okolo stredu odpovedovej škály (5), s miernym vychýlením v smere k nespokojnosti. Najnegatívnejšie, z uvedených oblastí, je hodnotenie stavu zdravotníctva na Slovensku. Výnimku z popisovaného trendu tvoria vyjadrenia k stavu vzdelávania, ktorých priemer sa nachádza v pozitívnom póle škály.

Na základe realizovanej štatistickej analýzy bolo možné z uvedených položiek vytvoriť škálu, ktorú sme nazvali „Spokojnosť so stavom spoločnosti – Social Satisfaction“. Zistený koeficient vnútornej konzistencie (C-alfa) bol veľmi dobrý, mal hodnotu 0,843, pričom vzájomné korelácie položiek boli v rozmedzí od 0,47 do 0,62. Výsledky porovnania respondentov z rôznych krajín v tejto škále približuje graf č. 3.6.

Graf č. 3.6: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v škále „Spokojnosť so stavom spoločnosti“

Analýza rozloženia výsledkov podľa jednotlivých krajín poukázala na existujúce rozdiely v sociálnej spokojnosti respondentov z rôznych krajín, ktoré sú aj štatisticky signifikantné ($df = 37414$, $F=914,26$, $p < 0,0001$). Post hoc porovnania poukázali na prítomnosť štyroch zoskupení:

- skupinu s (empiricky zaznamenanou) najvyššou mierou spokojnosti tvoria respondenti zo severských krajín Fínska (6,94) a Dánska (6,92),
- v poradí druhú skupinu tvorí 9 krajín, od Švajčiarska (6,44) po Španielsko (5,44),
- tretiu skupinu, kde sa priemer odpovedí respondentov, odzrkadľujúci prevládajúcu spokojnosť, posúva do pólu škály, vyjadrujúceho nespokojnosť, tvorí 9 krajín, od Estónska (5,03) po Rusko (3,76). V tejto skupine sa nachádzajú aj respondenti zo Slovenska (4,81),
- napokon štvrtú skupinu s najnižším priemerom skóre v škále „Spokojnosť so stavom spoločnosti“ tvoria 3 krajiny: Maďarsko (3,31), Bulharsko (2,82) a Ukrajina (2,77).

f) Sociálna vzdialenosť

Zisťovanie postojov majority k minoritám rôzneho druhu patrí od čias, kedy ho do empirického výskumu v sociálnych vedách priniesol v podobe svojej škály sociálnej vzdialenosti Emory Stephen Bogardus, k tradičným témam veľkých komparatívnych výskumov.

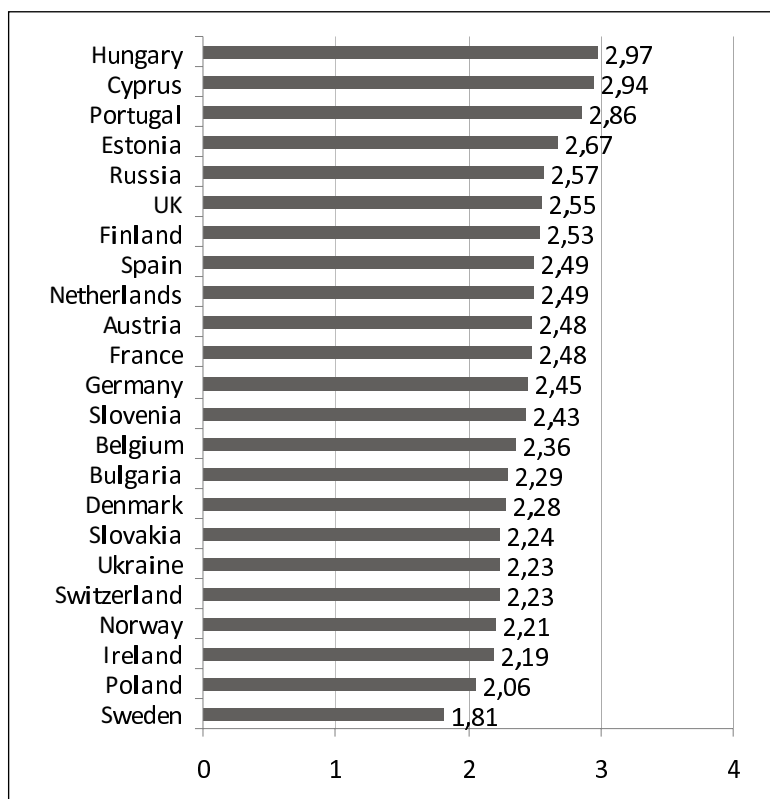
V stabilnom module dotazníka ESS ho reprezentovali tri otázky, ktoré uvádzame v tab. č. 3.7.

Tabuľka č. 3.7: Priemer odpovedí respondentov zo SR na 3 položky, zisťujúce postoje k imigrantom

DOVOLITĚ:	1 mnohým	2 niektorým	3 máloktořým	4 řiadnym	neodpovedal
Do akej miery myslíte, ře Slovensko by malo dovoliť ľuďom <i>rovnakej rasy alebo etnika</i> , ako je väčšina Slovákov, aby prišli na Slovensko a řili tu?	28,7	38,2	20,3	8,8	4,0
A řo ľudia <i>inej rasy alebo etnickej skupiny</i> , ako je väčšina Slovákov?	19,6	37,8	25,4	13,7	3,5
A řo ľudia z <i>chudobnejřích krajín mimo Európy</i> ?	18,3	40,2	24,5	12,6	4,4

Po uskutočnených štatistických analýzach bolo možné vytvoriť škálu, ktorú sme nazvali „Škála sociálnej vzdialenosti – Social Distance Scale“. Zistený koeficient vnútornej konzistencie (C-alfa) bol vysoko akceptovateľný, mal hodnotu 0,871, pričom vzájomná korelácia položiek bola od 0,59 do 0,78. Výsledky porovnania priemeru odpovedí respondentov z rôznych krajín v tejto škále pribliřuje graf č. 3.7 (čím vyšřie skóre, tým väčřia vnímaná vzdialenosť, teoretický priemer škály je 2,5):

Graf č. 3.7: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v škále „Sociálna vzdialenosť“

Analýza rozloženia výsledkov podľa jednotlivých krajín poukázala opäť na existujúce rozdiely medzi odpoveďovými tendenciami respondentov, ktoré sú aj štatisticky signifikantné ($df = 40587, F=205,58, p < 0,0001$). Post hoc porovnania ukázali na prítomnosť dvoch zoskupení: v troch krajinách priemer odpovedí respondentov je zreteľne posunutý do negatívneho pólu škály, odzrkadľujúceho negatívne postoje k imigrantom: v Maďarsku (2,97), na Cypre (2,94) a v Portugalsku (2,86).

Respondenti zo Slovenska s priemerným skóre v škále $M = 2,24$ sa nachádzajú v tretine zúčastnených krajín s najpriaznivejším (empiricky v tomto výskume zisteným) postojom k imigrantom, teda nižšou sociálnou vzdialenosťou.

g) Sociálna exklúzia/inklúzia

Sociálne vylúčenie (exklúzia) jednotlivcov alebo skupiny osôb je dlhodobá v strede pozornosti účastníkov procesu európskej integrácie. Považuje sa za mnohorozmerný, prehĺbujúci sa proces narušenia sociálnych vzťahov (Power, Wilson, 2000), odlúčenie jednotlivcov a sociálnych skupín od sociálnych vzťahov, sociálnych inštitúcií a plnohodnotnej účasti na bežných, sociálnymi normami regulovaných aktivitách spoločnosti, v ktorej žijú (Silver, 2007).

V stabilnom module dotazníka ESS sa na túto oblasť zameriavali tri otázky:

1. Povedali by ste, že je vo všeobecnosti zlé alebo dobré pre slovenskú ekonomiku, keď tu prichádzajú ľudia z iných krajín?

Odpoveďová škála:

Zlé pre ekonomiku Dobré pre ekonomiku
 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

2. Povedali by ste, že kultúrny život na Slovensku je vo všeobecnosti ohrozovaný alebo obohacovaný ľuďmi, ktorí tu prídu žiť z iných krajín?

Odpoveďová škála:

Kultúrny život je obohacovaný
 ohrozovaný obohacovaný
 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

3. Žije sa na Slovensku horšie alebo lepšie tým, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín?

Odpoveďová škála:

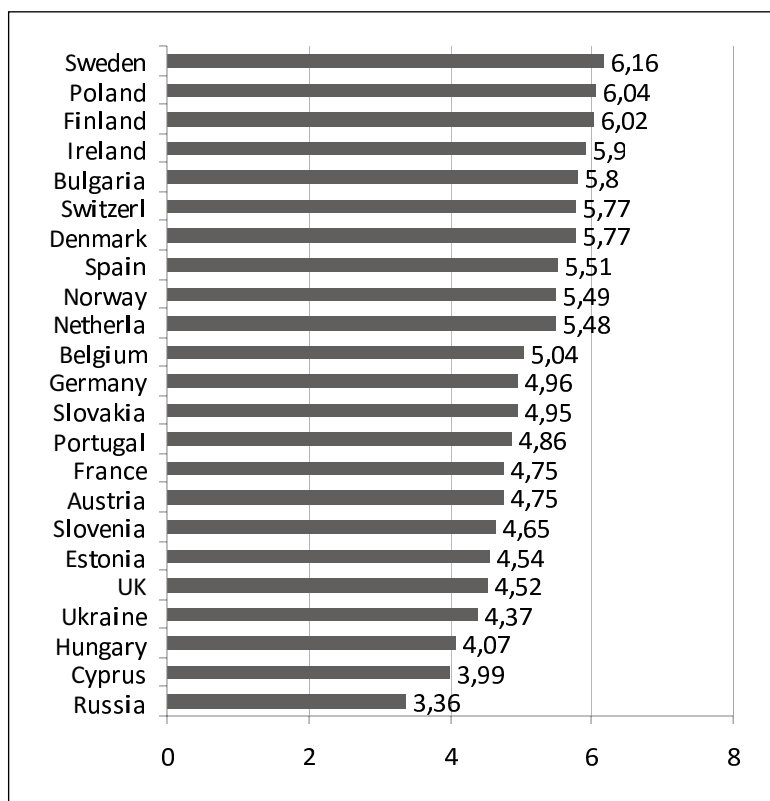
Žije sa horšie Žije sa lepšie
 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Tabuľka č. 3.8: Priemer odpovedí respondentov zo SR na 3 položky, zisťujúce sociálnu exklúziu imigrantov

	M	SD
Povedali by ste, že je vo všeobecnosti zlé alebo dobré pre slovenskú ekonomiku, keď tu prichádzajú ľudia z iných krajín?	4,65	2,28
Povedali by ste, že kultúrny život na Slovensku je vo všeobecnosti ohrozovaný alebo obohacovaný ľuďmi, ktorí tu prídu žiť z iných krajín?	5,43	2,35
Žije sa na Slovensku horšie alebo lepšie tým, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín?	4,78	1,98

Na základe výsledkov uskutočnenej štatistickej analýzy sme vytvorili škálu, ktorú sme nazvali „Škála sociálnej exklúzie – Social Exclusion Scale“. Zistený koeficient vnútornej konzistencie (C-alfa) bol plauzibilný, mal hodnotu 0,850, pričom vzájomná korelácia položiek bola od 0,62 do 0,70. Výsledky porovnania priemeru odpovedí respondentov z rôznych krajín v tejto škále približuje graf č. 3.8 (čím nižšie skóre, tým väčšia miera exklúzie.) Pre lepšiu orientáciu vo výsledkoch pripomíname, že teoretický priemer škály je 5.

Graf č. 3.8: Priemery odpovedí respondentov jednotlivých krajín v škále „Sociálna exklúzia“

Analýza rozloženia výsledkov podľa jednotlivých krajín poukázala na existujúce rozdiely medzi odpoveďami respondentov, ktoré sú aj štatisticky signifikantné ($df = 38441$, $F=217,78$, $p < 0,0001$). Post hoc porovnania ukázali na prítomnosť troch zoskupení: skupinu s vyššou mierou sociálnej exklúzie tvoria respondenti z 3 krajín: Ruska (3,36), Cypru (3,99) a Maďarska (4,07). Druhú skupinu tvoria respondenti z 10 krajín, kde celkový priemer odpovedí sa ešte stále nachádza v póle sociálnej exklúzie a postupne sa približuje teoretickému strediu škály, t. j. od Ukrajiny (4,37) po Belgicko (5,04). Respondenti zo Slovenska s prie-

merným skóre v škále $M = 4,95$ sa nachádzajú v tejto skupine. Napokon tretiu skupinu, kde sa priemer odpovedí v škále presúva do polohy sociálnej inklúzie, tvoria respondenti z 10 krajín, od Holandska (5,48) po Švédsko (6,16).

Zhrnutie výsledkov

Oblasť politických postojov v stabilnom module dotazníka ESS svojím rozsahom i pestrou paletou tém, na ktoré sa zameriava, poskytuje zaujímavý pohľad do procesov utvárania systému presvedčení obyvateľov Európy k rôznym otázkam spoločenského a politického života:

- Záujem obyvateľov európskych krajín o politické dianie sa javí byť relatívne stabilný, temer polovica respondentov venuje týmto otázkam, podľa vlastného vyjadrenia, pozornosť. Na Slovensku je miera prejavovaného záujmu o politiku nižšia (37,6%).
- Z 23 účastníckych krajín 3. kola ESS v 12 krajinách prevládajúcou odpoveďovou tendenciou je dôvera k ľuďom a v 11 nedôvera – tu sa zaraďujú aj respondenti zo Slovenska.
- Priemer odpovedí respondentov v škále dôvery k národným politickým inštitúciám ukázal, že iba v cca 1/3 krajín sa lokalizuje v póle dôvery (Dánsko, Fínsko, Švajčiarsko, Nórsko, Švédsko, Holandsko, Cyprus). Respondenti zo Slovenska sa nachádzajú v 1/3 zúčastnených krajín s najnižšou empiricky zaznamenanou úrovňou dôvery. Okrem respondentov z Portugalska ide znova, tak ako v prípade dôvery v ľudí, o krajiny, ktoré od 90. rokov 20. storočia prechádzajú procesom hlbokjej politickej, ekonomickej a spoločenskej transformácie.
- V škále dôvery k nadnárodným inštitúciám (Európsky parlament a Organizácia Spojených národov) odpovede respondentov z rôznych krajín vykazujú väčšie znaky podobnosti a priemery odpovedí majú užší rozptyl. Z 23 krajín v 15 je v póle dôvery, čo sa týka aj priemeru odpovedí slovenských respondentov.
- V oblasti politickej participácie sa sledovalo 10 rôznych aktivít, k tým najfrekvencovanejším, všeobecne i na Slovensku, patrili účasť vo všeobecných voľbách a sympatizovanie s nejakou politickou stranou. Respondenti zo Slovenska patria priemerom odpovedí v škále politickej participácie do skupiny 9 krajín s najnižším skóre, ktorú tvoria opäť (s výnimkou Portugalska) najchudobnejšie európske krajiny, ktoré sa nachádzajú v transformačnom procese.
- Oblasť politickej orientácie respondentov mapovalo niekoľko otázok, k tým najelementárnejším patrili self-rating respondenta o svojej orientácii na pravicu alebo ľavicu. Z 23 krajín, zúčastňujúcich sa 3. kola ESS, nad teoretickým stredom škály (5), vyjadrujúci inklinovanie skôr k pravicovej orientácii, bol zaznamenaný priemer odpovedí respondentov 14 krajín. Respondenti zo Slovenska sa s priemerom svojich odpovedí (5,01) nachádzali prakticky priamo na prirodzenom stredovom bode škály.
- Spokojnosť so stavom spoločnosti bola, ako dominujúca odpoveďová tendencia respondentov, zaznamenaná v 12 krajinách. Slovensko patrí medzi krajiny, kde prevládala skôr nespokojnosť (konkrétne so stavom ekonomiky, fungovaním demokracie, prácou vlády a stavom zdravotníctva, z piatich ukazovateľov len v jednom, stavom vzdelávania, bola u slovenských respondentov vyjadrená skôr spokojnosť).

- V ukazovateli vnímanej sociálnej vzdialenosti k imigrantom prevládajúcou tendenciou v odpovediach respondentov z 23 krajín sa ukázala byť akceptácia (v 17), čo platí aj u respondentov zo SR, a iba v troch krajinách priemer odpovedí bol zreteľnejšie posunutý do negatívneho pólu škály, odzrkadľujúceho negatívnejšie postoje k imigrantom u respondentov z Maďarska, Cypru a Portugalska.
- Napokon v oblasti sociálnej exklúzie/inklúzie imigrantov bol z 23 krajín priemer odpovedí respondentov lokalizovaný v póle sociálnej inklúzie v 12-ich a exklúzie v 11-tich, tu sa zaraďujú aj respondenti zo SR.

Získané výsledky dávajú možnosť postrehnúť prítomnosť konvergentných tendencií v odpovediach respondentov rôznych krajín na mnohé otázky spoločenského a politického života, v ktorých možno do istej miery vidieť príznaky prebiehajúceho procesu európskej integrácie. Súčasne nemožno prehliadať jasne viditeľný vplyv reálne existujúcich rozdielov v jednotlivých krajinách.

Toto osobitne intenzívne platí pre krajiny, ktoré v posledných dvoch desaťročiach prechádzali hlbokými procesmi politickej, ekonomickej a sociálnej transformácie. Tieto prebiehajúce zmeny sa, zdá sa, dotkli a stále týkajú všetkých oblastí spoločenského života, nielen politickej a ekonomickej, ale i medziľudskej. Výsledky uskutočnenej analýzy potvrdzujú, že vnímanie týchto prebiehajúcich procesov a spoločenskej atmosféry obyvateľmi uvedených krajín sa vyznačuje výraznými znakmi podobnosti. Týka sa to tak manifestovanej dôvery v štátne inštitúcie, ako aj dôvery k ľuďom a spokojnosti so stavom spoločnosti.

Vzťahy medzi ukazovateľmi ekonomickej vyspelosti a životnou spokojnosťou obyvateľov sú nesporne mimoriadne dôležité, nie sú však pravdepodobne jednoduché a lineárne. Podľa J. F. Hellivella a H. Huanga (2006), ako kľúčová sa ukazuje byť schopnosť vlád poskytnúť dôveryhodné prostredie a poskytovať služby občanom čestne, poctivo a efektívne. Osobitne to platí v krajinách, ktoré sa vyznačujú menej vyspelou ekonomikou a nižšou mierou príjmu svojich obyvateľov.

IV.

BEZPEČNOSŤ, INDIKÁTORY KVALITY ŽIVOTA A RELIGIOZITA

Michal Kentoš

Problematika bezpečnosti sa po udalostiach z 11. septembra 2001 dostala do popredia záujmu odborníkov aj širokej verejnosti. Okrem dovedy sledovaných tém percepcie násilia a kriminality sa začala diskusia ohľadom dopadov terorizmu na individuálnu bezpečnosť občanov a kvalitu ich života.

Najrozšírenejším spôsobom skúmania bezpečnosti vo výskumoch verejnej mienky je sledovanie troch indikátorov – percepcia násilia, skúsenosť s kriminalitou a strach z násilia, resp. kriminality. Na rozdiel od objektívnych zisťovaní, ako je napr. počet evidovaných trestných činov, sa pozornosť sústreďuje na subjektívne hodnotenie bezpečnostnej situácie a ich vplyv na rozhodovanie, postoje, hodnoty a najmä na správanie jednotlivcov. Uvedeným indikátorom bola v 3. kole ESS venovaná pomerne veľká pozornosť.

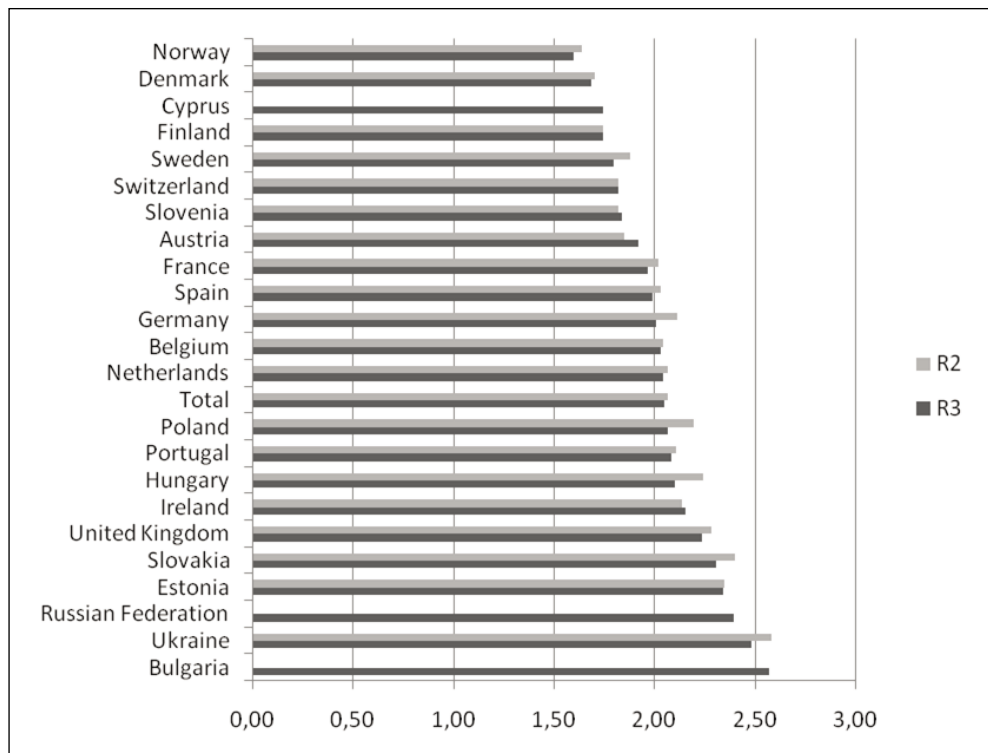
Problematika vnímania bezpečnostnej situácie bola skúmaná na základe hodnotenia individuálnej bezpečnosti v konkrétnom bezpečnostnom prostredí pomocou otázky: *Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení?* (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená veľmi bezpečne a 4 vôbec nie bezpečne). Štruktúru odpovedí uvádzame v tabuľke č. 4.1 a grafe č. 4.1.

Tabuľka č. 4.1: Priemerné hodnotenia otázky – Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v mieste Vášho bydliska po zotmení?
(skóre vypočítané zo škály 1 – 4, dáta sú zoradené vzostupne)

Country	Mean	N	Std. Deviation
Norway	1,60	1 749	0,706
Denmark	1,69	1 491	0,789
Cyprus	1,74	979	0,721
Finland	1,75	1 887	0,687
Sweden	1,80	1 919	0,799
Switzerland	1,82	1 802	0,756
Slovenia	1,84	1 455	0,619
Austria	1,92	2 381	0,789
France	1,97	1 976	0,928
Spain	1,99	1 859	0,757
Germany	2,01	2 896	0,760
Belgium	2,03	1 793	0,700
Netherlands	2,05	1 883	0,620

Total	2,05	42 457	0,811
Poland	2,07	1 696	0,729
Portugal	2,08	2 197	0,692
Hungary	2,10	1 500	0,707
Ireland	2,16	1 773	0,840
United Kingdom	2,24	2 376	0,890
Slovakia	2,31	1 741	0,686
Estonia	2,34	1 489	0,780
Russian Federation	2,39	2 381	0,873
Ukraine	2,48	1 880	0,876
Bulgaria	2,57	1 354	0,882

Graf č. 4.1: Priemerné hodnotenia otázky – Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v mieste Vášho bydliska po zotmení? v ESS R2 (2004) a R3 (2006) (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, dáta sú zoradené vzostupne)

Priemerné hodnotenia pre celý skúmaný súbor boli na úrovni 2,05 so smerodajnou odchýlkou 0,811 a boli veľmi podobné hodnoteniam v druhom kole ($M=2,07$, $\sigma=0,817$). Hodnotenia slovenských respondentov boli na úrovni 2,31, t. j. prostredie, v ktorom sa nachádzali, hodnotili ako relatívne bezpečné. Z porovnania slovenských výsledkov s ostatnými zúčastnenými krajinami je zrejmé, že negatívnejšie hodnotili individuálnu bezpečnostnú situáciu v Estónsku, Rusku, Bulharsku a na Ukrajine. Naopak, najvyššie hodnotenia boli zaznamenané v severských krajinách – v Nórsku a Dánsku. Z porovnania oboch kôl výskumu ESS vyplýva mierne pozitívnejšie hodnotenie individuálnej bezpečnosti vo väčšine krajín, výraznejšie rozdiely sme však nezaznamenali.

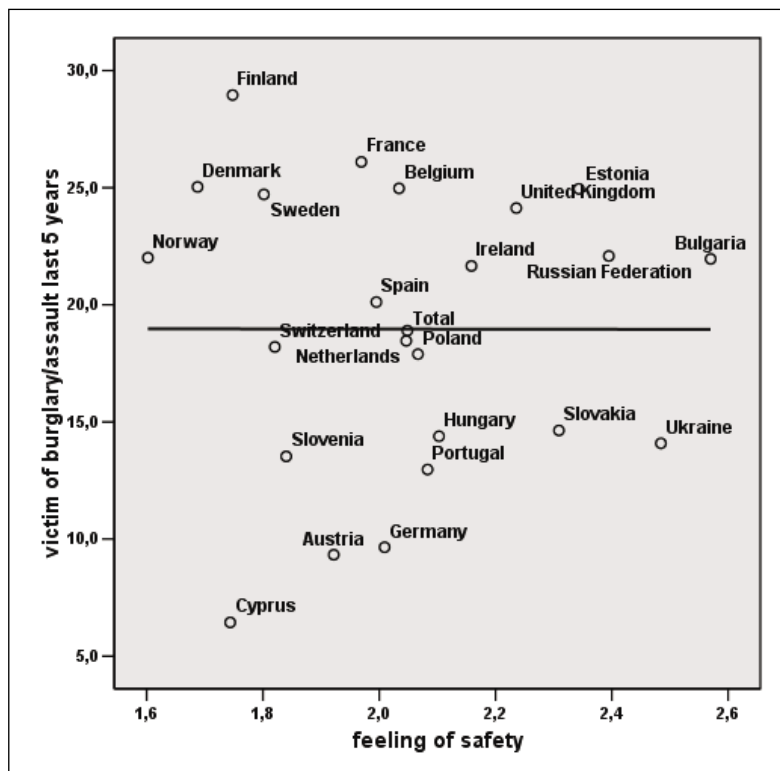
Tabuľka č. 4.2: Štruktúra odpovedí na otázku – Stali ste sa Vy alebo niekto z Vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov? (dáta sú zoradené vzostupne)

Country	Yes %	No%
Cyprus	6,4	93,6
Austria	9,3	90,7
Germany	9,7	90,3
Portugal	13,0	87,0
Slovenia	13,5	86,5
Ukraine	14,1	85,9
Hungary	14,4	85,6
Slovakia	14,6	85,4
Poland	17,9	82,1
Switzerland	18,2	81,8
Netherlands	18,5	81,5
Total	18,9	81,1
Spain	20,1	79,9
Ireland	21,7	78,3
Bulgaria	22,0	78,0
Norway	22,0	78,0
Russian Federation	22,1	77,9
United Kingdom	24,1	75,9
Sweden	24,7	75,3
Estonia	25,0	75,0
Belgium	25,0	75,0
Denmark	25,0	75,0
France	26,1	73,9
Finland	29,0	71,0

Ako vyplýva z tabuľky, osobná skúsenosť respondentov s kriminalitou na Slovensku je relatívne nízka. Iba necelých 15% respondentov vykazovalo osobnú skúsenosť s vlámaním alebo s fyzickým útokom, kým v európskom priemere uvedená evidencia dosahuje takmer 19%.

Paradoxným zistením je súvislosť medzi osobnou skúsenosťou s kriminalitou a hodnotením bezpečnostnej situácie v jednotlivých krajinách. Z hodnotení konkrétneho bezpečnostného prostredia vyplýva, že Slovensko v tomto ukazovateli získalo spolu s ďalšími východoeurópskymi krajinami najnižšie hodnotenia vnímanej bezpečnosti, ale zároveň relatívne pozitívne hodnotenia evidovanej bezpečnosti. Vzájomnú súvislosť oboch premenných reprezentuje nasledujúci graf č. 4.2. Z jeho údajov je zrejmé, že vo viacerých krajinách, kde respondenti zaznamenali oveľa viac kriminálnych incidentov ako na Slovensku, hodnotia konkrétnu bezpečnostnú situáciu pozitívnejšie. Zaujímavým príkladom je v tomto kontexte Fínsko. Z jeho výsledkov vyplýva, že až 29% respondentov bolo za posledných 5 rokov obeťou násillia alebo fyzického útoku, a napriek tomu hodnotia prostredie, v ktorom žijú, ako bezpečné.

Graf č. 4.2: Súvislosť medzi hodnotením bezpečnostnej situácie a evidenciou kriminality

V nadväznosti na predchádzajúce otázky boli ako ďalšie indikátory problematiky bezpečnosti v 3. kole projektu ESS monitorované obavy respondentov z toho, že ich domácnosť bude vykradnutá, resp. z toho, že sa stanú obeťou násilného trestného činu. Uvedené otázky majú priamy dopad na každodenné aktivity jednotlivcov, najmä však na potenciálne zraniteľné skupiny, ako sú ženy či seniori.

Výsledky medzinárodného porovnania korešpondujú s vnímaním bezpečnostnej situácie respondentov. V priemere takmer 28% Európanov má obavy z vykradnutia bytu a viac ako 19% respondentov má obavy z toho, že sa stane obeťou násilného trestného činu. V medzinárodnom kontexte sú vyjadrenia slovenských respondentov na obe sledované otázky relatívne negatívne. Takmer 40% respondentov má obavy z vykradnutia svojej nehnuteľnosti a približne tretina opýtaných vykazovala obavy z násillia. Negatívne obavy slovenských respondentov navyše dokumentuje porovnanie so susednými krajinami – Ukrajinou, Poľskom a Maďarskom. V oboch sledovaných indikátoroch bol podiel slovenských respondentov s negatívnymi obavami takmer dvojnásobný.

Tabuľka č. 4.3: Štruktúra odpovedí na otázky – Ako často, ak vôbec, máte obavy z toho, že Váš dom/byt bude vykradnutý? Ako často, ak vôbec, máte obavy z toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu? (dáta sú zoradené vzostupne)

Country	Vykradnutý byt		Obet' násillia	
	Yes %	No%	Yes %	No%
Norway	6,0	94,0	4,7	95,3
Slovenia	13,8	86,2	5,6	94,4
Poland	14,4	85,6	10,2	89,8
Denmark	17,2	82,8	7,4	92,6
Switzerland	19,2	80,8	13,2	86,8
Hungary	20,7	79,3	9,3	90,7
Germany	21,9	78,1	16,5	83,5
Ukraine	21,9	78,1	17,9	82,1
Austria	22,7	77,3	13,8	86,2
Russian Federation	24,0	76,0	19,4	80,6
Finland	25,5	74,5	14,4	85,6
Cyprus	26,3	73,7	6,7	93,3
Netherlands	27,3	72,7	14,7	85,3
Total	27,7	72,3	19,2	80,8
Sweden	28,2	71,8	21,5	78,5
Ireland	31,9	68,1	16,7	83,3
United Kingdom	35,0	65,0	23,2	76,8
Portugal	35,1	64,9	28,1	71,9

Estonia	35,9	64,1	24,5	75,5
Belgium	38,1	61,9	27,5	72,5
Slovakia	39,1	60,9	33,3	66,7
Spain	40,0	60,0	32,5	67,5
Bulgaria	45,5	54,5	38,8	61,2
France	47,4	52,6	33,3	66,7

Tabuľka č. 4.4: Štruktúra odpovedí na otázku – Majú obavy z toho, že Váš dom/byt bude vykradnutý, dopad na kvalitu Vášho života? Majú obavy z toho, že sa stanete obeťou násilného trestného činu, dopad na kvalitu Vášho života? (% zastúpenia extrémnych skupín, dáta sú zoradené vzostupne)

Country	Vykradnutý byt		Country	Obet' násilia	
	Yes %	No%		Yes %	No%
Denmark	1,2	83,3	Norway	0,9	78,6
Norway	1,4	85,4	Finland	1,5	86,6
Sweden	1,7	81,2	Sweden	1,8	71,8
Finland	1,8	83,4	Denmark	1,8	80,4
Slovenia	2,5	68,1	Slovenia	2,1	63,6
Austria	3,2	62,6	Ireland	2,8	66,9
United Kingdom	3,3	69,8	United Kingdom	4,3	61,9
Ireland	3,3	68,1	Poland	4,4	51,1
Switzerland	3,6	71,2	Austria	4,5	61,1
Cyprus	3,9	60,6	Belgium	5,1	68,8
Belgium	4,6	70,4	Switzerland	5,5	66,5
Germany	4,6	67,4	Germany	5,9	62,5
Poland	4,7	54,4	Spain	6,3	52,7
Netherlands	6,0	71,1	Total	6,7	56,2
Spain	6,2	53,5	Cyprus	7,4	55,3
Total	6,3	60,2	Estonia	7,9	49,7
Estonia	8,2	54,7	Hungary	8,1	46,0
Hungary	9,1	49,6	Netherlands	8,4	68,8
Ukraine	9,2	34,4	France	8,6	56,6
France	9,6	59,8	Ukraine	10,2	30,7
Portugal	12,2	36,2	Slovakia	11,3	44,8
Russian Federation	12,6	35,2	Russian Federation	11,6	31,6
Slovakia	13,3	44,9	Portugal	14,0	27,8
Bulgaria	13,4	37,0	Bulgaria	14,7	33,9

V spojitosti s problematikou bezpečnosti boli projektom ESS skúmané dopady obáv z krádeží, ako aj násilnej kriminality na kvalitu života jednotlivcov. Štruktúru odpovedí uvádzame v tabuľke č. 4.4. Zistenia tejto časti dokresľujú vyššie uvedené tendencie. Obavy z vykradnutia či násilnej kriminality tradične neboli reflektované najmä na severe Európy. Podobné pozitívne hodnotenia vykazovali respondenti v Slovinsku. Podiel slovenských respondentov, ktorí vyjadrovali vážny dopad obáv z vykradnutia, resp. násilnej kriminality na kvalitu života, bol takmer dvojnásobný v porovnaní s európskym priemerom.

Tabuľka č. 4.5: Štruktúra odpovedí na otázku – Domnievate sa, že je pravdepodobný teroristický útok niekde v Európe počas nasledujúcich dvanástich mesiacov? (dáta sú zoradené zostupne)

Country	Yes %	No%
United Kingdom	92,8	7,2
Denmark	87,9	12,1
Norway	85,0	15,0
Switzerland	84,1	15,9
Russian Federation	84,1	15,9
Finland	83,9	16,1
Netherlands	81,4	18,6
Sweden	81,0	19,0
Ukraine	80,4	19,6
Poland	77,7	22,3
France	77,1	22,9
Total	76,4	23,6
Slovenia	76,0	24,0
Germany	75,4	24,6
Spain	74,9	25,1
Belgium	74,4	25,6
Cyprus	72,6	27,4
Ireland	72,5	27,5
Estonia	70,4	29,6
Portugal	69,5	30,5
Slovakia	68,9	31,1
Bulgaria	63,8	36,2
Austria	62,3	37,7
Hungary	42,4	57,6

Najnovšou súčasťou modulu o bezpečnosti projektu ESS bolo zisťovanie názorov na pravdepodobnosť teroristického útoku v Európe a v jednotlivých participujúcich krajinách. Téma teroristických útokov sa do popredia záujmu dostala po útokoch v Madride a Londýne, ktoré predstavovali reálne prejavy terorizmu v živote Európanov. Výsledky uvádzame v tabuľkách č. 4.5 a č. 4.6.

Tabuľka č. 4.6: Štruktúra odpovedí na otázku – Domnievate sa, že je pravdepodobný teroristický útok vo Vašej krajine počas nasledujúcich dvanástich mesiacov? (dáta sú zoradené zostupne)

Country	Yes %	No%
United Kingdom	86,5	13,5
Russian Federation	77,6	22,4
Spain	64,9	35,1
France	55,6	44,4
Germany	51,8	48,2
Denmark	47,8	52,2
Netherlands	44,9	55,1
Poland	40,4	59,6
Ukraine	40,2	59,8
Total	36,3	63,7
Belgium	32,4	67,6
Bulgaria	28,7	71,3
Switzerland	27,4	72,6
Portugal	26,5	73,5
Norway	25,8	74,2
Slovakia	21,2	78,8
Ireland	20,9	79,1
Slovenia	17,2	82,8
Estonia	15,8	84,2
Austria	14,4	85,6
Sweden	13,4	86,6
Hungary	13,3	86,7
Cyprus	12,4	87,6
Finland	5,7	94,3

Z prezentovaných výsledkov vyplýva, že viac ako 76% Európanov predpokladá teroristický útok v Európe počas najbližších 12 mesiacov. Distribúcia výsledkov sa však líši od predchádzajúcich zistení. Za najviac pravdepodobný považujú teroristický útok v Európe

obyvatelia Veľkej Británie, Dánska a Nórska. Naopak, v Maďarsku sa iba 42% respondentov vyjadrilo za pravdepodobnosť teroristického útoku počas najbližších 12 mesiacov. Aj slovenskí respondenti vykazovali optimistickejšie očakávania v porovnaní s ostatnými zúčastnenými krajinami. Uvedené zistenia boli potvrdené distribúciou odpovedí na otázku ohľadom teroristického útoku vo vlastnej krajine. V tejto súvislosti sa najviac predpokladal výskyt teroristického útoku v krajinách, ktoré mali skúsenosti s terorizmom v nedávnej minulosti – Veľká Británia, Rusko a Španielsko. Na Slovensku, ako aj v okolitých krajinách

Tabuľka č. 4.7: Priemerné hodnotenia otázky – Ak je niekto podozrivý z teroristického útoku na Slovensku, polícia by mala mať právo držať ho vo väzbe, pokiaľ sa nepotvrdí jeho nevina. (skóre vypočítané zo škály 1 – 5, kde 1-rozhodne súhlasím a 5-rozhodne nesúhlasím, dáta sú zoradené vzostupne)

Country	Mean	N	Std. Deviation
Bulgaria	1,31	1 307	0,706
Hungary	1,47	1 459	0,724
Finland	1,66	1 885	0,894
Belgium	1,73	1 793	0,916
United Kingdom	1,77	2 382	1,005
Slovakia	1,84	1 708	0,817
Netherlands	1,85	1 871	0,915
Poland	1,86	1 652	0,845
Ukraine	1,88	1 856	1,050
France	1,89	1 975	1,116
Austria	1,90	2 320	1,015
Total	1,91	41 748	0,987
Norway	1,91	1 743	0,900
Estonia	1,93	1 467	0,908
Slovenia	1,95	1 431	0,877
Cyprus	1,96	961	0,858
Ireland	1,97	1 777	0,997
Denmark	2,03	1 467	1,106
Sweden	2,04	1 899	0,986
Switzerland	2,05	1 774	0,961
Germany	2,07	2 880	1,069
Portugal	2,13	2 055	0,965
Russian Federation	2,17	2 269	1,048
Spain	2,23	1 817	1,124

sú obavy z teroristického útoku skôr marginálnou témou. Slováci vo všeobecnosti nepovažujú Slovensko za potenciálny cieľ teroristického útoku podobne ako respondenti okolitých krajín.

Medzi ďalšími skúmanými otázkami ohľadom bezpečnosti boli názory na väzobné stíhanie a mučenie ľudí podozrivých z teroristických útokov. Uvedené otázky reflektujú širokú diskusiu o právach osôb podozrivých z terorizmu a možnostiach bezpečnostných zložiek terorizmus eliminovať. Štruktúru odpovedí uvádzame v tabuľkách č. 4.7 a č. 4.8.

Tabuľka č. 4.8: Priemerné hodnotenia otázky – Mučenie väzňa vo väzbe na Slovensku nie je nikdy oprávnené, dokonca ani v prípade, že by mohlo priniesť informácie, ktoré by pomohli predísť teroristickému útoku. (skóre vypočítané zo škály 1 – 5, kde 1 – rozhodne súhlasím a 5 – rozhodne nesúhlasím, dáta sú zoradené vzostupne)

Country	Mean	N	Std. Deviation
Finland	2,02	1 877	1,239
Austria	2,13	2 289	1,280
Denmark	2,14	1 465	1,203
Norway	2,15	1 737	1,209
Switzerland	2,17	1 772	1,180
Spain	2,23	1 806	1,234
France	2,25	1 976	1,402
Belgium	2,28	1 791	1,280
Sweden	2,33	1 893	1,333
Netherlands	2,36	1 857	1,210
Germany	2,38	2 850	1,213
Total	2,41	41 013	1,256
Hungary	2,43	1 422	1,247
Ukraine	2,47	1 773	1,314
United Kingdom	2,49	2 360	1,297
Poland	2,57	1 604	1,124
Slovenia	2,57	1 402	1,102
Ireland	2,57	1 758	1,311
Estonia	2,60	1 426	1,190
Russian Federation	2,65	2 171	1,180
Bulgaria	2,66	1 182	1,308
Slovakia	2,70	1 672	1,155
Portugal	2,71	1 982	1,209
Cyprus	2,87	948	1,054

Názory respondentov na väzobné stíhanie ľudí podozrivých z terorizmu sa nachádzajú v pásmach rozhodného súhlasu a súhlasu. Ani v jednej krajine nedosiahli priemerné hodnotenia stred odpovedovej škály. Priemerné hodnotenia slovenských respondentov tiež vyjadrovali súhlasné stanovisko s väzobným stíhaním. Tolerancia mučenia ako nástroja boja proti terorizmu zavážila pri hodnoteniach respondentov vo všetkých krajinách. Aj napriek súhlasnému stanovisku, že mučenie väzňa vo väzbe nie je oprávnené, ani v jednej krajine nešlo o principiálny postoj. Slovenskí respondenti vykazovali väčšiu toleranciu k použitiu mučenia ako respondenti z väčšiny krajín.

Indikátory kvality života

Odborníci i laici sa zaujímajú nielen o kvalitu života, ale aj o všeobecné blaho (welfare), zdravie, dobrý život a dobrú spoločnosť. Popri objektívnych životných podmienkach sa pýtajú aj na životnú spokojnosť (life satisfaction), šťastie, šťastný život, subjektívnu alebo osobnú pohodu (well-being) a zmysel života.

V posledných desaťročiach existuje v tejto oblasti trend v presmerovaní záujmu od výlučného sledovania ekonomických indikátorov. Pôvodný predpoklad, že ekonomický rast spoločnosti zlepšuje celkovú životnú úroveň, ustupuje v prospech názoru, že ekonomické ukazovatele ako hrubý domáci produkt, príjmy a výdavky obyvateľstva alebo rozvoj infraštruktúry nerobia život automaticky lepším. Inými slovami – mať viac neznamená nutne mať lepší život. Práve v tejto súvislosti vyvstala otázka kvality života, čo ju tvorí, ako ju možno merať a či je univerzálnou kategóriou.

Z doposiaľ uskutočnených výskumov vyplýva, že kvalita života je najčastejšie skúmaná na základe objektívnych ukazovateľov, ako napr. príjem, pracovné podmienky a pod., alebo na základe subjektívnych hodnotení. V tomto kontexte sa ako praktické javí rozlíšenie objektívnych a subjektívnych aspektov kvality života.

Medzi objektívne zisťovania kvality života patrí hodnotenie podmienok, v ktorých jedinec svoj život prežíva. Ide o napĺňanie sociálnych a kultúrnych potrieb v závislosti od materiálneho dostatku, spoločenskej akceptácie jednotlivca a fyzického zdravia. V rámci zisťovania stavu objektívnej kvality života sa tiež uplatňujú indikátory z oblasti demokracie a participatívnosti, ekonomickej spravodlivosti, zdravia, vzdelania a bezpečnosti. Ukazovateľom objektívnej kvality života je napr. Human Development Index (Index ľudského rozvoja), ktorý je zisťovaný OSN.

Pri hodnotení subjektívnych aspektov kvality života je situácia zložitejšia. Na rozdiel od objektívnych ukazovateľov je v tomto prípade kvalita života skúmaná na základe výskumov verejnej mienky, resp. rôznych typov prieskumov. Predmetom výskumu sú názory a postoje ľudí k vybraným témam. Týmto smerom sa uberať aj viacero renomovaných štúdií z oblasti kvality života, ako je napr. Eurobarometer a Európska nadácia pre rozvoj životných a pracovných podmienok. Aj v prieskumoch zameriavajúcich sa na kvalitu života existujú snahy o utváranie súhrnných ukazovateľov a diskusie o ich úlohe. Výhodou takýchto indexov je možnosť redukcie počtu premenných zahrnutých do analýz a charakterizujúcich situáciu v oblasti. Napríklad v Holandsku (Dutch Social Cultural Center) sa dlhodobo používa na sledovanie životných podmienok ľudí jeden štandardný index (LCI – Living Condition Index), ktorý bol sčasti podkladom aj pre vytváranie položiek ESS.

V literatúre z oblasti kvality života sa možno stretnúť so širokou škálou pohľadov a nedostatkom konsenzu. Nejednotnosť definícií má okrem iného pôvod aj v multidisciplinarity pojmu – ide v podstate o zjednocujúci motív, resp. sociálny konštrukt, prostredníctvom ktorého je možné posudzovať iniciatívu zameranú na zlepšovanie života osôb. Využíva sa viacero známych modelov (napr. WHOQOL, Torontský model kvality života), ktoré sledujú osobné a environmentálne faktory, kombinujú ich do celkového skóre. Voči takémuto spájaniu odlišných typov komponentov sa však ozývajú aj kritické hlasy. Napr. Veenhovenova koncepcia štyroch kvalít života (2000) poukazuje na to, že existuje viacero odlišných dimenzií (vonkajšie a vnútorné kvality, šance a výsledky), ktoré navzájom nemožno kombinovať, ani merať vyčerpávajúcím spôsobom. Veenhoven za najobsažnejší spôsob zisťovania kvality života považuje subjektívne hodnotenie spokojnosti.

Z dôvodu potreby sledovania subjektívnych komponentov kvality životných podmienok a sociálnej exklúzie sú v podmienkach ESS zahrnuté ako výstupné premenné aj subjektívne indikátory. Štyri premenné sa vzťahujú k subjektívnej pohode a z oblasti sociálnej exklúzie sú to najmä merania frekvencie osobných kontaktov a otázky o sociálnej dôvere.

Ako už bolo spomínané, vo výskumoch kvality života a sociálnej exklúzie sa stretávame s množstvom koncepcií, existenciou rozličných spôsobov merania a odlišnou závažnosťou pripisovanou jednotlivým dimenziám. Aj preto sú položky ESS vyberané s ohľadom na možnosť ich širokého a flexibilného využitia v rôznych oblastiach a na rôzne účely. Zámerom metodiky je sledovať (v limitovanom priestore) čo najväčší rozsah faktorov, bez explicitného očakávania na vytvorenie konkrétnej škály či indexu. Voľba a kombinácia položiek zahrnutých do analýz preto závisí od konkrétneho účelu použitia.

Subjektívna pohoda

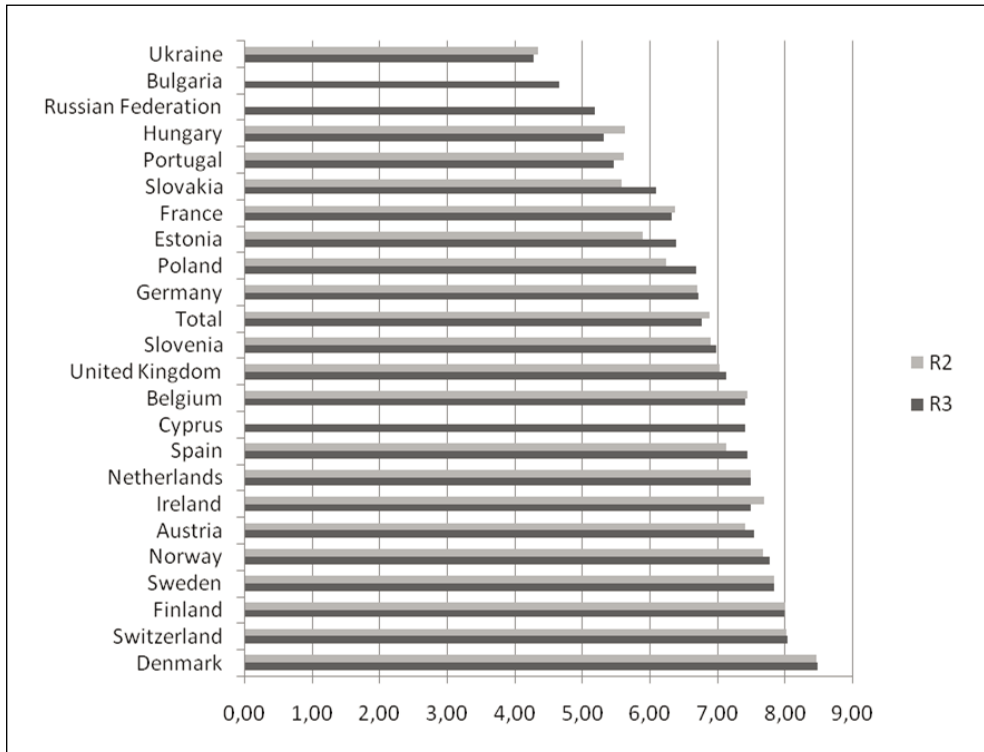
Jedným z najčastejších spôsobov zisťovania subjektívnej pohody je monitorovanie spokojnosti. Základným ukazovateľom úrovne subjektívnej pohody bola vo výskume ESS otázka: Ako ste v tomto období celkovo spokojný so svojim životom? (Skóre vypočítané zo škály 0 – 10, kde 0 znamená najnižšiu a 10 najvyššiu mieru spokojnosti.)

Priemerné hodnotenie spokojnosti so životom pre celý skúmaný súbor bolo na úrovni 6,77 so smerodajnou odchýlkou 2,38, čo korešponduje s výsledkami v druhom kole ESS ($M=6,88$, $\sigma=2,29$). Komparáciu priemerných hodnôt oboch kôl v jednotlivých krajinách uvádzame v grafe č. 4.3. Na rozdiel od predchádzajúceho kola ESS je v hodnoteniach spokojnosti so životom väčší rozptyl výsledkov. V deviatich krajinách boli respondenti nespokojnejší ako v druhom kole ESS, naopak v 11 krajinách sme zaznamenali pozitívnejšie hodnotenia spokojnosti so životom. Medzi krajiny, ktoré zaznamenali najväčší nárast spokojnosti, patria Estónsko, Poľsko a Slovensko. Najväčší pokles spokojnosti bol v Maďarsku.

Aj v tomto prípade sme zaznamenali najvyššiu mieru spokojnosti v krajinách severnej Európy a naopak najnižšiu v krajinách východnej Európy.

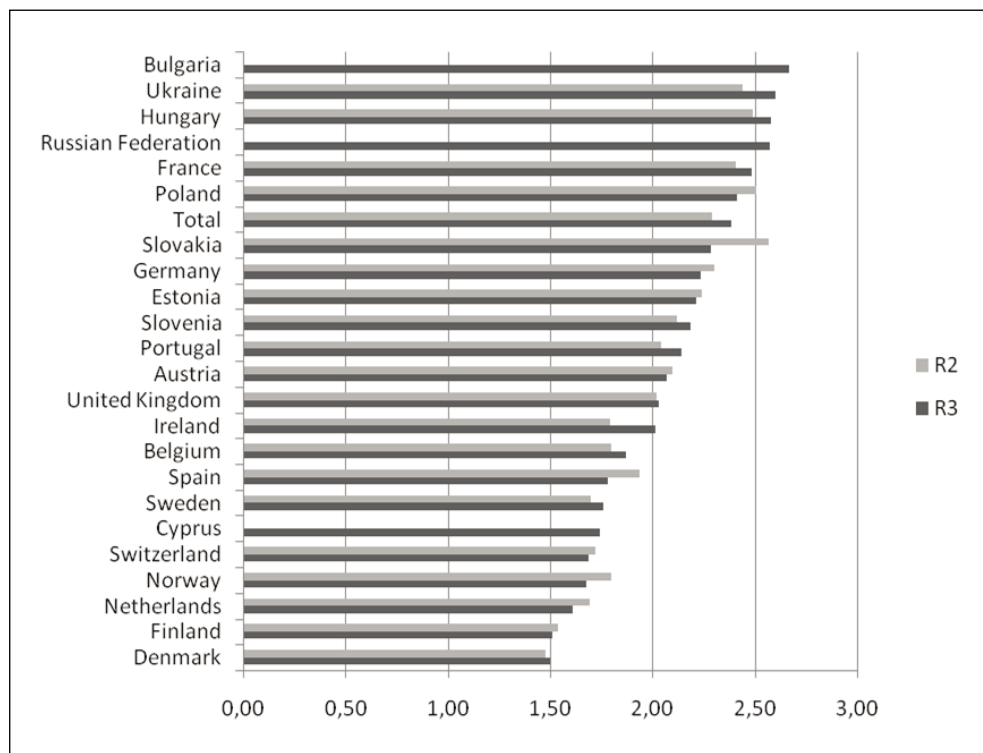
Ako možno vidieť z grafu, slovenskí respondenti na rozdiel od predchádzajúceho kola vyjadřili celkovo najväčší nárast spokojnosti spomedzi všetkých zúčastnených respondentov.

Graf č. 4.3: Priemerné hodnotenia otázky – Ako ste v tomto období celkovo spokojný so svojím životom? v ESS R2 (2004) a R3 (2006) (skóre vypočítané zo škály 0 – 10, dáta sú zoradené zostupne)

Okrem porovnávania priemerných hodnotení medzi krajinami je možné monitorovať nerovnosti vo vnútri jednotlivých krajín na základe rozptylov hodnotení. Teda čím väčší je rozptyl hodnotení vo vnútri krajín, tým väčšia nerovnosť je vo vnímaní subjektívnej spokojnosti obyvateľstvom, čo nepriamo dokumentuje sociálne nerovnosti v jednotlivých krajinách. Výsledky uvádzame v grafe č. 4.4. Z výsledkov je zrejmé, že najväčšie nerovnosti boli zaznamenané v stredo- a východoeurópskom priestore – v Bulharsku, Maďarsku a na Ukrajine, naopak v krajinách severnej Európy boli nerovnosti najmenšie.

Graf č. 4.4: Smerodajné odchýlky v hodnoteniach subjektívnej spokojnosti otázky – Ako ste v tomto období celkovo spokojný so svojím životom? v ESS R2 (2004) a R3 (2006)

Za účelom ucelenej konceptualizácie problematiky životnej spokojnosti sme vytvorili škálu spokojnosti so životom. Škálu tvorí osem položiek, v ktorých respondenti vyjadrujú spokojnosť s jednotlivými doménami spokojnosti so životom – optimizmus, pozitívny sebaobraz, naplnenie cieľov, životné podmienky, hodnotenie minulosti, úspešnosť, spokojnosť so zdravím a celková spokojnosť so životom. Škála vykazuje adekvátne psychometrické vlastnosti (Cronbach α – 0,816, skóre vypočítané zo škály 1 – 5, kde 1 znamená úplnú nespokojnosť a 5 úplnú spokojnosť). Výsledky medzinárodnej komparácie uvádzame v tabuľke č. 4.9.

Tabuľka č. 4.9: Priemerné hodnotenia škály subjektívnej pohody v jednotlivých krajinách (dáta sú zoradené zostupne)

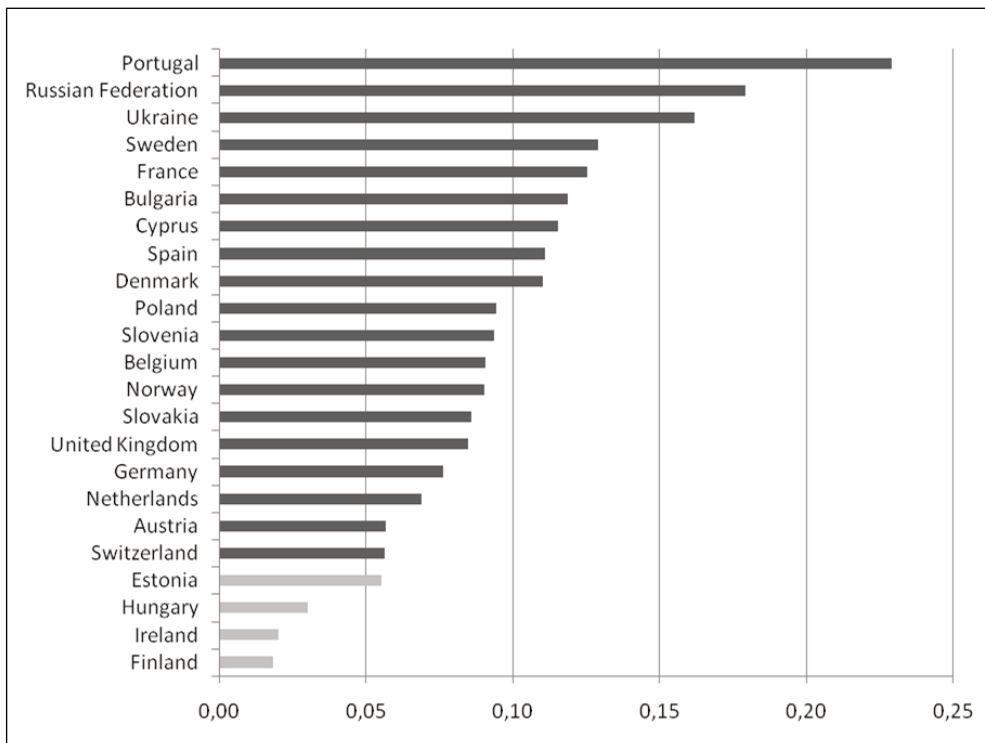
Country	Mean	N	Std. Deviation
Denmark	4,18	1 462	0,511
Switzerland	4,16	1 783	0,500
Cyprus	4,06	960	0,567
Austria	4,04	2 285	0,618
Ireland	4,02	1 722	0,584
Norway	4,01	1 740	0,545
Sweden	4,01	1 893	0,523
Spain	3,96	1 842	0,573
Finland	3,94	1 882	0,507
Netherlands	3,93	1 868	0,536
Belgium	3,92	1 788	0,600
Germany	3,87	2 851	0,647
United Kingdom	3,87	2 372	0,648
Slovenia	3,84	1 427	0,594
Total	3,78	41 532	0,693
France	3,74	1 977	0,645
Poland	3,69	1 653	0,684
Estonia	3,57	1 419	0,649
Portugal	3,55	2 138	0,656
Slovakia	3,52	1 684	0,657
Hungary	3,40	1 477	0,787
Bulgaria	3,26	1 263	0,821
Russian Federation	3,24	2 252	0,724

Ako vyplýva z medzinárodnej komparácie na škále spokojnosti so životom, priemerné hodnotenie pre celý skúmaný súbor bolo na úrovni 3,78 so smerodajnou odchýlkou 0,693. Najpozitívnejšie hodnotenia sme zaznamenali vo Švajčiarsku a Dánsku, naopak najmenej pozitívne hodnotenia boli v Bulharsku a Rusku. Hodnotenia slovenských respondentov sa nachádzali nad stredom odpovedovej škály v pásme medzi neutrálnym a pozitívnym hodnotením. Aj napriek tomu, že hodnotenia slovenských respondentov neboli výrazne pozitívne, dochádza k posunu od relatívne stabilných nepriaznivých hodnotení. Výsledky sú preto konzistentné so zisťovanými objektívnymi indikátormi kvality života.

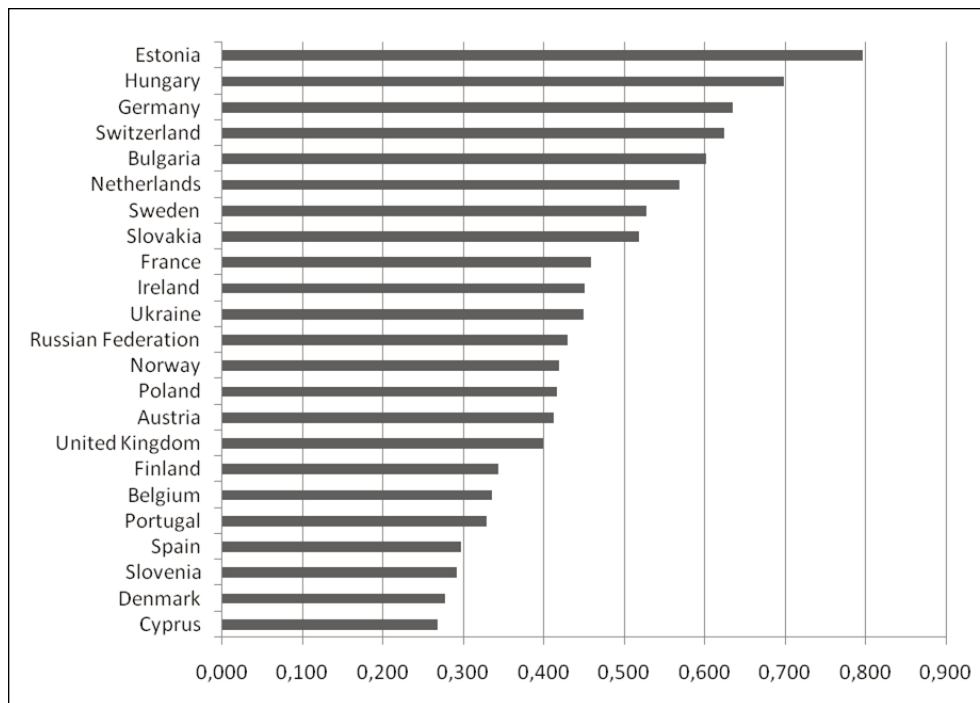
Posudzovanie spokojnosti so životom rôznymi skupinami obyvateľstva – medzinárodná komparácia

Za účelom zistenia vnútornej štruktúry spokojnosti so životom u jednotlivých skupín obyvateľstva bola uskutočnená komparatívna analýza škály spokojnosti so životom. Vzhľadom na to, že škála subjektívnej pohody komplexne postihuje skúmanú problematiku, zaujímalo nás, či je vnútorne sociálne štruktúrovaná. V tejto súvislosti boli analyzované rozdiely medzi skupinami na základe rodu, veku, úrovne vzdelania, aktuálneho pracovného statusu a bydliska v jednotlivých krajinách.

Graf č. 4.5: Rozdiely v hodnoteniach škály spokojnosti so životom: ženy – muži

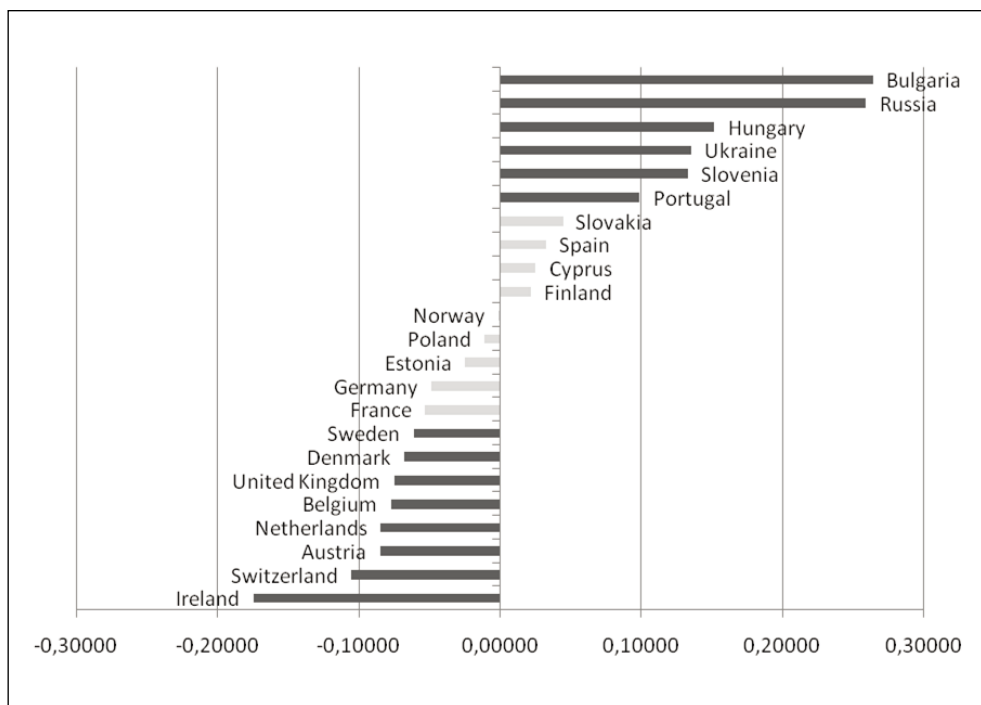

Z komparácie životnej spokojnosti na základe rodu vyplýva, že vo väčšine zúčastnených krajín boli zistené významné rozdiely medzi hodnoteniami mužov a žien (tmavé značenie). Vo všetkých krajinách vyjadrili muži väčšiu mieru spokojnosti. Existuje predpoklad o vzájomnej súvislosti medzi životnou spokojnosťou a ekonomickou privilegovanosťou mužov. Významné rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti sme nezaznamenali v štyroch prípadoch – v Estónsku, v Maďarsku, v Írsku a vo Fínsku (svetlé značenie).

Graf č. 4.6: Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti: nezamestnaní – zamestnaní

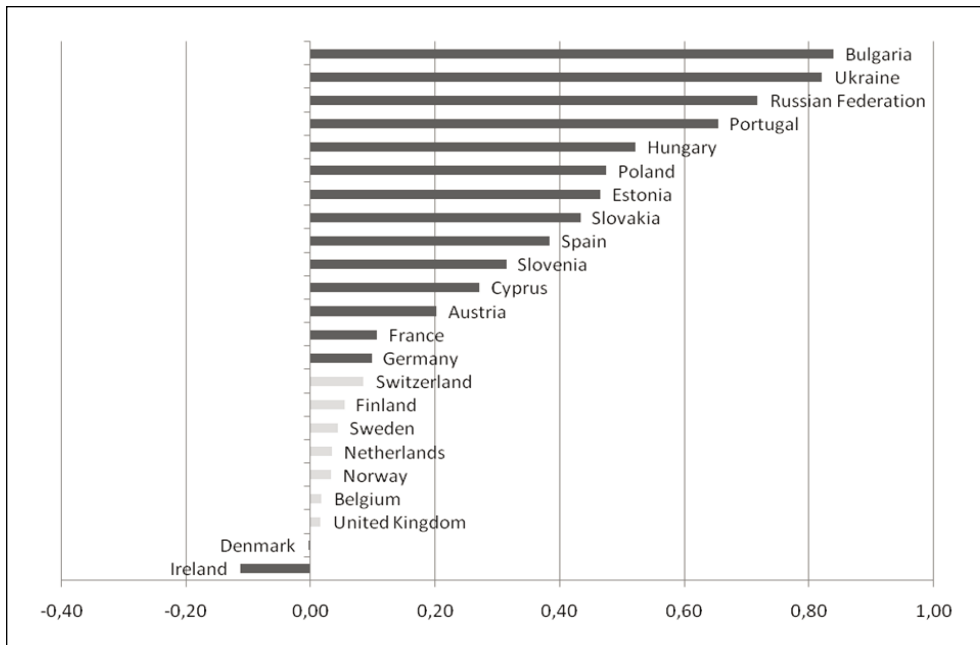
Hodnotenia nezamestnaných a zamestnaných účastníkov výskumu ESS priniesli vcelku jednoznačné výsledky. Vo všetkých krajinách sme zaregistrovali signifikantne pozitívnejšie hodnotenia spokojnosti so životom u zamestnaných respondentov. Líšili sa len vo veľkostiach jednotlivých rozdielov. Najväčšie rozdiely v hodnotení životnej spokojnosti medzi zamestnanými a nezamestnanými boli v Estónsku, Maďarsku a Nemecku. Najmenšie rozdiely v hodnoteniach sme zaznamenali v Dánsku a na Cypre.

Podľa predpokladov boli hodnotenia na základe aktuálneho pracovného statusu v prospech ľudí, ktorí aktuálne pracujú, pretože pracovný status je jednou z bazálnych podmienok životnej spokojnosti. So stratou práce navyše súvisia znížený ekonomický status, sociálne a zdravotné dopady.

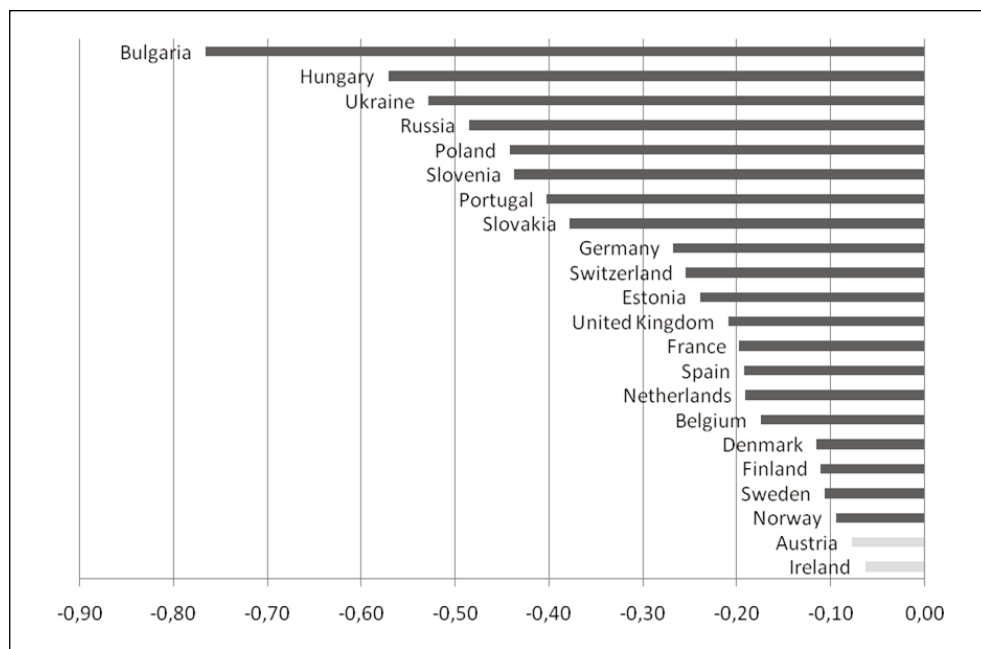
Graf č. 4.7: Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti: vidiek – mesto

Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti mestského a vidieckeho obyvateľstva boli významné v štrnástich krajinách, ktoré možno rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria krajiny, kde tradične prevláda spokojnosť vidieckeho obyvateľstva nad mestským. Medzi tieto krajiny patria Írsko, Švajčiarsko a Rakúsko. Druhú skupinu tvorili krajiny, kde väčšiu mieru spokojnosti vykazovali respondenti z miest. V tejto skupine dominovali respondenti z Bulharska a Ruska. Uvedené rozdiely do určitej miery kopírujú rozdelenie medzi viac a menej rozvinutými krajinami Európy. Jedným z vysvetlení uvedeného môže byť menej príležitostí a zdrojov pre vidiecke obyvateľstvo v krajinách strednej a východnej Európy. V deviatich krajinách, medzi nimi aj na Slovensku, sme významné rozdiely v hodnoteniach spokojnosti v mestách a na vidieku nezaznamenali.

Graf č. 4.8: Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti: seniori – juniori

Porovnanie dvoch extrémnych skupín na základe veku (juniori vo veku 15 – 24 rokov, seniori vo veku 65 a viac rokov) prinieslo zmiešané výsledky. Významne pozitívnejšie hodnotenie životnej spokojnosti u seniorov sme zaznamenali iba v jedinej krajine – Írsku. V ostatných krajinách boli hodnotenia životnej spokojnosti vyššie u mladšej vekovej skupiny. Najväčšie rozdiely v hodnoteniach v prospech mladej generácie boli zaznamenané prevažne v transformujúcich sa krajinách. Existuje predpoklad, že v týchto krajinách mladšie generácie viac profitujú z politických a ekonomických zmien ako starší obyvatelia.

Graf č. 4.9: Rozdiely v hodnoteniach životnej spokojnosti: úroveň vzdelania

Komparácia dvoch extrémnych skupín podľa úrovne vzdelania (ľudia so základným a s vysokoškolským vzdelaním) preukázala väčšiu spokojnosť u ľudí s vysokoškolským vzdelaním takmer vo všetkých krajinách. Najväčšie rozdiely sme zaznamenali v Bulharsku, Maďarsku a na Ukrajine. Takmer vo všetkých krajinách to boli štatisticky významné rozdiely. Dôvodom týchto zistení môže byť úzka prepojenosť medzi úrovňou vzdelania a pracovnou pozíciou alebo tiež ich schopnosťou lepšie využívať svoje kvality pre uspokojovanie svojich potrieb.

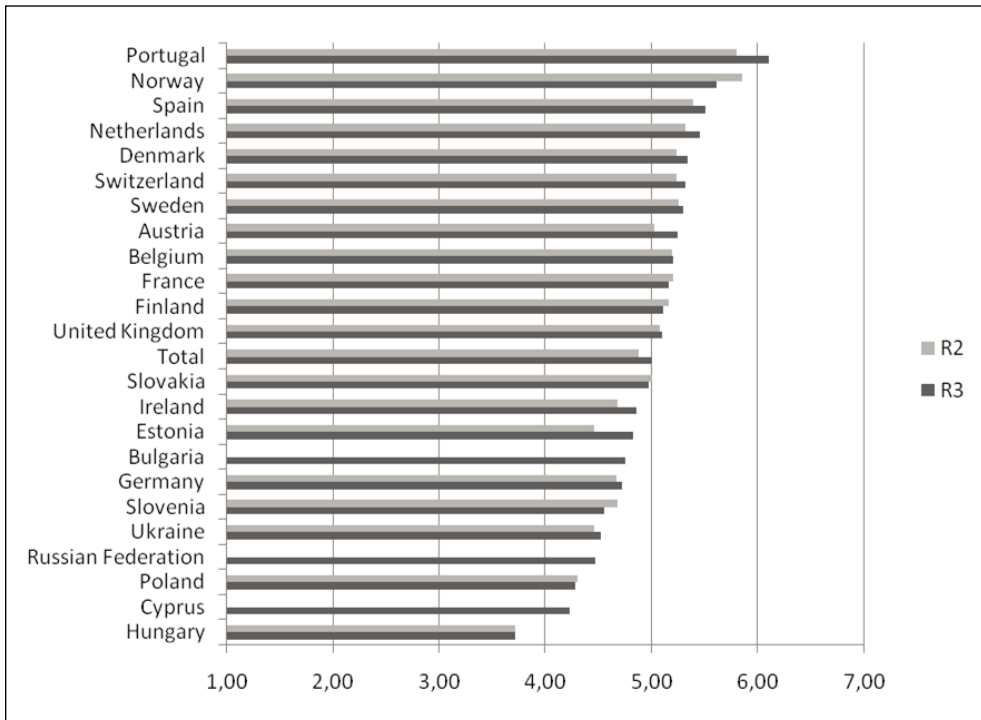
Sociálne vzťahy

Medzi základné indikátory kvality života projektu ESS patrí kvalita a intenzita sociálnych vzťahov, sociálna opora a sociálne siete.

Sociálne vzťahy majú mimoriadny význam pre fyzickú a duševnú integritu človeka a spoluvytvárajú základ pre kvalitný život. Narušené sociálne vzťahy spôsobujú problémy v rodinnom a pracovnom živote, ako aj na úrovni osobnosti človeka. Najlepším dôkazom ich významu sú dôsledky ich absencie. Problémy v sociálnych vzťahoch vedú k negatívnym sociálnym javom, akými sú alkoholizmus, agresivita, duševné choroby, kriminalita a pod.

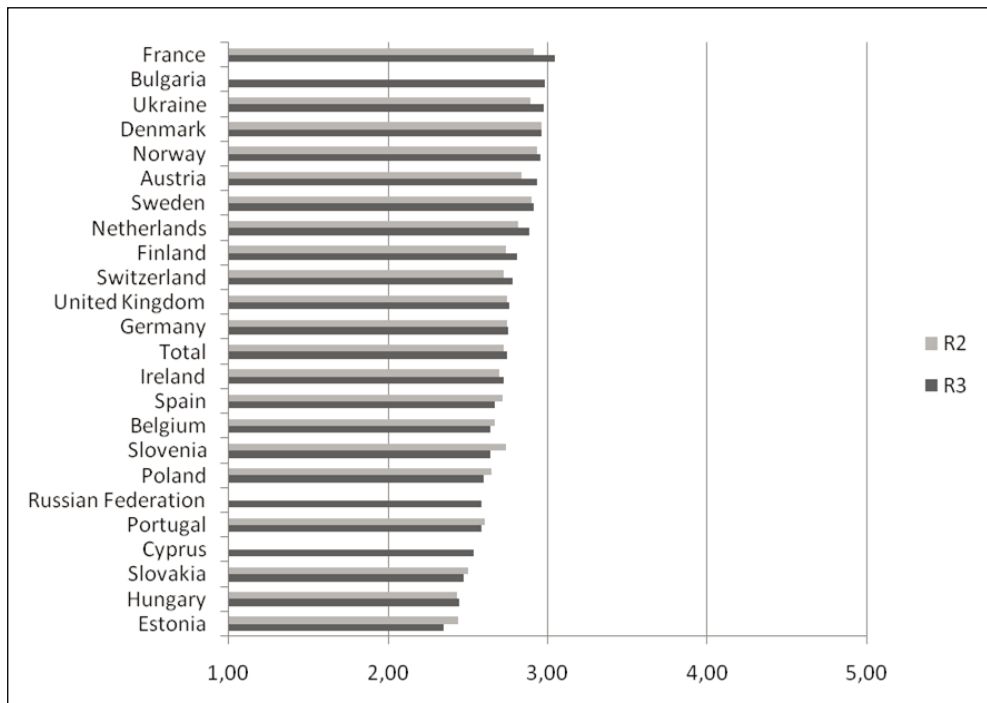
V rámci ESS boli v tejto súvislosti mapované intenzita sociálnych interakcií a participácia na spoločenských aktivitách. Osobitná pozornosť bola venovaná sociálnej opore. Štruktúru odpovedí reprezentujú grafy č. 4.10, č. 4.11 a č. 4.12.

Graf č. 4.10: Priemerné hodnotenia otázky – Ako často sa stretávate vo voľnom čase s priateľmi, príbuznými či kolegami z práce? v ESS R2 (2004) a R3 (2006) (skóre vypočítané zo škály 1 – 7, kde 1 znamená nikdy a 7 znamená každý deň, dáta sú zoradené zostupne)

V oblasti intenzity sociálnych kontaktov sme zaznamenali priemerné hodnotenie pre celý skúmaný súbor na úrovni 5,01 so smerodajnou odchýlkou 0,95, čo zodpovedá frekvencii stretávania sa s priateľmi raz týždenne. Aj hodnotenia slovenských respondentov zodpovedajú uvedenému intervalu. 63% Slovákov sa stretáva so svojimi priateľmi a kolegami z práce minimálne raz týždenne a častejšie, naopak približne 20% respondentov vyhľadáva kontakty s priateľmi najviac raz za mesiac. Najnižšie hodnotenia v tomto kontexte boli zaznamenané v Maďarsku, kde sa respondenti stretávajú s priateľmi len niekoľkokrát mesačne. V tomto prípade sa preukázal veľký rozptyl odpovedí medzi zúčastnenými krajinami. Kým v Portugalsku a v Nórsku sú sociálne kontakty oveľa častejšie (86% respondentov ich vyhľadáva minimálne raz týždenne), v Maďarsku je to iba 33% prípadov. Z porovnania výsledkov druhého a tretieho kola vyplýva relatívna zhoda zistení.

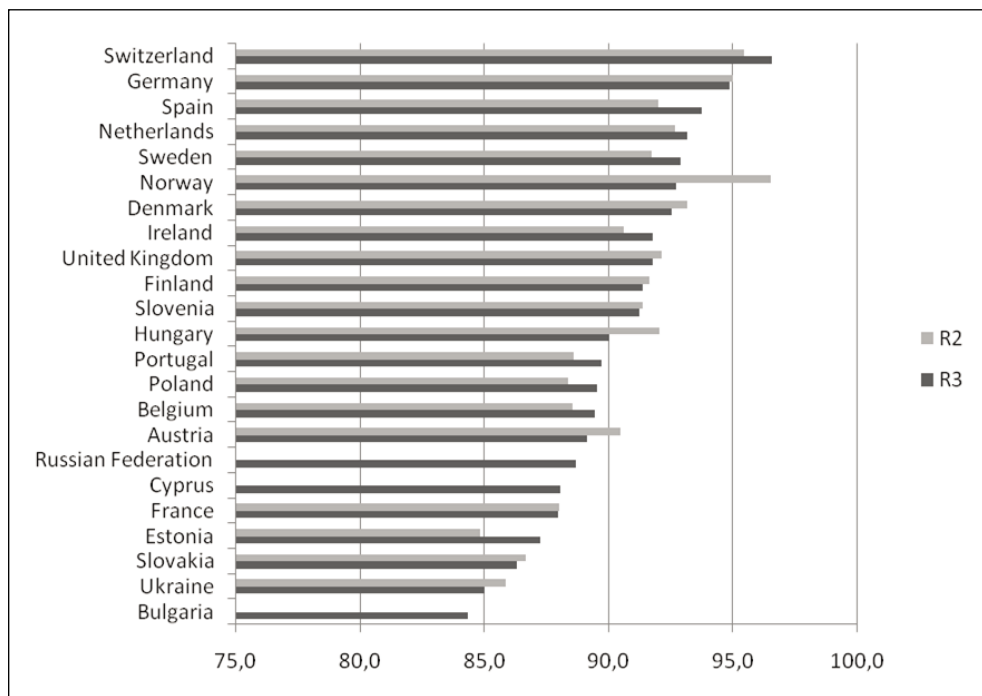
Graf č. 4.11: Priemerné hodnotenia otázky – V porovnaní s Vašími rovesníkmi, ako často sa asi zapájate do spoločenských aktivít? v ESS R2 (2004) a R3 (2006) (skóre vypočítané zo škály 1 – 5, oveľa zriedkavejšie ako väčšina – 1, zriedkavejšie ako väčšina – 2, asi tak isto často ako väčšina – 3, častejšie ako väčšina – 4, oveľa častejšie ako väčšina – 5, dáta sú zoradené zostupne)

Kým v prípade frekvencie sociálnych kontaktov vykazovali slovenskí respondenti priemerné výsledky, hodnotenia vlastnej sociálnej participácie ako aj sociálnej opory boli menej priaznivé. Slováci hodnotia vlastnú spoločenskú participáciu v porovnaní so svojimi rovesníkmi ako rovnakú, resp. ako mierne zriedkavejšiu ($M = 2,48$), čo je pri komparácii s inými krajinami relatívne nízke hodnotenie ($M = 2,75$). V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že uvedená otázka mapuje relatívnu participáciu na spoločenských aktivitách a smeruje k seba-posúdeniu ako posúdeniu iných.

Mať niekoho, s kým možno hovoriť o osobných alebo intímnych veciach, vykazovalo 86% slovenských respondentov, čo je v porovnaní s priemerom všetkých zúčastnených krajín nižšia hodnota ($M = 91\%$). Slovensko spolu s Ukrajinou a Bulharskom vykazovali najmenšiu mieru sociálnej opory.

Graf č. 4.12: Štruktúra odpovedí na otázku – Máte niekoho, s kým môžete hovoriť o intímnych a osobných veciach? v ESS R2 (2004) a R3 (2006) (dáta sú zoradené zostupne)

Zdravotný stav

Aj napriek tomu, že Slovensko patrí, podľa indexu ľudského rozvoja, medzi najvyspelejšie krajiny sveta, zdravotný stav obyvateľstva vôbec nie je uspokojivý. Slovensko sa vo všeobecnosti vyznačuje pomerne vysokým výskytom srdcovo-cievnych a nádorových ochorení, ktoré sú podmienené viacerými rizikovými faktormi, ktoré sa navyše navzájom kombinujú. Viaceré štúdie v tejto oblasti dokumentujú rozpory medzi subjektívnym hodnotením zdravotného stavu a zdravým spôsobom života. Zdravotný stav obyvateľstva pritom nie je len odrazom úrovne zdravotníckej starostlivosti, ale aj vlastnej zodpovednosti občanov za svoj zdravotný stav.

Ukazovateľom subjektívneho hodnotenia zdravotného stavu boli v tomto výskume otázky: Aký je váš celkový zdravotný stav? Ste obmedzený vo svojich každodenných aktivitách akýmkoľvek spôsobom dlhodobou chorobou alebo postihnutím, neudhom alebo problémom s duševným zdravím? Štruktúru odpovedí slovenského súboru uvádzame v tabuľkách č. 4.10 a 4.11.

Tabuľka č. 4.10: Štruktúra odpovedí na otázku – Aký je Váš celkový zdravotný stav?

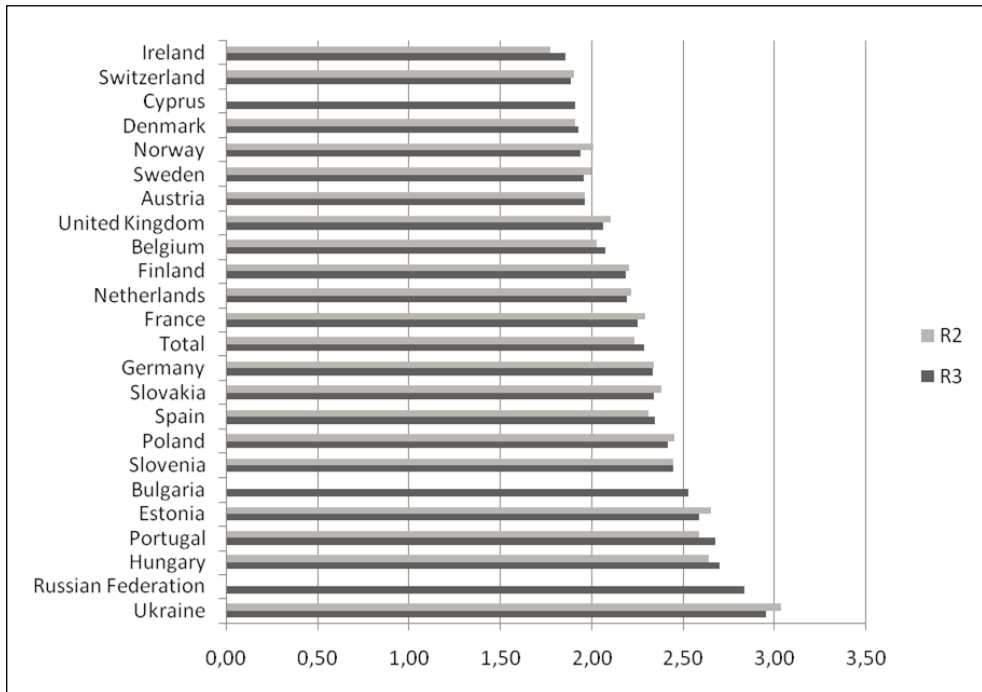
Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Veľmi dobrý	300	17,0	17,0	17,0
Dobry	791	44,8	44,9	62,0
Priemerný	480	27,2	27,3	89,2
Zlý	155	8,8	8,8	98,0
Veľmi zlý	35	2,0	2,0	100,0
Spolu	1 761	99,7	100,0	

Tabuľka č. 4.11: Štruktúra odpovedí na otázku – Ste obmedzený vo svojich každodenných aktivitách akýmkoľvek spôsobom dlhodobou chorobou alebo postihnutím, neudhom alebo problémom s duševným zdravím?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno veľmi	81	4,6	4,6	4,6
Áno, do istej miery	320	18,1	18,2	22,8
Nie	1 356	76,8	77,2	100,0
Spolu	1 757	99,5	100,0	

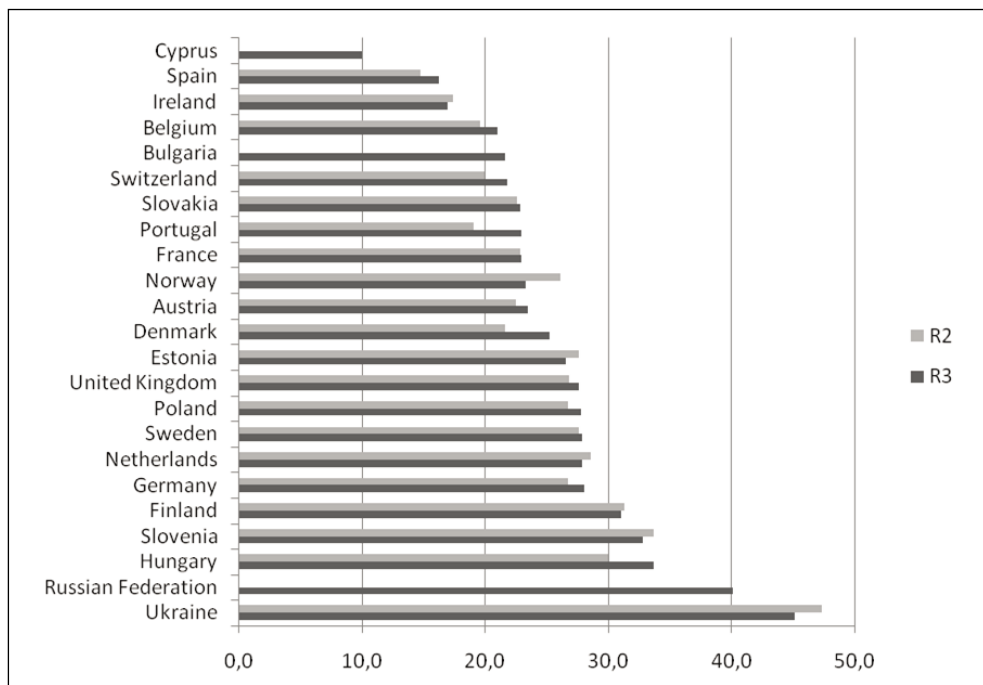
Priemerné hodnotenie zdravotného stavu bolo v našom súbore na úrovni 2,34, teda ako dobré až priemerné, (skóre vypočítané zo škály 1 – 5), so smerodajnou odchýlkou 0,93. Výsledky tiež ukazujú, že 62% participantov hodnotí svoj zdravotný stav ako dobrý, resp. ako veľmi dobrý, a asi 11% účastníkov výskumu považuje svoj zdravotný stav za zlý, resp. veľmi zlý. Obmedzenia každodenných aktivít, vyplývajúce zo zdravotného stavu, uviedlo takmer 23% respondentov.

Graf č. 4.13: Priemerné hodnotenia otázky – Aký je váš celkový zdravotný stav? v ESS R2 (2004) a R3 (2006) (skóre vypočítané zo škály 1 – 5, dáta sú zoradené vzostupne)

V medzinárodnom porovnaní sa slovenské výsledky nachádzajú v pásme priemeru. Celkovo hodnotili slovenskí respondenti svoj zdravotný stav ako dobrý a zároveň vyjadrili najvyššie hodnotenia spomedzi krajín východnej Európy. Podobne pozitívne hodnotenia sme zaznamenali aj pri medzinárodnom porovnaní v položke mapujúcej obmedzenia každodenných aktivít, kde slovenské výsledky dosiahli nadpriemernú úroveň.

Graf č. 4.14: Priemerné hodnotenia otázky – Ste obmedzený vo svojich každodenných aktivitách akýmkoľvek spôsobom dlhodobou chorobou alebo postihnutím, neduhom alebo problémom s duševným zdravím? v ESS R2 (2004) a R3 (2006)

Religiozita

Konceptualizácia religiozity, resp. religióznej identity, vychádza z prác Allporta (1954) a Glocka (1962) z polovice minulého storočia, ktorí sa pokúsili klasifikovať dimenzie religiozity. Okrem prejavov tradičnej religiozity sa pozornosť začala sústreďovať na prejavy nových foriem religiozity. Thung (1985) upozorňuje na absenciu všeobecne akceptovaných dimenzií religiozity medzi výskumníkmi a Billiet (2003) uvádza päť skupín, resp. dimenzií, ktoré sú vo výskumoch sledované. Medzi ne patria ideologické dimenzie (viera, vyznanie), rituálne dimenzie (angažovanosť, účasť na obradoch), intelektuálna dimenzia (vedomosť, skúsenosti), verejná dimenzia religiozity (participácia v sociálnych sieťach).

Religiozita bola vo výskume ESS sledovaná prostredníctvom viacerých ukazovateľov. V prvej časti bola mapovaná identifikácia respondentov s niektorým náboženstvom alebo cirkvou v súčasnosti, resp. v minulosti. V ďalšej časti bola okrem identifikácie pozornosť sústredená na aktívne prejavy náboženského života, akými sú účasť na obradoch a modlenie, ako aj na prežívanie viery. Štruktúru odpovedí slovenských respondentov uvádzame v tabuľkách č. 4.12 a 4.13.

Tabuľka č. 4.12: Štruktúra odpovedí na otázku – Hlásite sa k niektorému náboženstvu alebo cirkvi?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	1 332	75,4	76,1	76,1
Nie	419	23,7	23,9	100,0
Spolu	1 751	99,2	100,0	

Tabuľka č. 4.13: Štruktúra odpovedí na otázku – Ku ktorému?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Rímsko/Gréckokatolícke	1080	61,2	81,6	81,6
Protestantské	142	8,0	10,7	92,3
Pravoslávne	10	0,6	0,8	93,1
Iné kresťanské	90	5,1	6,8	99,8
Židovské	1	0,1	0,1	99,9
Moslimské	1	0,1	0,1	100,0
Spolu	1324	75,0	100,0	

Ako vyplýva z odpovedí účastníkov výskumu na Slovensku, viac ako 76% z nich sa v súčasnosti hlási k niektorému náboženstvu alebo cirkvi. Z tohto počtu je viac ako 81% rímskokatolíkov a gréckokatolíkov, 10,7% protestantov a 7,4% príslušníkov ostatných kresťanských vyznaní.

V tejto časti bolo zisťované, či sa respondenti, ktorí sa v súčasnosti nehlásia k žiadnemu náboženstvu alebo cirkvi, niekedy v minulosti k niektorému náboženstvu hlásili. Ako dokumentujú tabuľky č. 14 a č. 15, takmer 25% z uvedených účastníkov sa v minulosti hlásilo k niektorému náboženstvu alebo cirkvi. Viac ako 63% tvorili rímskokatolíci, približne 20% zastupovali protestanti a takmer 15% iné kresťanské vierovyznania.

Tabuľka č. 4.14: Štruktúra odpovedí na otázku – Hlásili ste sa niekedy k niektorému náboženstvu alebo cirkvi?

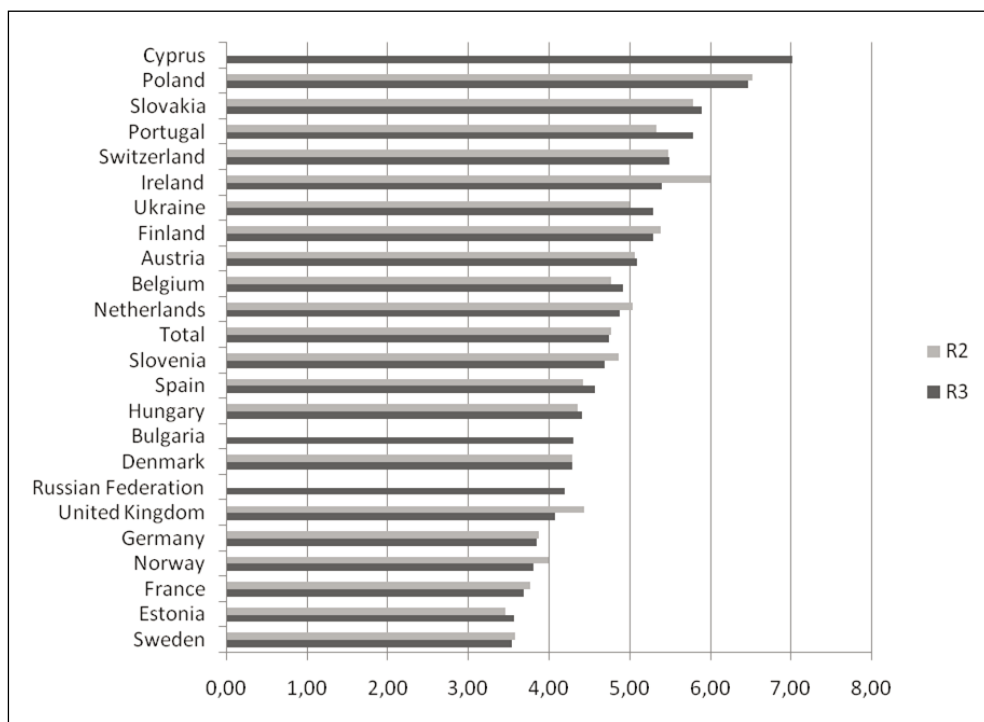
Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Áno	103	5,8	24,4	24,4
Nie	319	18,1	75,6	100,0
Spolu	422	23,9	100,0	

Tabuľka č. 4.15: Štruktúra odpovedí na otázku – Ku ktorému?

Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Rímsko/Gréckokatolícke	66	3,7	63,5	63,5
Protestantské	21	1,2	20,2	83,7
Iné kresťanské	15	0,8	14,4	98,1
Židovské	1	0,1	1,0	99,0
Moslimské	1	0,1	1,0	100,0
Spolu	104	5,9	100,0	

Okrem identifikácie s konkrétnym náboženstvom alebo cirkvou bola tiež zisťovaná intenzita religiozity účastníkov výskumu. Štruktúru odpovedí dokumentuje graf č. 4.15.

Graf č. 4.15: Priemerné hodnotenia otázky – Nezávisle od toho, či sa hlásite k nejakému náboženstvu, ako silno veriaci sa cítite byť? v ESS R2 (2004) a R3 (2006) (skóre vypočítané zo škály 0 – 10, dáta sú zoradené vzostupne)

Ako dokumentujú výsledky, Slovensko tradične patrí ku krajinám s vysokou mierou religiozity obyvateľstva. Pri hodnotení vlastnej religiozity sa slovenskí respondenti umiestnili medzi krajinami s najvyššou mierou religiozity s priemerným hodnotením takmer 5,90.

Z výsledkov získaných na Slovensku vyplýva, že vyše 56% respondentov vykazuje určitú mieru religiozity a, naopak, takmer 27% účastníkov prezentovalo absenciu religiozity. Uvedené zistenia nie celkom korešponujú s vyššie uvedenou mierou identifikácie s niektorým náboženstvom alebo cirkvou, čo potvrdzuje nezameniteľnosť zisťovania prežívania intenzity viery a identifikácie s náboženstvom.

Z aktívnych prejavov náboženského života bola pozornosť sústredená aj na účasť na náboženských obradoch a frekvenciu modlenia. Analýza účasti na náboženských obradoch dokumentuje, že približne jedna tretina respondentov sa na obradoch zúčastňuje minimálne raz týždenne. Takmer jedna štvrtina opýtaných sa na náboženských obradoch vôbec nezúčastňuje.

Tabuľka č. 4.16: Štruktúra odpovedí na otázku – Okrem zvláštnych príležitostí, ako sú svadby a pohreby, približne ako často sa v súčasnosti zúčastňujete na náboženských obradoch?

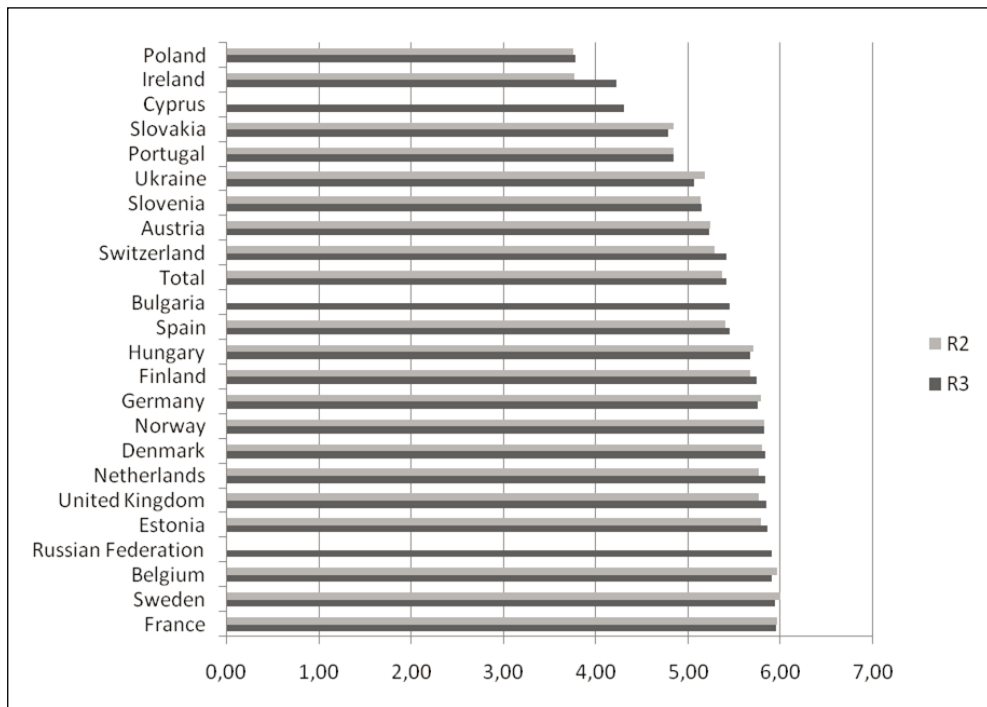
Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Každý deň	45	2,5	2,6	2,6
Častejšie ako raz týždenne	127	7,2	7,2	9,8
Raz týždenne	374	21,2	21,3	31,1
Aspoň raz mesačne	194	11,0	11,1	42,2
Len na cirkevné sviatky	239	13,5	13,6	55,8
Zriedka	416	23,6	23,7	79,6
Nikdy	358	20,3	20,4	100,0
Spolu	1 753	99,3	100,0	

Tabuľka č. 4.17: Štruktúra odpovedí na otázku – S výnimkou cirkevných obradov, ako často, ak vôbec, sa modlíte?

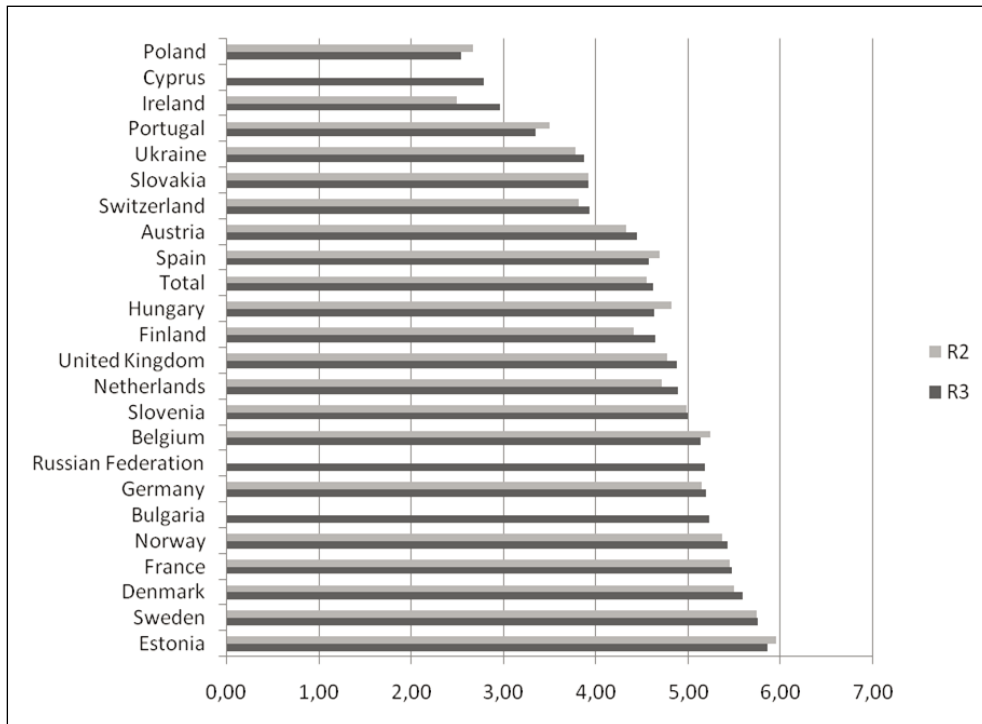
Alternatívy	Frekvencia	%	Platné %	Kumul. %
Každý deň	528	29,9	30,2	30,2
Častejšie ako raz týždenne	190	10,8	10,9	41,1
Raz týždenne	131	7,4	7,5	48,6
Aspoň raz mesačne	66	3,7	3,8	52,4
Len na cirkevné sviatky	83	4,7	4,8	57,1
Zriedka	375	21,2	21,5	78,6
Nikdy	374	21,2	21,4	100,0
Spolu	1 747	98,9	100,0	

Modlenie, ako špecifický prejav osobnej religiozity, praktikuje približne jedna tretina slovenských respondentov každý deň. Naopak, pätina opýtaných sa nemodlí nikdy.

Graf č. 4.16: Priemerné hodnotenia otázky – Okrem zvláštnych príležitostí, ako sú svadby a pohreby, približne ako často sa v súčasnosti zúčastňujete na náboženských obradoch? (skóre vypočítané zo škály 1 – 7, dáta sú zoradené zostupne) v ESS R2 (2004) a R3 (2006)

Graf č. 4.17: Priemerné hodnotenia otázky – S výnimkou cirkevných obradov, ako často, ak vôbec, sa modlíte? v ESS R2 (2004) a R3 (2006) (skóre vypočítané zo škály 1 – 7, dáta sú zoradené zostupne)

Údaje v oboch zisťovaných položkách dokumentujú relatívne aktívnu účasť slovenských respondentov na náboženskom živote v porovnaní s ostatnými zúčastnenými krajinami. Aj v tomto prípade patrili slovenské výsledky ku skupine krajín s vyššou mierou religiozity, akými sú Írsko, Cyprus a Poľsko. Naopak medzi krajiny s najnižšou mierou religiozity patrí najmä Švédsko a Estónsko.

Záver

Z pomerne širokého rozsahu venovaného problematike bezpečnosti sa v 3. kole ESS sústredila pozornosť okrem tradičných tém ako vnímaná a evidovaná bezpečnosť aj na oblasť terorizmu. Zároveň boli hodnotené dopady obáv z kriminality na kvalitu života jednotlivcov. Hodnotenie bezpečnostnej situácie na Slovensku bolo v porovnaní s ostatnými účastníkmi výskumu relatívne nízke. V uvedenej oblasti sa ako zaujímavé javia zistenia o absencii vzťahu medzi osobnou skúsenosťou s kriminalitou a hodnotením bezpečnostnej situácie. Je zrejmé, že existujú rozdiely medzi subjektívnymi a objektívnymi hodnoteniami

bezpečnostnej situácie v krajine. Obdobné negatívne hodnotenia sme zaznamenali aj v oblasti obáv z kriminality a ich dopadu na kvalitu života. Pre slovenských respondentov je z pohľadu medzinárodnej komparácie problematika teroristických útokov marginálna. Zároveň sú presvedčení, že Slovensko nie je potenciálnym cieľom teroristického útoku.

Z viacerých indikátorov kvality života bola v rámci výskumu ESS pozornosť venovaná najmä problematike subjektívnej pohody, spokojnosti so životom, sociálnym vzťahom a otázkam zdravotného stavu.

Z pohľadu všeobecného hodnotenia spokojnosti so životom patrilo Slovensko ku krajinám s nižšími hodnoteniami. Uvedené zistenia korešponujú s výsledkami iných výskumov na slovenskej populácii, ktoré dlhodobo vykazujú relatívne nízku úroveň. V tomto kontexte je však nutné upozorniť na zlepšujúci sa vývoj uvedených indikátorov na základe komparácie ESS 2004 a ESS 2006. Dostupné objektívne indikátory kvality života referujú o relatívne priaznivom vývoji podmienok kvality života najmä s ohľadom na makroekonomické ukazovatele, akými sú napr. rast HDP na obyvateľa, vývoj nezamestnanosti alebo miera inflácie. Je však potrebné poznamenať, že subjektívne hodnotenia kvality života vo väčšej miere reflektujú spoločenské očakávania a štandardy, ktoré podliehajú neustálemu vývoju.

Pozitívnejšie hodnotenia slovenských respondentov sa odzrkadlili aj v miere rozptylu v hodnoteniach v porovnaní s ostatnými účastníkmi výskumu, čo hovorí o zmenšovaní disproporcií, resp. nerovností v hodnotení kvality života obyvateľmi Slovenska.

Z porovnania hodnotení na škále spokojnosti so životom rôznymi skupinami obyvateľstva vyplýva, že najnižšie hodnotenia subjektívnej pohody boli zaznamenané najmä u nezamestnaných, ľudí so základným vzdelaním a seniorov. Neustále prebiehajúca transformácia pracovného trhu s rastúcimi požiadavkami na kvalifikáciu znižuje pravdepodobnosť uplatnenia týchto skupín na trhu práce a spôsobuje sociálne vylúčenie a chudobu. Navyše, naše zistenia dokumentujú zväčšovanie rozdielov medzi zamestnanými a nezamestnanými. Kým v predchádzajúcom období sme rozdiely v hodnotení kvality života medzi zamestnanými a nezamestnanými evidovali len na úrovni súhrnných ukazovateľov (Kentoš, 2004), v tomto výskume sa nízka kvalifikácia v kombinácii s nezamestnanosťou prejavila nespokojnosťou vo väčšine sledovaných indikátorov kvality života.

Hodnotenia sociálnych vzťahov vykazovali zmiešané výsledky. V oblasti frekvencie neformálnych sociálnych kontaktov sme zaznamenali výsledky na úrovni celoeurópskeho priemeru, v doménach hodnotenia vlastnej sociálnej participácie a opory boli hodnotenia relatívne nepriaznivé.

Uvedené analýzy nevyčerpávajú celú problematiku kvality života, ale naznačujú pozitívne trendy v hodnoteniach slovenských respondentov v európskom kontexte.

V.

ŽIVOTNÁ CESTA: UDALOSTI, NORMY, ROZHODNUTIA

Denisa Fedáková

Životná cesta (life course) sa vzťahuje na sociálne procesy sprevádzajúce život jednotlivca alebo jeho značnú časť, predovšetkým s ohľadom na rodinný cyklus, priebeh vzdelania, kariéru v zamestnaní.

Životnú cestu formujú okrem iného kultúrne presvedčenia o biografii jednotlivca, sekvencie rolí a pozícií, právne vekové hranice, rozhodnutia jednotlivca (Mayer a Tuma in Settersten, Mayer, 1997).

Životné dráhy (trajectories), zmeny (transitions) a udalosti sú centrálnymi konceptmi štúdia životnej cesty (Elder, 1998). Životná cesta jednotlivca pozostáva z množstva poprepletaných trajektórií – dráh (napr. pracovná, rodinná dráha alebo dráha vzdelania).

Koncept životnej dráhy, podobne ako kariéry, má dlhé trvanie a referuje o období ohraničenom procesmi starnutia alebo posunoch v štruktúrach veku.

Dráhy sú členené sekvenciami na seba nadväzujúcich životných udalostí a zmien. Udalosti a zmeny trvajú krátko a vzťahujú sa na zmeny stavov.

Obsahom kapitoly je prezentovanie výsledkov analýz odpovedí respondentov a respondentiek na vybrané položky submodulov rotujúceho modulu 3. kola Európskej sociálnej sondy.

Ako už bolo spomenuté v úvodnej kapitole tejto záverečnej správy, pre rotujúci modul je charakteristické, že na rozdiel od stabilných častí dotazníka ESS je zaradený len do konkrétneho kola prieskumu. Odpadá tak možnosť komparácií získaných dát či sledovanie zmien v čase. Prínos rotujúceho modulu možno vidieť v „spjestení“ obsahu dotazníka ako aj v aktuálnosti problematiky, ktorej sa venuje.

Názov analyzovaného rotujúceho modulu znie: „Usporiadanie životnej cesty v Európe“ a kľúčovými slovami modulu sú časové plány v živote, životná cesta, plánovanie kľúčových životných udalostí, postoje k ideálnemu veku, najmladší a najstarší vek pre životné udalosti, plány do dôchodku. Cieľom modulu je rozšíriť porozumenie odborníkov (najmä v spoločenských vedách) názorom a pohľadom Európanov na usporiadanie životnej cesty a ich stratégií, ako ovplyvniť a plánovať si vlastný život. Hlavné témy, na ktoré sa modul orientuje, sú zhrnuté do troch nasledujúcich otázok: 1) Do akej miery občania (ľudia) vnímajú životnú cestu ako štruktúrovaný sled životných etáp a ktoré udalosti znamenajú prechod z jednej etapy života do druhej? 2) Existujú sociálne normy týkajúce sa životnej cesty, a ak áno, do akej miery sú tieto normy sprevádzané sankciami? 3) Aké sú očakávania a možnosti ľudí týkajúce sa plánovania životnej cesty?

Autori modulu F. Billari, G. Hagestad, A. Liefbroer, Z. Spéder (2005) na základe teórie životnej cesty očakávajú, že odpovede na tieto tri otázky budú heterogénne v spoločnostiach s rozdielnymi kultúrami a inštitucionálnym zázemím a že do hry významne vstúpia aj vnútrospoločenské odlišnosti.

Rotujúci modul „Usporiadanie životnej cesty v Európe“ je členený na niekoľko submodulov: životné udalosti, vnímané rozdelenie životnej cesty na fázy, spoločenské normy týkajúce sa životnej cesty. Na nasledujúcich stranách sa môžete oboznámiť s vybranými výsledkami základných (deskriptívnych a komparatívnych) analýz vybraných položiek jednotlivých submodulov.

SUBMODUL „Background“ – životné udalosti

Analýza dát prvého submodulu prináša zistenia o výskyte vybraných životných udalostí (tzv. background variables) počas životnej cesty a zároveň ponúka pohľad na existujúce medzikultúrne odlišnosti v načasovaní vybraných životných udalostí (príklady položiek: V ktorom roku ste začali pracovať? V ktorom roku ste po prvýkrát bývali/žili s partnerom/kou, manželom/kou?).

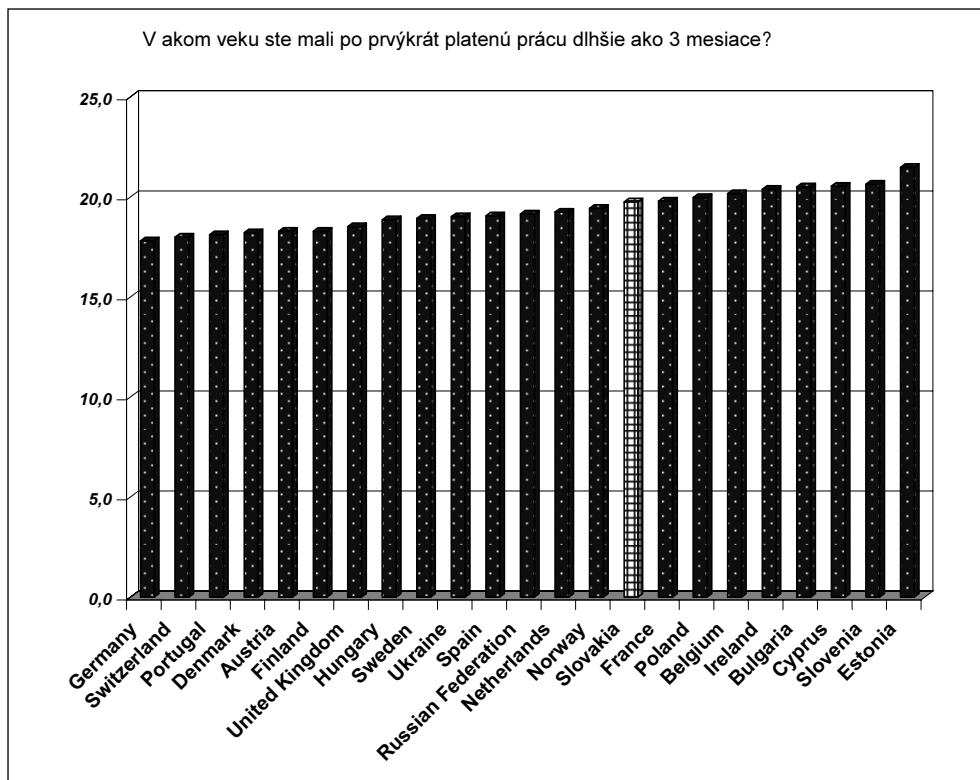
Na mieste je v tomto prípade otázka: Prečo je dôležité sledovať výskyt životných udalostí?

Z longitudinálnych štúdií rozličných spoločností či kultúr je zrejmé, že prežívanie životných udalostí môže mať vplyv na hodnoty a percepciu a aj na ďalšie (psychologické) charakteristiky (Billari, Hagestad, Liefbroer, Spéder, 2005).

V prípade položky: V akom veku ste mali po prvýkrát platenú prácu po dobu najmenej troch mesiacov? výsledky poukazujú na evidentné vekové odlišnosti pri vstupe na pracovný trh medzi respondentmi a respondentkami participujúcich krajín.

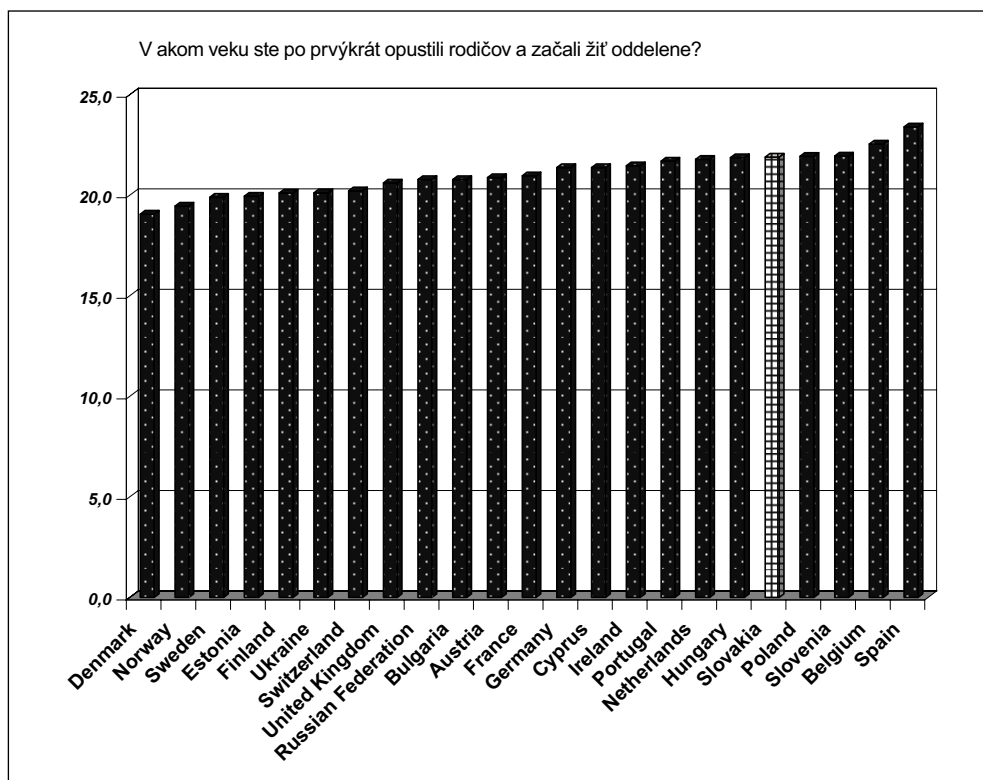
Všeobecne možno konštatovať, že priemerný vek pri nástupe do prvého zamestnania podľa odpovedí respondentov a respondentiek ESS je 19 rokov. Nemeckí, švajčiarski, portugalskí, dánski a rakúski respondenti a respondentky častejšie uvádzali, že s prácou začínali skôr, ako dovŕšili 19 rokov (pozri graf č. 5.1). Naopak, respondenti a respondentky z Estónska, Slovinska, Cypru, Bulharska, Írska, ale aj zo Slovenska a ďalších krajín častejšie uvádzali, že prvýkrát pracovali po dobu dlhšiu ako tri mesiace až po dovŕšení dvadsiatich rokov. Celkovo je podľa výpovedí respondentov priemerný vek muža pri nástupe do zamestnania 18,8 rokov a podľa výpovedí respondentiek je priemerný vek ženy pri nástupe do zamestnania 19,5 rokov.

Graf č. 5.1: Priemerný vek respondentov a respondentiek ESS 3 pri nástupe do prvého zamestnania

Jedným z významných medzníkov v živote mladého človeka je opustenie rodičovského „hniezda“. Ďalšia analyzovaná položka sa týkala práve tohto životného kroku, s tým, že respondenti a respondentky uvádzali, v akom veku po prvýkrát opustili rodičov a začali žiť oddelene. Priemerný vek opýtaných pri odchode z rodičovského domu na dobu najmenej 2 mesiace je 20,9 rokov. Ako najmladší opúšťajú rodičov a začínajú žiť oddelene respondenti a respondentky zo škandinávskych krajín a Estónska, naopak, najdlhšie spolu s rodičmi žijú Španieli a Belgičania. Priemerný vek Slovákov a Sloveniek pri odchode od rodičov je vyšší ako priemer – 21,9 rokov (pozri graf 5.2). Celkovo je podľa výpovedí respondentov priemerný vek muža pri odchode od rodičov 21,4 rokov a podľa výpovedí respondentiek je priemerný vek ženy pri odchode od rodičov 20,7 rokov.

Graf č. 5.2: Priemerný vek respondentov a respondentiek v čase, keď opustili rodičov a začali žiť oddelene

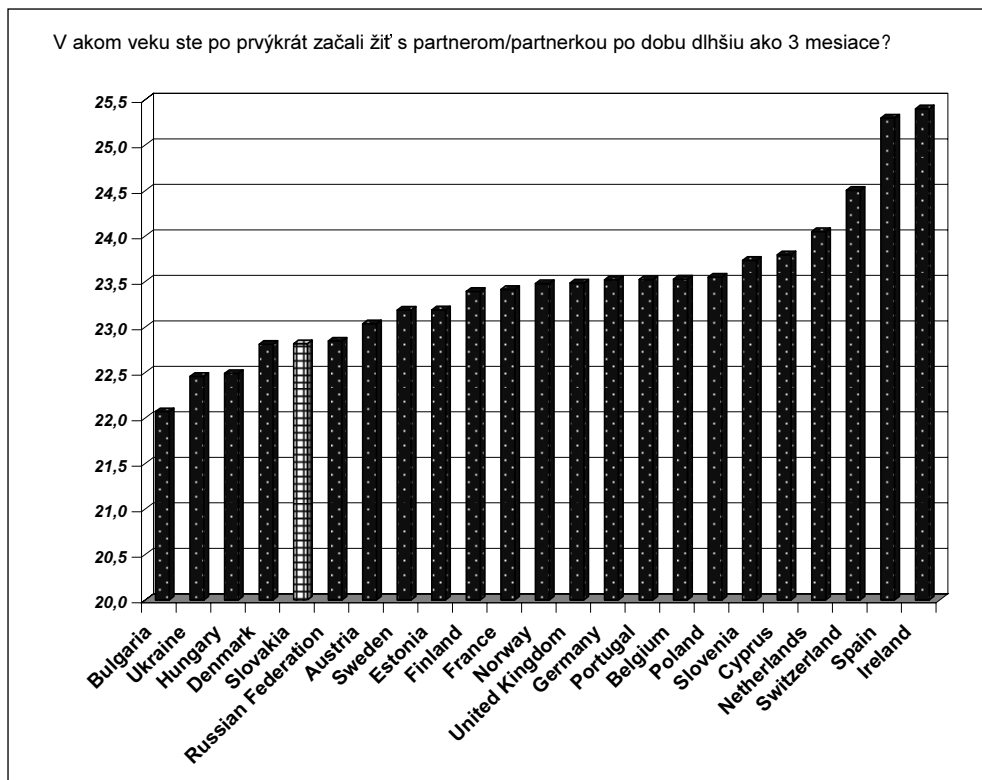

Vek pre začiatok spoločného života s partnerom/partnerkou je v medzikultúrnom kontexte rôzny a priemerné hodnoty veku respondentov a respondentiek variujú v rozpätí 22,1 rokov pre respondentov a respondentky z Bulharska až po 25,4 rokov pre írskych respondentov a respondentky. Priemerný vek pri štarte do spoločného života vo dvojici je u opýtaných zo všetkých krajín 23,4 rokov.

Respondenti zo Slovenska patria medzi tých, ktorí s partnerským spoložitím začínajú skôr ako respondenti z väčšiny krajín participujúcich v 3. kole ESS ($M=22,8$ rokov) (pozri graf č. 5.3).

Celkovo je podľa výpovedí respondentov priemerný vek muža, v čase, keď začína žiť s partnerkou, 24,6 rokov a podľa výpovedí respondentiek je priemerný vek ženy v čase, keď začína spoločný život s partnerom, 22,5 rokov.

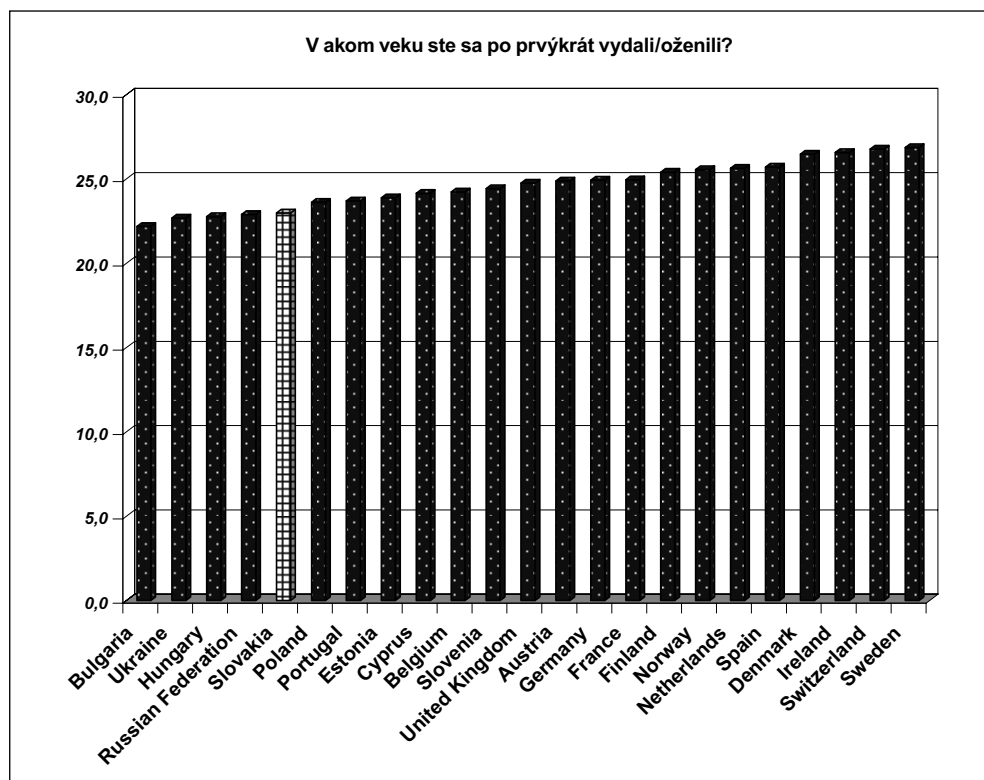
Graf č. 5.3: Priemerný vek respondentov a respondentiek v čase, keď začali žiť s partnerom/kou

Uzavretie manželstva je vzhľadom na hodnotu priemerného veku 24,6 rokov životným krokom nasledujúcim po skúsenosti s partnerským spolužitím. Celkovo možno konštatovať, že ani v jednom prípade nie je priemerný vek respondentov a respondentiek zúčastnených krajín pri sobáši nižší ako pri začiatku s partnerským spolužitím. Najmladší sobášiaci sa respondenti a respondentky sú z Bulharska, Ukrajiny, Maďarska, Ruska a Slovenska. So sobášom najdlhšie čakajú respondenti a respondentky z Dánska, Írska, Švajčiarska a Švédska (pozri graf č. 5.4).

Celkovo je podľa výpovedí respondentov priemerný vek muža pri uzavretí (prvého) manželstva 26 rokov a podľa výpovedí respondentiek je priemerný vek ženy pri vstupe do (prvého) manželstva 23,5 rokov.

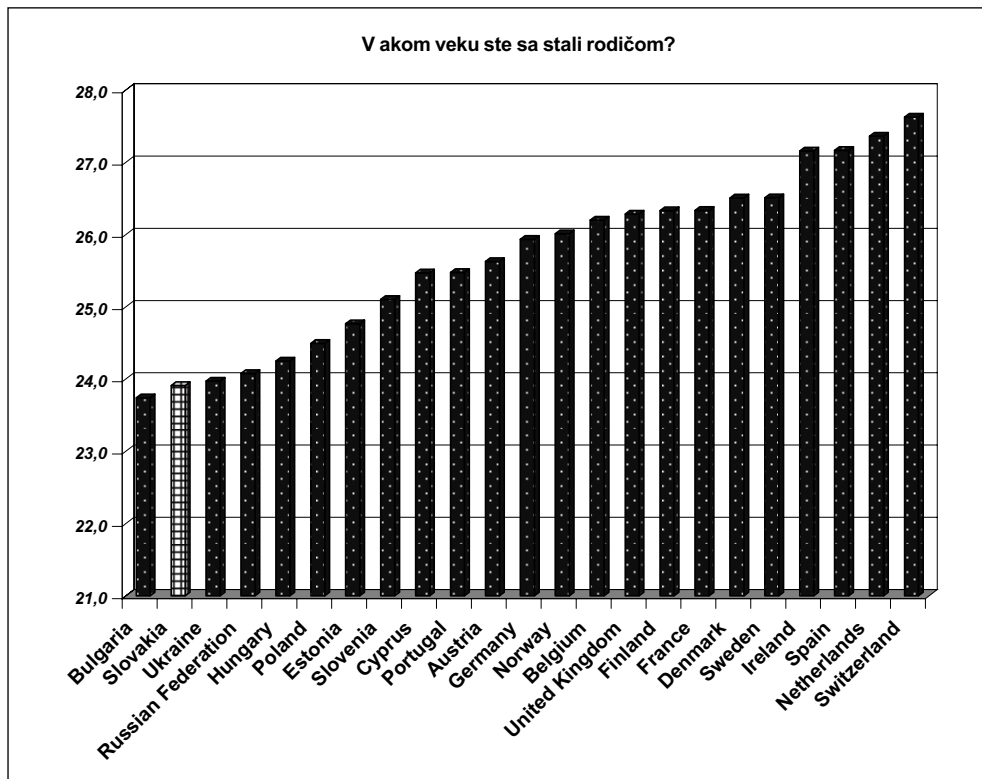
Graf č. 5.4: Priemerný vek respondentov a respondentiek v čase, keď (po prvýkrát) uzavreli manželstvo

Rodičovstvo je ďalšou významnou skúsenosťou na ceste životom. V Európe je, podľa výpovedí respondentov a respondentiek ESS 3, priemerný vek pri narodení prvého dieťaťa 25,6 rokov. V priemere najmladšími rodičmi sú respondenti z Bulharska, Slovenska, Ukrajiny, Ruska (pozri graf č. 5.5).

Prvé dieťa sa v porovnaní s celkovým priemerom narodilo neskôr respondentom vo Švajčiarsku, Holandsku, Španielsku, Írsku a ďalších krajinách. Celkovo je podľa výpovedí respondentov priemerný vek muža v čase, keď sa po prvýkrát stal otcom, 27,2 rokov a podľa výpovedí respondentiek je priemerný vek ženy v čase, keď sa po prvýkrát stala matkou, 24,5 rokov.

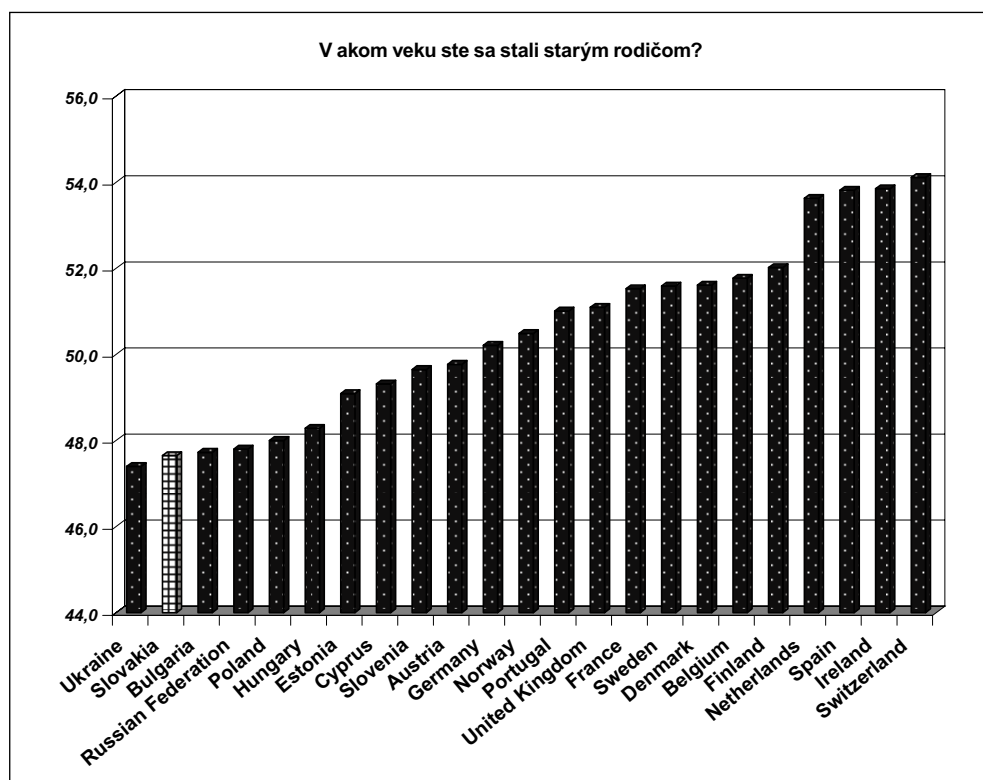
Graf č. 5.5: Priemerný vek respondentov a respondentiek v čase, keď sa stali po prvýkrát rodičmi

Po skúsenostiach prežitých s vlastnými deťmi prichádzajú na rad vnúčatá. Respondenti a respondentky participujúcich krajín odpovedali na otázku, v ktorom roku sa narodilo ich prvé vnúča. Zo získaných údajov bolo možné vyrátať, v akom veku sa respondenti a respondentky stali po prvýkrát starými rodičmi. Priemerný vek v sledovaných európskych krajinách bol 50,3 rokov. Zistenia, ktoré prezentuje graf č. 5.6, poukazujú na to, že vo všetkých krajinách sa väčšina opýtaných stáva starými rodičmi ešte v produktívnom veku. Najmladších starých rodičov možno nájsť na Ukrajine a na Slovensku, ďalej v Bulharsku a v Rusku. Najvyšší priemerný vek pri narodení prvého vnúčaťa dosahujú respondenti a respondentky v týchto krajinách: Švajčiarsko, Írsko, Španielsko, Holandsko.

Celkovo je podľa výpovedí respondentov priemerný vek muža, v čase, keď sa narodilo jeho prvé vnúča, 51,9 rokov a podľa výpovedí respondentiek je priemerný vek ženy v čase, keď sa narodilo jej prvé vnúča, 49,2 rokov.

Graf č. 5.6: Priemerný vek respondentov a respondentiek v čase, keď sa stali (po prvýkrát) starými rodičmi

SUBMODUL: Vnímané rozdelenie životnej cesty na fázy

Submodul o hlavných životných udalostiach vystriedal submodul o vnímaní rozdelenia životnej cesty na fázy.

Každá spoločnosť je charakterizovaná istým „vekovým“ systémom, ktorý delí životnú cestu na všeobecne akceptované obdobia života. Kultúrna segmentácia života nadobúda niekoľko foriem. Periódy života sú definované, ľudia sú zaraďovaní do pozícií a rolí podľa vekových kritérií a privilégiá, práva a povinnosti sú založené na kultúrou zdieľaných definíciách.

V modernej spoločnosti možno rozlíšiť prinajmenšom dve tranzitné periódy. Prvou je prechod do dospelosti a druhou prechod do staroby. V mnohých spoločnostiach sa hovorí aj o období stredného veku. Nejasné hranice dospelosti a staroby viedli k zaradeniu tohto submodulu ako súčasť získavaných informácií o životnej ceste v Európe. Tento submodul je metódou split – ballot design rozdelený tak, že 50% respondentov odpovedá na otázky týkajúce sa žien a 50% respondentov odpovedá na otázky týkajúce sa mužov. (Príklady položiek: V akom veku by ste povedali, že sa žena/muž stáva dospelou/ým?, Aký je podľa vás ideálny vek ženy/muža na to, aby opustil rodičovský dom?)

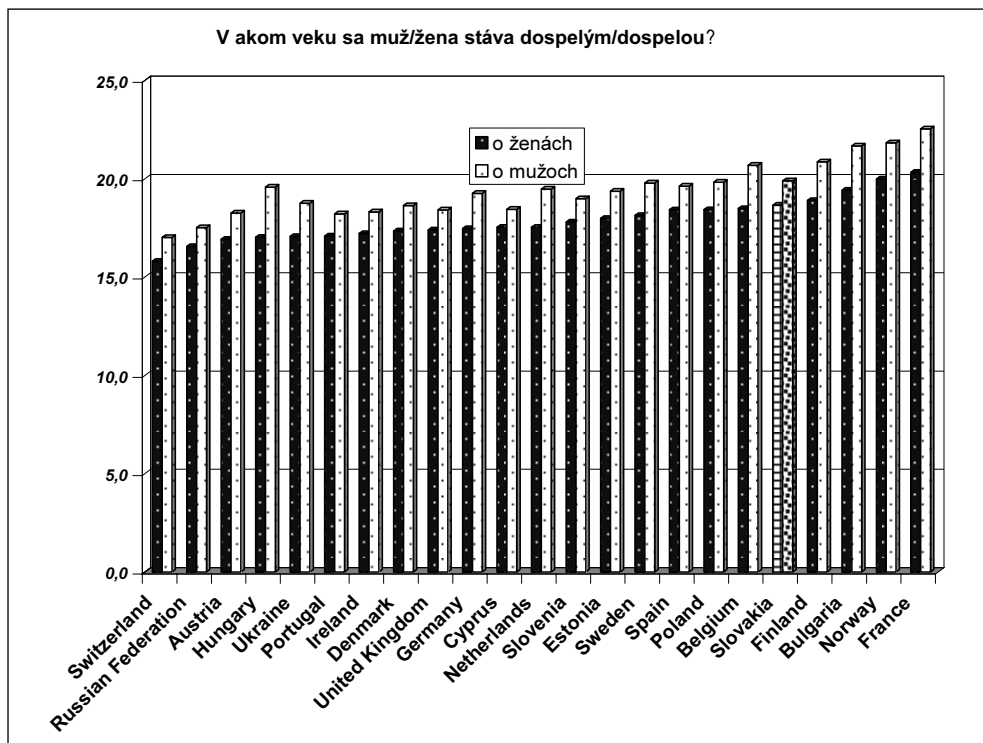
Prvou analyzovanou položkou prezentovaného submodulu bola otázka: V akom veku sa muž/žena stáva dospelým/dospelou?

Nástup dospelosti udávali respondenti v jednotlivých krajinách rôzne, pričom ich výpovede sa líšili v aspekte kultúrnom, ale aj v aspekte posudzovania rodových rozdielov, t. j. nástup dospelosti u mužov a u žien.

V medzikultúrnom porovnávaní sa, podľa výpovedí respondentov a respondentiek zo Švajčiarska, Ruska a Rakúska, žena stáva dospelou vo veku 15,6 – 16,7 rokov, zatiaľ čo respondenti a respondentky z Nórska a Francúzska vnímajú nástup dospelosti u žien až po 20. roku života. V prípade otázky, *kedy sa muž začína považovať za dospelého*, je spodná hranica veku určená odpoveďami respondentov a respondentiek zo Švajčiarska – 17 rokov. Na druhej strane sú tu odpovede respondentov a respondentiek z Bulharska, Nórska a Francúzska, ktorí najčastejšie uvádzali viac ako 21 rokov pre vek nástupu dospelosti u muža. Na Slovensku začínajú respondenti a respondentky považovať ženu za dospelú, keď má viac ako 18 rokov a muža za dospelého pri dovŕšení 19,9 rokov (pozri graf č. 5.7).

Vo všetkých krajinách respondenti a respondentky považujú ženy za dospelé v mladšom veku (M ženy=17,83) ako mužov (M muži=19,39).

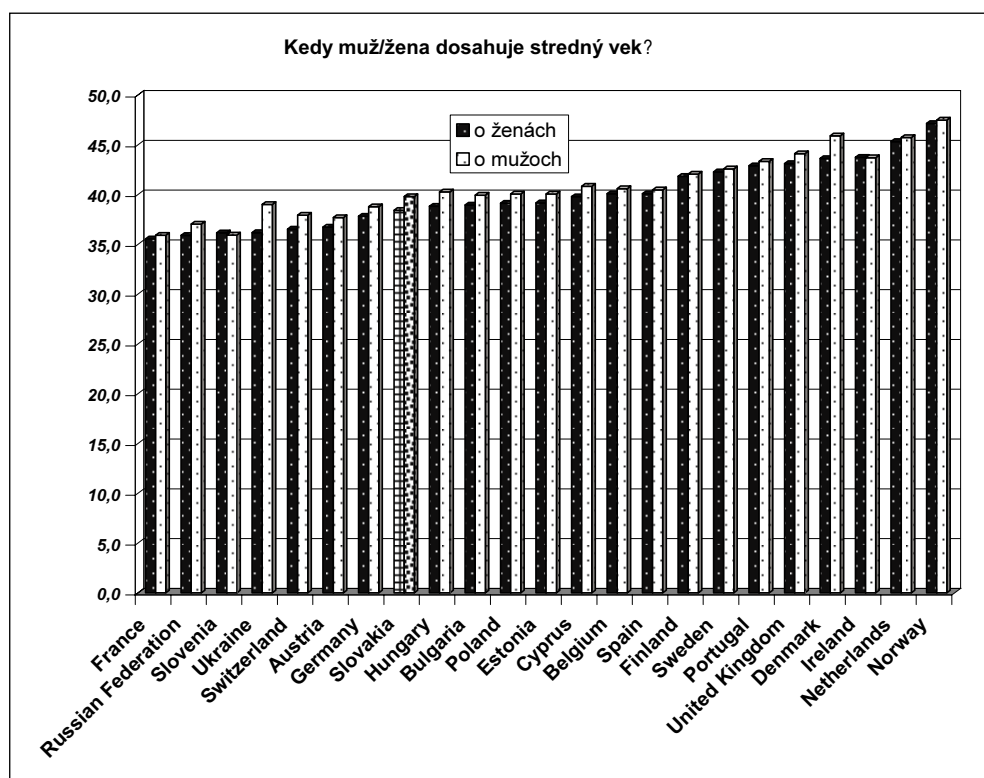
Graf č. 5.7: Medzikultúrne rozdiely v určovaní veku pri nástupe dospelosti mužov a žien

Pri určovaní nástupu dospelosti boli Európania jednotnejší ako v prípade určovania nástupu stredného veku. Respondenti a respondentky z Francúzska, Ruska, Slovinska a Ukrajiny považujú za nástup stredného veku u žien vek 35 – 36 rokov, zatiaľ čo respondenti z Holandska a Nórska za nástup obdobia stredného veku považujú vek až po 45 rokoch života. V prípade nástupu obdobia stredného veku u mužov respondenti a respondentky z Francúzska a Slovinska uvádzajú najnižšiu priemernú vekovú hranicu 36 – 37 rokov. Najvyššiu priemernú vekovú hranicu nástupu obdobia stredného veku uvádzajú opýtaní z Dánska a Nórska (45 – 47 rokov). Slovenskí respondenti a respondentky vnímajú nástup obdobia stredného veku u žien v priemere vo veku 38,4 rokov a u mužov vo veku 39,8 rokov.

Celkovo však možno konštatovať, že nástup obdobia stredného veku respondenti a respondentky vnímajú skôr u žien (39,9 rokov) ako mužov (40,8 rokov) (pozri graf č. 5.8).

Graf č. 5.8: Medzikultúrne rozdiely v určovaní nástupu stredného veku mužov a žien

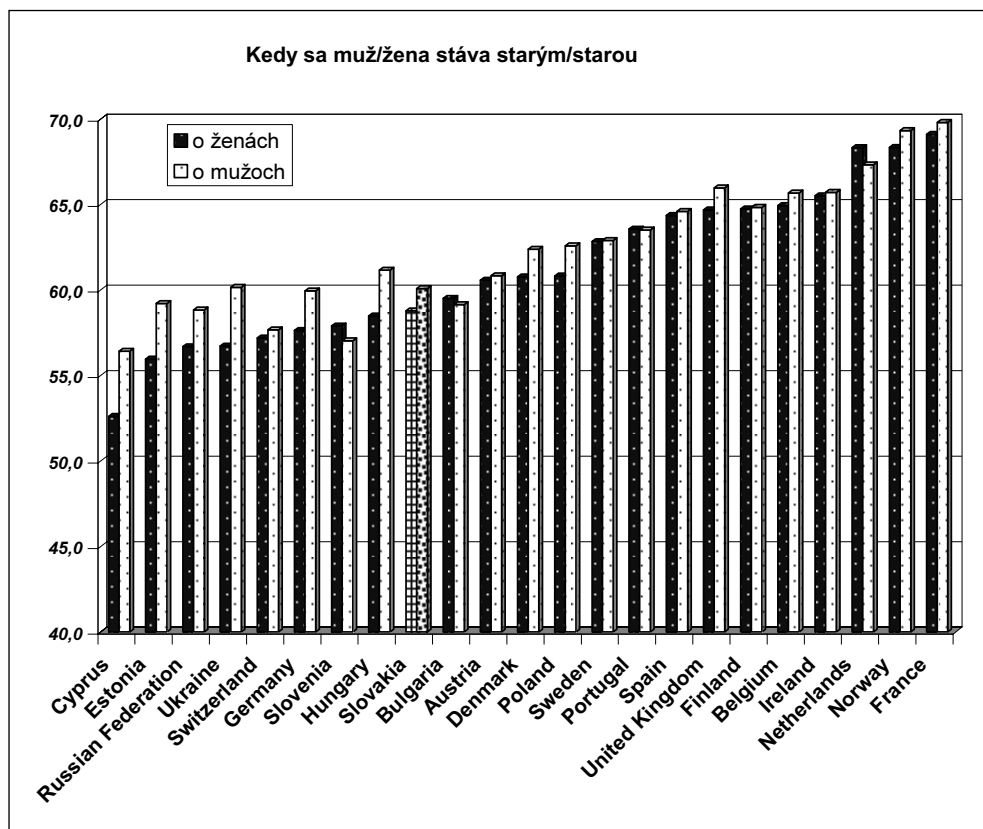

V ďalšej položke mali respondenti a respondentky odpovedať na otázku, kedy sa muži a ženy stávajú starými. Podľa výsledkov analýzy respondenti a respondentky niektorých krajín (Cyprus, Estónsko, Rusko, Ukrajina) považujú ženy za staré už pred dovŕšením 57. roku života. Podstatne iný pohľad na začiatok obdobia staroby u žien majú respondenti a respondentky z Holandska, Francúzska a Nórska (po 68. roku života).

Mužov považujú za starých v najnižšom veku respondenti a respondentky z Cypru, Švajčiarska a Slovinska (56 – 57 rokov). Respondenti a respondentky z Nórska a Francúzska vnímajú mužov ako starých až po dovŕšení 69. roku života. Na Slovensku sa podľa odpovedí respondentov a respondentiek ženy stávajú starými vo veku 58,8 rokov a muži vo veku 60,1 rokov.

Celkový trend odpovedí naznačuje, že v Európe sú ženy považované za staré v skoršom veku (M ženy = 61,5 rokov) ako muži (M muži = 62,6 rokov). Výnimku pre toto tvrdenie tvoria výsledky zo Slovinska, Bulharska, Portugalska a Holandska, kde respondenti a respondentky v priemere uviedli nástup staroby skôr u mužov ako u žien.

Graf č. 5.9: Medzikultúrne rozdiely v určovaní veku pri nástupe obdobia staroby mužov a žien

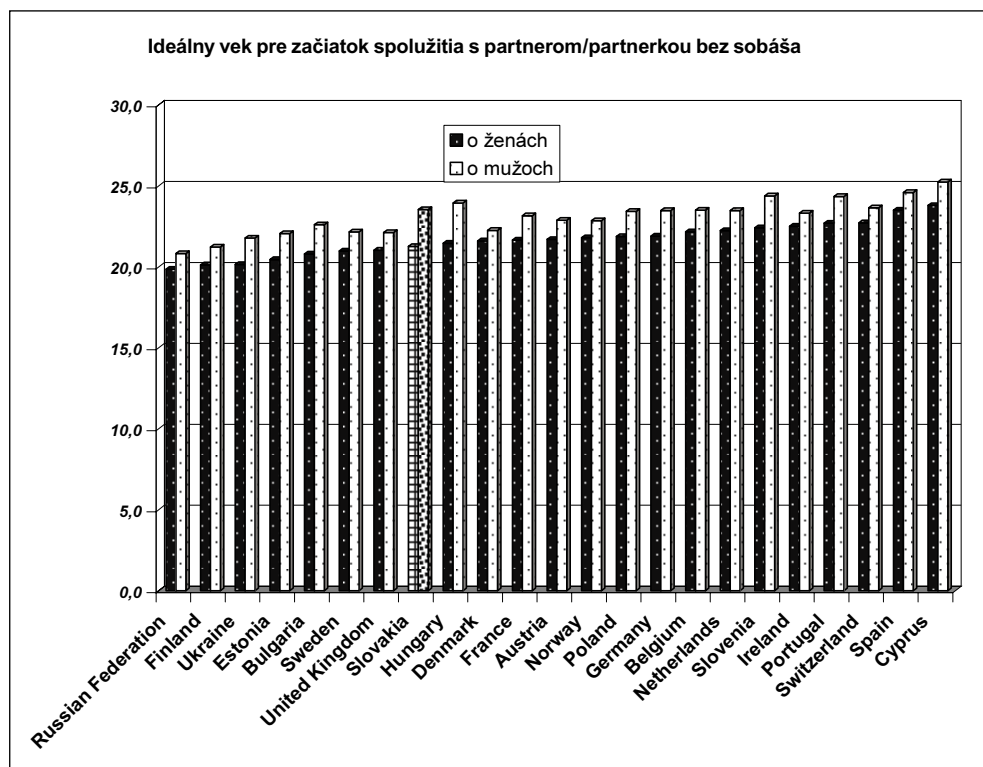
V nasledujúcich ukážkach položiek rotujúceho modulu sa pozrieme na to, aký vek je podľa respondentov a respondentiek tretieho kola ESS ideálny pre isté životné udalosti.

Jednou z analyzovaných položiek bola otázka: „Aký je podľa vás ideálny vek pre spolužitie s partnerom/kou bez sobáša?“ Vek 20 rokov označili za ideálny pre začiatok spolužitia ženy s partnerom respondenti a respondentky z Ruska, Fínska a Ukrajiny. Respondenti a respondentky zo Španielska a Cypru považujú za ideálny vek pre začiatok spolužitia ženy s partnerom vek 23,5 rokov. Pre mužov je podľa respondentov a respondentiek ideálny vek pre začiatok spolužitia tohto typu o čosi vyšší. Respondenti a respondentky z Ruska a Fínska uvádzajú v priemere vek 21 rokov ako ideálny na to, kedy by mal muž začať žiť s partnerkou (bez sobáša). Opýtaní zo Španielska a Cypru vnímajú ako ideálny vek pre túto udalosť v živote muža dovŕšenie 25 rokov života (graf č. 5.10).

Všeobecne Európania za ideálny vek ženy pre začiatok spolužitia s partnerom bez sobáša považujú vek 23,9 rokov a za ideálny vek muža 23,8 rokov.

Priemerná hodnota ideálneho veku ženy pre začiatok spolužitia s partnerom bez sobáša uvádzaného slovenskými respondentmi a respondentkami je 21,3 rokov a priemerná hodnota ideálneho veku muža je 23,5 rokov.

Graf č. 5.10: Medzikultúrne rozdiely v určovaní ideálneho veku mužov a žien pre začatie spolužitia s partnerom/kou bez uzavretia manželstva

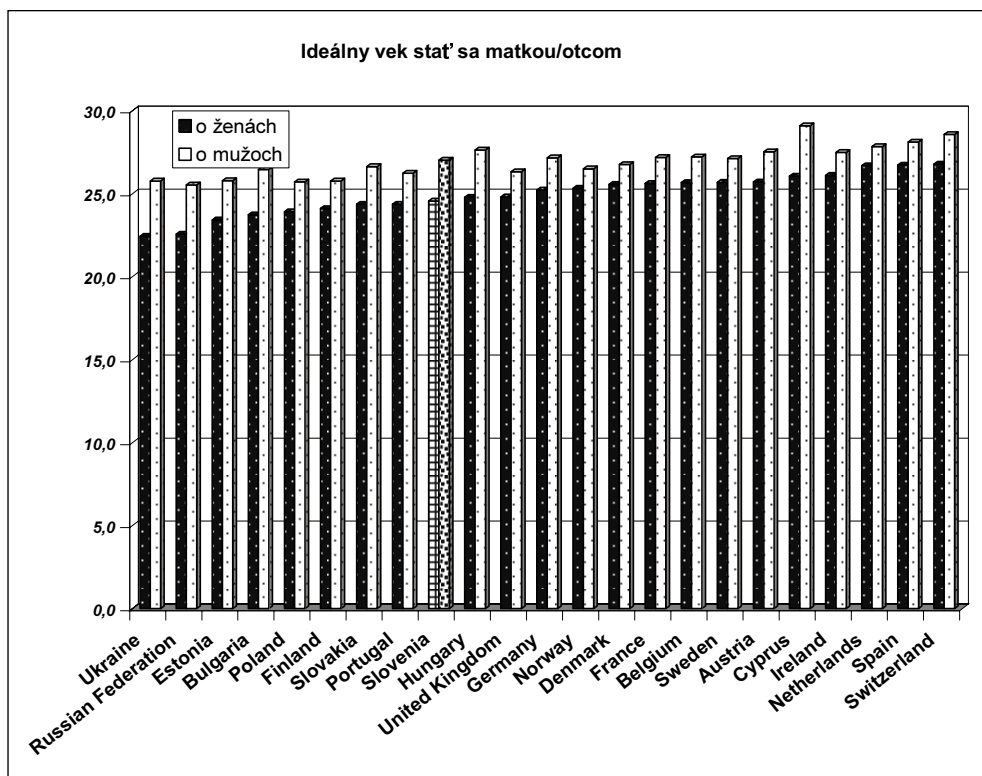
Jednou z ďalších položiek submodulu bola aj otázka o ideálnom veku ženy/muža na to, aby sa stali matkou/otcom. Na grafe je opäť možné vidieť ako rozdiely medzi priemernými hodnotami odpovedí respondentov a respondentiek zúčastnených krajín, tak aj rozdiely vo výpovediach v závislosti od rodu.

Respondenti a respondentky z Ukrajiny a Ruska uvádzajú ako ideálny vek pre ženu na to, aby sa stala matkou, 22,5 rokov. Respondenti a respondentky z Holandska, Španielska a Švajčiarska považujú za ideálny vek, kedy by sa ženy mala stať matkou, dovŕšenie 26,7 rokov. Mužov ako pripravených na otcovstvo vnímajú respondenti a respondentky z Ruska, Poľska a Fínska po dovŕšení 25,5 rokov a respondenti a respondentky z Cypru, Švajčiarska a Španielska za ideálny vek pre muža na to, aby sa stal otcom, považujú vek nad 28,1 rokov (graf č. 5.11).

Všeobecne Európania za ideálny vek ženy na to, aby sa stala matkou, považujú vek 22,9 rokov a za ideálny vek muža 24,2 rokov.

Opýtaní na Slovensku uviedli v priemere ideálny vek ženy pre materstvo 24,4 rokov a ideálny vek muža pre otcovstvo 26,6 rokov.

Graf č. 5.11: Medzikultúrne rozdiely v určovaní ideálneho veku mužov a žien na to, aby sa stali rodičmi

Za významnú životnú udalosť v živote človeka sa považuje odchod do dôchodku, teda ukončenie pracovnej kariéry a pracovného pomeru. Ako uvádzajú J. E. Kim a P. Moen (2001), prechod zo zamestnania do dôchodku je vnímaný ako míľnik v živote človeka, označujúci nástup neskorej dospelosti (záverečnej etapy života).

Aký je podľa respondentov a respondentiek ESS 3 ideálny vek pre ukončenie pracovnej kariéry? Respondenti a respondentky z Ruska, Ukrajiny a Poľska považujú za ideálny vek ženy pre odchod do dôchodku 52 – 53 rokov. Respondenti a respondentky zo škandinávskych krajín vnímajú ako ideálny vek ženy pre odchod do dôchodku dovŕšenie 60 rokov. Pri určovaní ideálneho dôchodkového veku muža, v porovnaní s určením dôchodkového veku žien, sú respondenti a respondentky ESS3 oveľa jednotnejší. Respondenti a respondentky z Ruska, Ukrajiny, Poľska a Francúzska uvádzajú ako ideálny vek muža pre odchod do dôchodku 59 rokov. Respondenti a respondentky z Írska, Nórska, Dánska a Švédska uvádzajú ako ideálny vek muža pri odchode do dôchodku 63 rokov.

SUBMODUL: Spoločenské normy týkajúce sa životnej cesty

Význam spoločenských noriem pre rozhodovanie sa počas životnej cesty je v odbornej literatúre opakovane zdôrazňovaný (napr. Marini, 1984). Tieto normy sa netýkajú len vhodného *načasovania* špecifických životných udalostí (V akom veku by sa mali vyskytnúť?), ale aj ich *usporiadania* (V akom poradí by mali nasledovať?), ich *prepojenosti* (Mali by niektoré udalosti závisieť od iných udalostí?) a *početnosti* ich výskytu (Ako často by sa mali vyskytovať?). Podstatné je uvedomiť si aj fakt, že normy môžu pochádzať z rôznych normatívnych jednotiek – na rozličných úrovniach – napr. spoločnosť vo všeobecnosti, rovesnícke skupiny, rodina atď. (Giele, Elder, 1998). Doterajšie štúdie potvrdzujú, že respondenti si uvedomujú vekom ohraničené termíny (age deadlines), ako napr. vek, v ktorom by mal mladý človek opustiť rodičovský dom.

Väčšina teoretických prác týkajúcich sa sociálneho organizovania životnej cesty vychádza z normatívneho modelu životnej cesty, kde normy alebo očakávania vzťahujúce sa na vhodný časový rozvrh nosných životných udalostí ohraničujú životnú cestu.

Tieto normy sú zvyčajne sprevádzané sankciami, ktoré sú následkom výskytu deviácií v očakávanom časovom harmonograme – napríklad, keď k zmene rolí dôjde príliš skoro alebo príliš neskoro.

Tento submodul je metódou split – ballot design rozdelený tak, že 50% respondentov odpovedá na otázky týkajúce sa žien a 50% respondentov odpovedá na otázky týkajúce sa mužov. Príklady položiek: V akom veku by ste povedali, že je muž/žena príliš mladý/á na to, aby sa stal/a otcom/matkou? V akom veku by ste povedali, že je muž/žena príliš starý/á na to, aby mal/a prácu na plný úväzok? Nakoľko schvaľujete rozhodnutie muža/ženy nikdy nemať deti?

Tabuľka č. 5.1: Aby bol muž/žena považovaný/á za dospelého/ú, nakoľko dôležité pre neho/ňu je.... (hodnoty priemerného skóre na škále 1 – vôbec to nie je dôležité, 5 – je to veľmi dôležité)

Krajina	opustiť rodičovský dom		mať prácu na plný úväzok		žiť s partnerom		stať sa rodičom	
	o ženiách	o mužoch	o ženiách	o mužoch	o ženiách	o mužoch	o ženiách	o mužoch
Austria	3,01	3,44	3,00	3,88	2,45	2,79	2,41	2,54
Belgium	2,48	2,74	2,83	3,56	2,31	2,52	2,51	2,63
Bulgaria	2,74	2,72	3,63	3,93	3,44	3,55	3,85	3,78
Cyprus	2,66	2,70	3,14	3,54	2,79	2,94	3,10	3,07
Germany	2,68	2,83	2,73	3,05	2,53	2,67	2,82	2,82
Denmark	3,30	3,67	2,76	3,16	2,39	2,66	2,97	3,10
Estonia	2,80	3,13	2,99	3,74	2,66	2,91	2,83	2,98
Spain	2,31	2,37	2,40	2,76	2,08	2,22	2,27	2,38
Finland	2,92	3,43	2,81	3,36	2,23	2,62	2,05	2,31
France	2,85	3,16	3,32	3,88	2,57	2,74	2,94	3,11
United Kingdom	2,52	2,91	2,72	3,57	2,17	2,41	2,24	2,44
Hungary	1,98	2,28	2,45	3,05	2,06	2,16	2,11	2,05
Switzerland	2,77	3,08	2,65	3,14	2,29	2,57	2,54	2,80
Ireland	2,39	2,86	2,76	3,61	2,06	2,42	2,15	2,41
Netherlands	2,49	2,80	2,42	2,83	2,17	2,33	2,21	2,36
Norway	2,91	3,31	2,47	3,09	1,91	2,25	1,98	2,25
Poland	2,53	2,71	2,94	3,43	2,89	3,08	3,16	3,17
Portugal	3,08	3,06	3,39	3,47	3,39	3,37	3,64	3,58
Russian Federation	2,99	3,27	3,14	3,38	3,29	3,36	3,58	3,58
Sweden	2,69	3,37	2,19	2,78	1,74	2,07	1,76	2,05
Slovenia	2,50	2,88	2,89	3,40	2,40	2,73	2,58	2,71
<i>Slovakia</i>	2,23	2,51	2,92	3,51	2,31	2,58	2,48	2,52
Ukraine	3,00	3,21	3,23	3,52	3,28	3,40	3,59	3,70

V názoroch o tom, čo je dôležité, aby bola osoba považovaná za dospelú, sa respondenti a respondentky ESS 3 podstatne líšia. Pozri tabuľku č. 5.1.

Sumárne hodnoty priemerného skóre však poukazujú na jednotnosť respondentov a respondentiek participujúcich krajín v tom zmysle, že pri posudzovaní žien aj mužov za dospelých za najdôležitejšie považuje mať prácu na plný úväzok (M muži=3,37, M ženy=2,86), ďalej nasleduje opustenie rodičovského domu (M muži=2,99, M ženy=2,71), nástup rodičovstva (M muži=2,79, M ženy=2,69) a napokon je to spolužitie s partnerom/kou (M muži=2,7, M ženy=2,5). Slovenskí respondenti a respondentky považujú za najdôležitejšie pri posudzovaní dospelosti mať prácu na plný úväzok, potom stať sa rodičom, žiť s partnerom/kou a za najmenej dôležité pri posudzovaní dospelosti osoby považujú odchod od rodičov (kurzíva v tabuľke č. 5.1).

Aj v prípade posudzovania dôležitosti vybraných aspektov staroby sa hodnoty priemerného skóre respondentov a respondentiek jednotlivých krajín rôznia (pozri tabuľku č. 5.2).

Celkovo však možno opäť konštatovať zhodu vo vnímaní dôležitosti jednotlivých aspektov pri posudzovaní staroby mužov a žien. Za najviac dôležité pri považovaní niekoho za starého respondenti a respondentky najčastejšie uvádzali odkázanosť na pomoc iných (M muži=2,95, M ženy= 2,88), nasledovala fyzická slabosť (M muži=2,74, M ženy=2,64) a získanie roly starého rodiča (M muži=2,34, M ženy=2,27). Rovnaké poradie dôležitosti aspektov posudzovania staroby platí v tomto prípade aj pre respondentov a respondentky zo Slovenska (vyznačené kurzívou v tabuľke č. 5.2).

Spoločenské normy sa podpisujú aj pod spoločenské vnímanie adekvátnosti veku pre isté životné udalosti. Respondenti a respondentky tretieho kola ESS mali v rámci prezentovaného submodulu odpovedať na otázky o vekových hraniciach (limitoch) pre vybrané životné skúsenosti či udalosti.

Analyzovaná položka pre 50 % respondentov a respondentiek znela: Podľa vášho názoru, do akého veku je žena príliš mladá na to, aby sa stala matkou? Druhá polovica opýtaných odpovedala na otázku: Podľa vášho názoru, do akého veku je muž príliš mladý na to, aby sa stal otcom?

Podľa respondentov a respondentiek z Portugalska je vek, do akého je žena príliš mladá na materstvo, na hranici 18,3 rokov. V Dánsku a v Írsku sa respondenti a respondentky prikláňali až k veku nad 20 rokov.

Slovenskí respondenti a respondentky uvádzali v priemere vek 19,1 rokov ako hranicu, za ktorou už žena nie je príliš mladá na to, aby sa stala matkou.

Celoeurópsky priemer odpovedí opýtaných určil hranicu veku pripravenosti na materstvo 19,1 rokov.

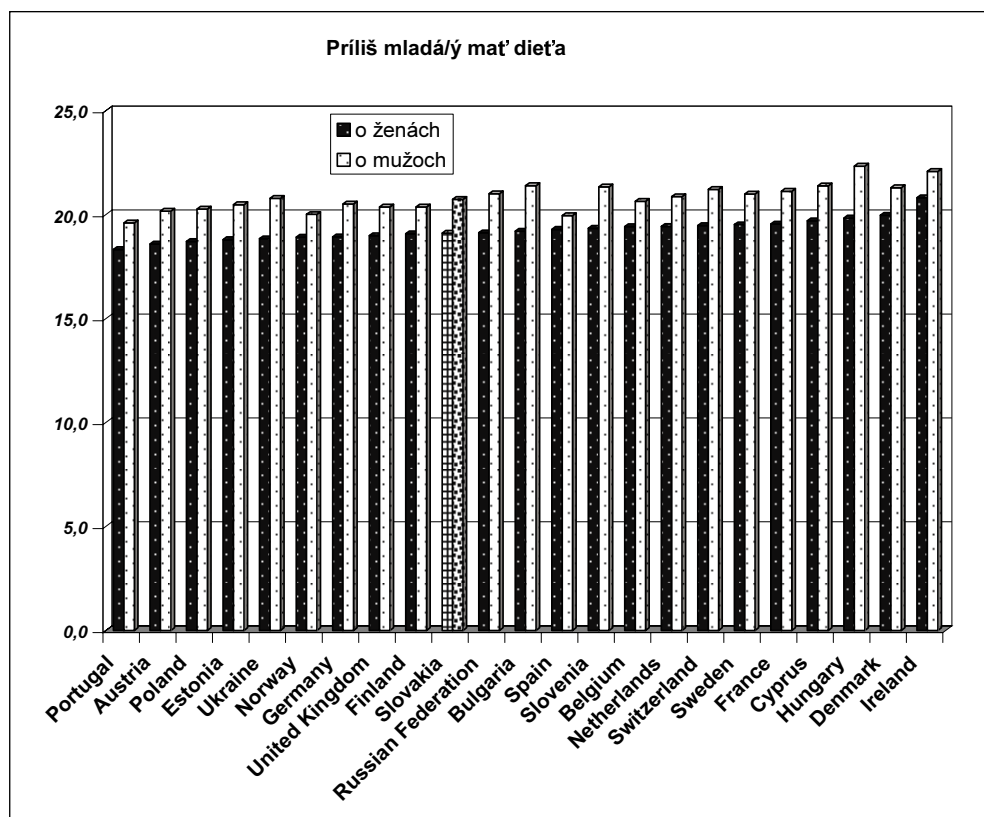
Hodnoty odpovedí na položku o tom, kedy je muž príliš mladý na to, aby sa stal otcom, sa od predchádzajúcich zistení líšia. Bolo možné predpokladať, že všeobecne známy fakt z vývinovej psychológie o neskoršom nástupe dospelosti u mužov sa odrazí aj v odpovediach respondentov a respondentiek na túto položku. Na úrovni medzikultúrnych rozdielov možno konštatovať, že zatiaľ čo respondenti a respondentky z Portugalska, Španielska a Nórska považujú za najnižšiu vekovú hranicu muža na to, aby sa stal otcom, 20 rokov, opýtaní v Maďarsku a Írsku uvádzajú vek nad hranicou 22 rokov.

Tabuľka č. 5.2: Aby bol muž/žena považovaný/á za starého/ú, nakoľko dôležité pre neho/ňu je.... (hodnoty priemerného skóre na škále 1 – vôbec to nie je dôležité, 5 – je to veľmi dôležité)

Krajina	byť fyzicky slabý/á		byť starým rodičom		byť odkázaný/á na pomoc iných	
	o ženách	o mužoch	o ženách	o mužoch	o ženách	o mužoch
Austria	2,14	2,20	2,20	2,29	2,42	2,41
Belgium	2,72	2,84	2,27	2,31	3,13	3,20
Bulgaria	2,95	2,92	3,11	3,03	3,74	3,63
Cyprus	2,80	2,87	2,47	2,56	3,47	3,40
Germany	3,03	3,10	2,35	2,40	3,21	3,24
Denmark	3,28	3,45	2,61	2,70	3,39	3,64
Estonia	2,73	2,85	2,33	2,41	2,91	3,00
Spain	1,95	2,07	1,86	1,92	2,06	2,15
Finland	2,33	2,56	2,11	2,25	2,73	2,88
France	2,88	2,97	2,33	2,37	3,53	3,58
United Kingdom	2,47	2,59	2,13	2,22	2,67	2,77
Hungary	2,61	2,68	1,98	1,96	2,69	2,71
Switzerland	2,80	2,92	2,20	2,23	2,92	3,03
Ireland	2,44	2,57	2,14	2,28	2,79	2,86
Netherlands	2,42	2,55	2,15	2,27	2,66	2,73
Norway	2,51	2,61	2,06	2,17	2,63	2,77
Poland	2,55	2,58	2,60	2,65	2,81	2,82
Portugal	3,02	3,08	2,86	2,93	3,22	3,29
Russian Federation	3,06	3,09	2,25	2,33	3,10	3,12
Sweden	2,26	2,46	1,76	1,87	2,22	2,37
Slovenia	2,33	2,49	2,21	2,31	2,75	2,91
Slovakia	2,49	2,63	2,14	2,27	2,69	2,74
Ukraine	2,88	2,91	2,22	2,39	2,88	3,00

Celoeurópsky priemer odpovedí opýtaných určil hranicu veku mužov, kedy sú pripravení stať sa otcami, na 20,5 rokov. Na Slovensku respondenti a respondentky posunuli túto hranicu o čosi vyššie – na úroveň 20,7 rokov (graf č. 5.12).

Graf č. 5.12: Medzikultúrne rozdiely v určovaní najnižšieho prípustného veku mužov a žien na to, aby mali dieťa

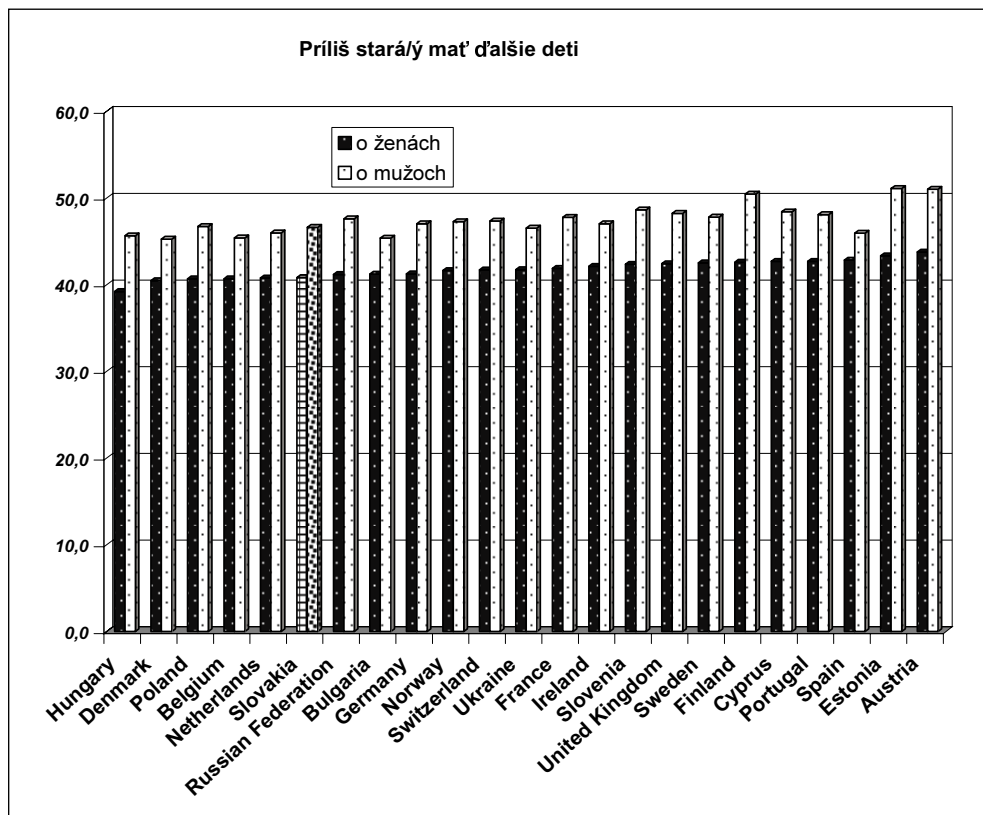
Nasledujúce analyzované položky sa týkali rodičovstva a s ním súvisiaceho veku z opačnej strany, a síce, kedy je muž/žena príliš starý/á na to, aby mal/a deti.

V Maďarsku respondenti a respondentky určili „vekový strop“ ženy pre úvahy o materstve vekom 39,4 rokov, zatiaľ čo v Estónsku a Rakúsku bola maximálna veková hranica ženy uvažujúcej o materstve posunutá na úroveň 43 rokov.

Slovenskí respondenti a respondentky uviedli vek 40,7 rokov ako vek, v ktorom je už žena príliš stará na to, aby sa stala matkou. Celoeurópsky priemer v odpovediach na túto otázku, týkajúcu sa žien určil hranicu 40,4 rokov.

Ohľadom určovania hornej vekovej hranice mužov na to, aby sa stali otcami, sa na jednej strane respondenti a respondentky z Bulharska a Belgicka zhodli na veku 45,4 rokov, na druhej strane fínski, estónski a rakúski respondenti a respondentky uvádzali za vekovú hranicu 51 rokov. Priemer odpovedí respondentov a respondentiek zo všetkých participujúcich krajín určil vek 47,5 rokov. Na Slovensku respondenti a respondentky uviedli vek 46,6 rokov ako vekovú hranicu muža na to, aby mal ďalšie deti.

Graf č. 5.13: Medzikultúrne rozdiely v určovaní najvyššieho prípustného veku mužov a žien na to, aby ešte mali dieťa

So spoločenskými normami, ktoré sú charakteristickým znakom prezentovaného submodulu, úzko súvisia aj postoje respondentov k vybraným (životným) rozhodnutiam mužov a žien. Analyzované budú postoje respondentov a respondentiek k rozhodnutiam žien A) na medzikultúrnej úrovni, B) na úrovni vplyvu vybraných sociodemografických charakteristík a C) na úrovni vplyvu rodu aktérov rozhodnutí (rozhodnutia mužov a rozhodnutia žien).

Znenie analyzovaných položiek (otázky o ženách/mužoch D40 – D44) bolo nasledovné:

Do akej miery schvaľujete, ak žena/muž....

...sa rozhodne nikdy nemá deti,

...žije s partnerom/kou bez toho, aby bola za neho vydatá/bol s ňou ženatý,

...má dieťa s partnerom/kou, s ktorým/ou žije, ale nie je za neho vydatá/s ňou ženatý,

...má prácu na plný úväzok, zatiaľ čo jej/jeho deti majú menej ako 3 roky,

...rozvedie sa, zatiaľ čo jej/jeho deti majú menej ako 12 rokov.

Úlohou respondentov a respondentiek bolo vyjadriť svoj postoj k danému rozhodnutiu na 5-bodovej škále, pričom 1 znamenalo rozhodne neschvaľujem a 5 rozhodne schvaľujem.

A) V závislosti od predmetu jednotlivých rozhodnutí sa postoje Európanov rôznili, resp. zhodovali. Najmenej jednotní boli respondenti a respondentky pri schvaľovaní rozhodnutia ženy nikdy nemať deti. Výsledky prezentuje tabuľka č. 5.3. Nejednotnosť v postojoch respondentov a respondentiek zúčastnených krajín sa potvrdila v najvýraznejšej variancii hodnôt priemerného skóre. Respondenti a respondentky s negatívnym postojom k tomuto rozhodnutiu boli z krajín: Bulharsko, Ukrajina, Rusko, Estónsko, Cyprus, Maďarsko a Slovensko. Naopak, tendenciu schvaľovať takéto rozhodnutie ženy mali respondenti a respondentky z Belgicka, Švédska, Fínska, Holandska, Nórska a Dánska. Celkovo 13,1% Európanov rozhodnutie ženy nikdy nemať deti rozhodne neschvaľovalo, na druhej strane 11% Európanov toto rozhodnutie rozhodne schvaľovalo.

V prípade posudzovania rozhodnutia ženy pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo jej deti nedovŕšili tri roky, už variancia hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov a respondentiek nebola taká výrazná. Negatívne stanovisko k rozhodnutiu vyjadrovali najčastejšie respondenti a respondentky z Ukrajiny, Estónska, Švajčiarska a Rakúska. Pozitívny postoj k rozhodnutiu uvádzali častejšie respondenti z Cypru, Fínska, Nórska a Dánska. Pozri tabuľku č. 5.3.

S rozhodnutím ženy rozviesť sa, zatiaľ čo jej deti nedovŕšili 12 rokov, najčastejšie nesúhlasili respondenti a respondentky z Bulharska a z Ukrajiny (rozvod v týchto krajinách Európy je vnímaný ako stigma). Súhlas s takýmto rozhodnutím ženy najčastejšie vyjadrovali respondenti z Nórska a z Dánska.

Variancia hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov a respondentiek v prípade rozhodnutia ženy mať dieťa s partnerom, za ktorého nie je vydatá, už nebola taká výrazná ako v predchádzajúcich troch prípadoch. Súhlas najčastejšie vyjadrovali respondenti/ky z Nórska a Dánska, nesúhlas zase respondenti/ky z Cypru a Ukrajiny (pozri tabuľka č. 5.3).

Najjednoduchší boli Európania pri schvaľovaní rozhodnutia ženy žiť s partnerom bez slobáša. Až 16,5% zo všetkých opýtaných vyjadrilo rozhodný súhlas s týmto rozhodnutím.

Tabuľka č. 5.3: Hodnoty priemerného skóre postojov k rozhodnutiam žien respondentov a respondentiek participujúcich krajin 3. kola ESS

	Rozhodnutie ženy nikdy nemať deti (M)	Rozhodnutie ženy žiť s partnerom bez sobáša (M)	Rozhodnutie ženy mať deti s partnerom, za ktorého nie je vydatá (M)	Rozhodnutie ženy pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo jej deti sú mladšie ako 3 roky (M)	Rozhodnutie ženy rozviesť sa, zatiaľ čo jej deti sú mladšie ako 12 rokov (M)
Austria	2,91	3,48	3,34	2,47	2,87
Belgium	3,61	3,91	3,78	3,40	3,25
Bulgaria	1,56	2,96	2,97	2,76	2,36
Cyprus	2,23	2,96	2,61	3,55	3,06
Germany	2,87	3,22	3,11	2,67	2,79
Denmark	4,36	4,47	4,35	3,95	4,01
Estonia	2,08	2,85	2,94	2,45	2,52
Spain	3,19	3,56	3,48	3,29	3,03
Finland	3,73	3,95	3,80	3,61	3,40
France	3,00	3,59	3,57	3,12	2,96
United Kingdom	3,27	3,15	3,00	2,73	2,92
Hungary	2,34	3,26	3,30	2,61	2,87
Switzerland	3,19	3,39	3,21	2,46	2,81
Ireland	3,08	3,04	2,93	3,05	2,76
Netherlands	3,86	3,95	3,84	2,75	3,31
Norway	3,98	4,25	4,26	3,90	3,61
Poland	2,65	3,04	3,09	3,21	2,73
Portugal	3,08	3,36	3,34	3,26	2,96
Russian Fed.	1,82	2,79	2,79	2,51	2,58
Sweden	3,69	3,88	3,85	3,34	3,39
Slovenia	2,93	3,54	3,61	3,20	3,03
<i>Slovakia</i>	<i>2,43</i>	<i>2,87</i>	<i>2,77</i>	<i>2,70</i>	<i>2,59</i>
Ukraine	1,64	2,50	2,54	2,32	2,49

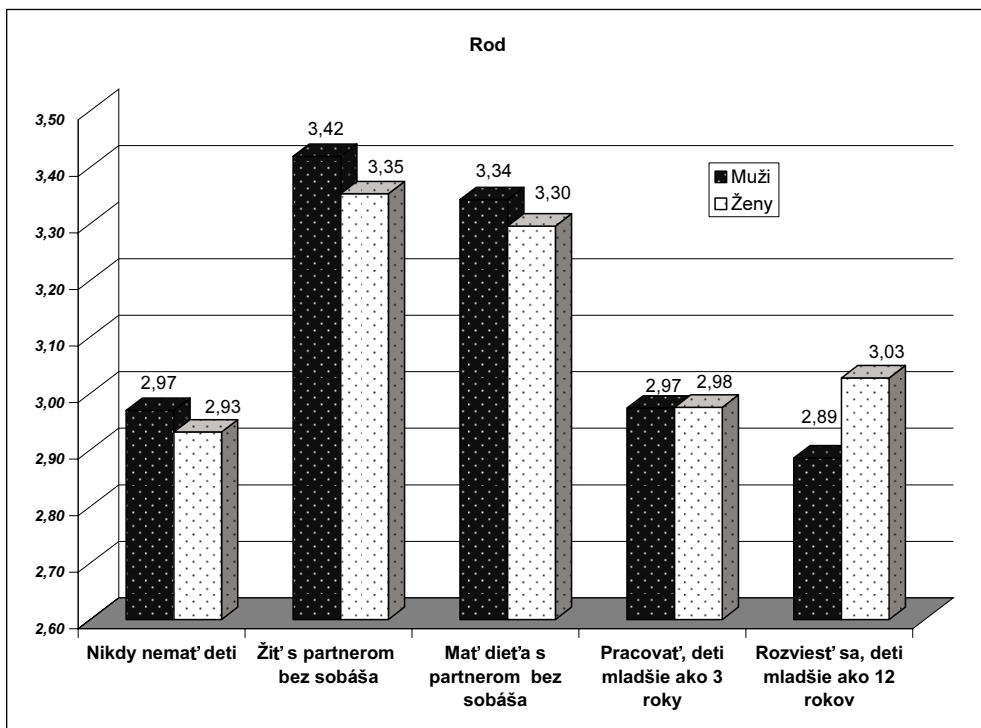
Kultúrne rozdiely medzi opýtanými sa odrážali aj v častosti schvaľovania, resp. neschvaľovania jednotlivých rozhodnutí. Napríklad, v Bulharsku jednoznačný nesúhlas s rozhodnutím ženy nemať dieťa vyjadriло až 66,3% respondentov a respondentiek. Naopak, vo Švédsku s týmto rozhodnutím nesúhlasilo len 0,9% opýtaných. Výsledky sú znázornené v tabuľke č. 5.4.

Tabuľka č. 5.4: Frekvencie schvaľovania rozhodnutí Európanmi v %
(1 – rozhodne nesúhlasím, 5 – rozhodne súhlasím)

	Rozhodnutie ženy nikdy nemať deti		Rozhodnutie ženy žiť s partnerom bez sobáša		Rozhodnutie ženy mať deti s partnerom, za ktorého nie je vydatá		Rozhodnutie ženy pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo jej deti sú mladšie ako 3 roky		Rozhodnutie ženy rozviesť sa, zatiaľ čo jej deti sú mladšie ako 12 rokov	
	1	5	1	5	1	5	1	5	1	5
Belgium	3,9	24,0	2,3	32,6	3,9	29,7	5,2	16,3	6,0	14,5
Bulgaria	66,3	0,9	20,1	17,2	19,5	17,4	21,2	12,3	28,8	5,9
Cyprus	27,1	0,8	11,9	4,5	18,1	2,6	1,6	13,0	7,0	5,4
Germany	4,9	2,1	1,9	5,7	2,5	3,8	8,4	1,7	5,1	1,3
Denmark	1,7	53,1	1,5	60,6	1,7	56,9	2,5	37,1	1,5	35,8
Estonia	24,4	0,5	4,5	1,9	4,1	1,8	9,2	0,6	8,4	0,4
Spain	4,6	8,3	2,9	17,5	3,2	15,2	2,1	8,8	6,6	7,9
Finland	2,2	25,1	3,8	32,4	3,8	26,7	2,8	15,2	3,8	14,1
France	10,8	12,8	4,2	26,8	4,3	27,2	9,1	16,4	10,9	13,3
United Kingdom	1,2	9,8	4,6	7,7	5,7	5,9	6,7	3,3	3,6	2,8
Hungary	22,6	1,2	4,3	5,6	3,9	6,8	13,4	2,2	5,3	1,8
Switzerland	3,4	8,2	1,8	13,0	3,4	9,5	10,5	2,8	5,3	4,2
Norway	1,4	38,0	1,8	51,2	1,5	48,7	1,8	33,5	4,2	26,6
Poland	11,5	2,9	8,8	4,6	7,9	3,8	4,1	3,9	10,8	2,2
Portugal	5,3	4,0	3,5	8,0	4,1	6,9	3,1	4,2	8,5	2,1
Russian Federation	39,2	0,3	11,3	2,2	11,2	2,0	13,3	1,3	13,4	1,7
Sweden	0,9	21,7	1,3	31,5	1,8	30,6	4,2	14,1	3,2	13,2
Slovenia	8,4	3,4	3,5	7,9	2,5	8,2	3,5	3,0	7,0	4,3
Slovakia	14,1	1,4	8,6	3,4	9,1	2,9	8,7	2,6	12,6	1,7

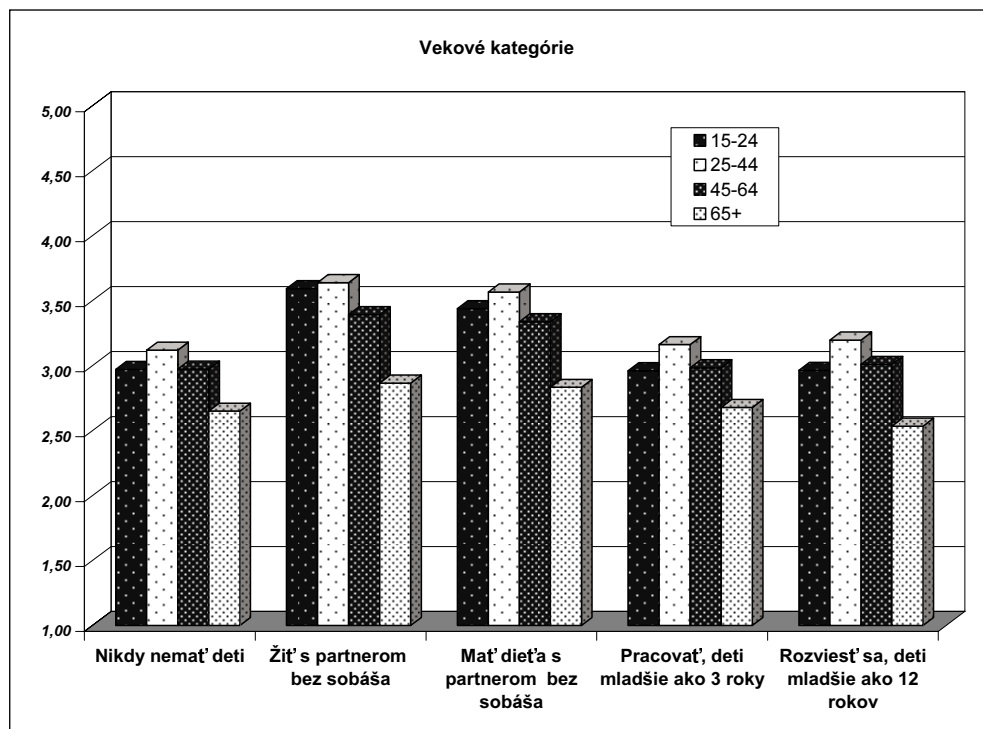
B) Ďalej sme analyzovali vplyv vybraných sociodemografických charakteristík, t. j. rod, vek, vzdelanie a predchádzajúca skúsenosť s partnerským spolžitím bez uzavretia manželstva. V prípade charakteristiky rod neboli rozdiely v schvaľovaní rozhodnutí žien ženami a mužmi jednoznačné. Muži štatisticky významnejšie častejšie schvaľovali rozhodnutie ženy žiť s partnerom bez sobáša ($p=0,000$) a mať dieťa s partnerom, za ktorého nie je vydatá ($p=0,002$). Ženy signifikantne častejšie schvaľovali rozhodnutia ženy rozviesť sa ($p=0,000$). Výsledky prezentuje graf č. 5.14.

Graf č. 5.14: Rodové rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam žien

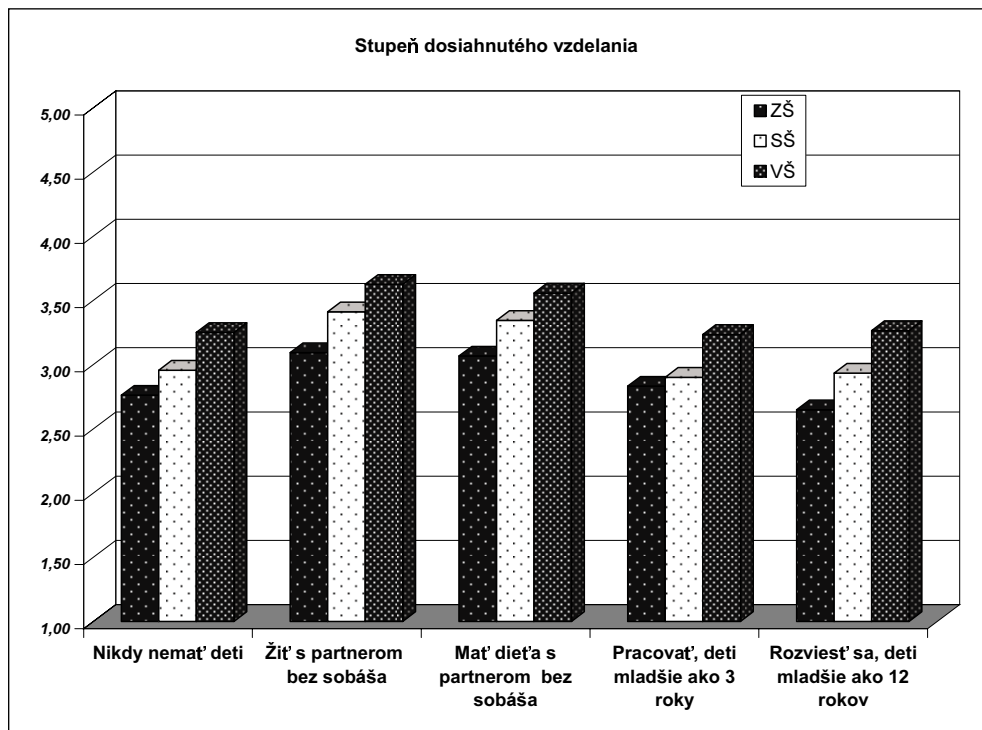
Pri charakteristike vek sa potvrdil jej vplyv na rozdiely v postojoch k rozhodnutiam žien respondentov rôzneho veku. S narastajúcim vekom zaujímali respondenti negatívnejšie stanovisko k rozhodnutiam žien. V prípade všetkých rozhodnutí sa ako najtolerantnejší javili respondenti vekovej kategórie 25 – 44 rokov (pozri graf č. 5.15).

Graf č. 5.15: Rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam žien v kontexte vekových kategórií

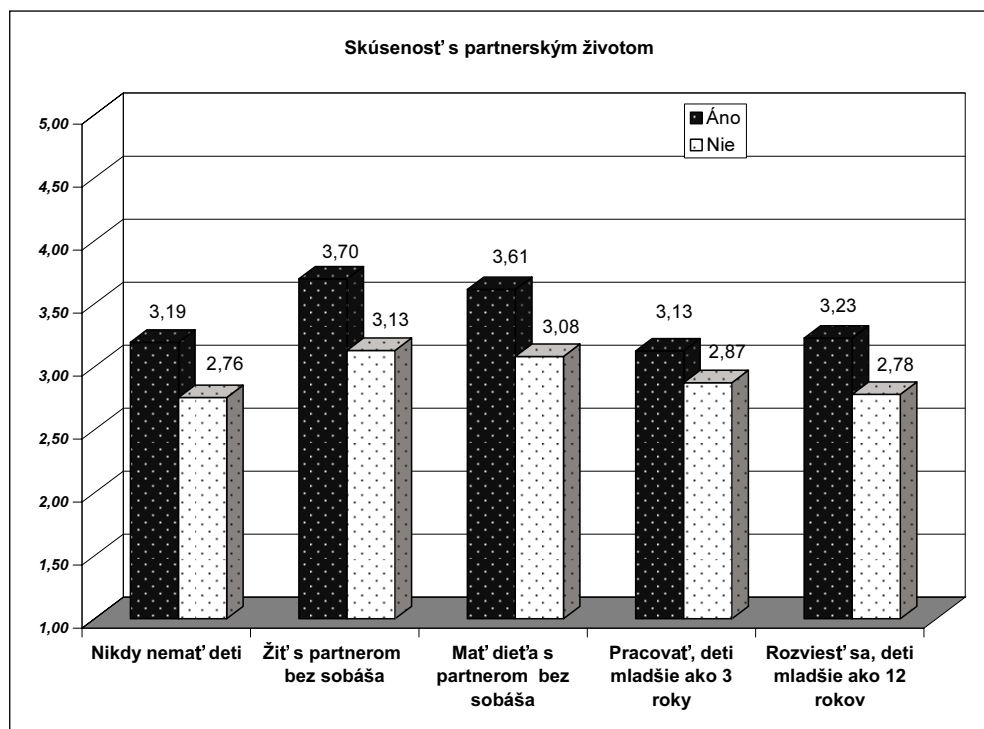
V prípade vzdelania, analýzy potvrdili, že čím bol stupeň dosiahnutého vzdelania respondentov vyšší, tým častejšie schvaľovali rozhodnutia žien (rovnaká závislosť platila aj pre roky ukončenej školskej dochádzky). Zistenia znázorňuje graf č. 5.16.

Graf č. 5.16: Rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam žien v kontexte vzdelania

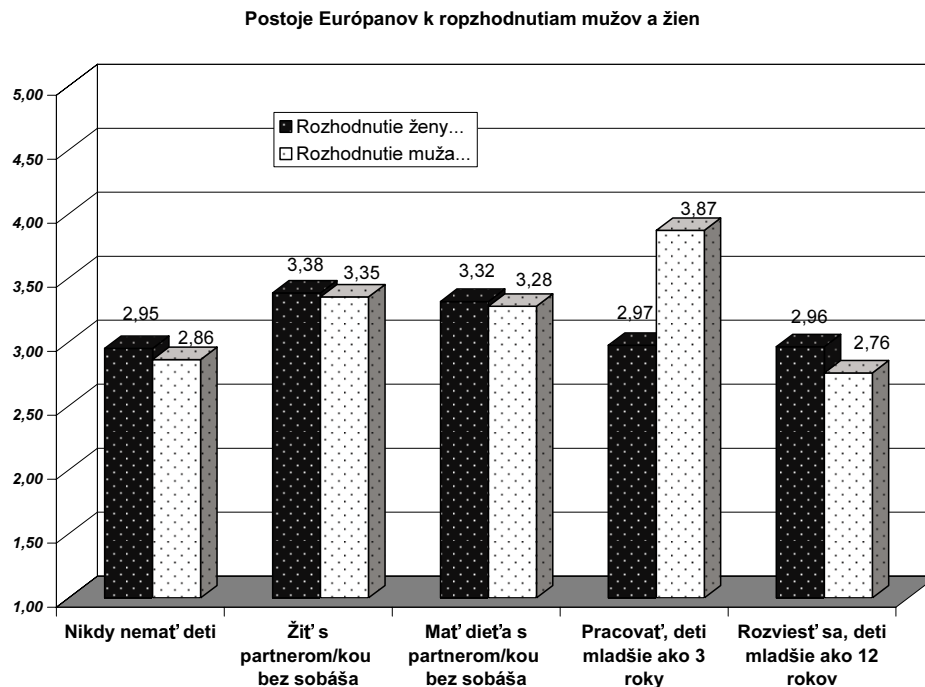
Poslednou vybranou charakteristikou bola vlastná skúsenosť respondentov so spoločným životom s partnerom/partnerkou bez sobáša. Výsledky potvrdili efekt prítomnosti tejto skúsenosti na liberálnejší postoj respondentov k rozhodnutiam žien. Vo všetkých prípadoch signifikantne častejšie vyjadrovali súhlas s rozhodnutiami žien respondenti, ktorí mali skúsenosť so spoločným životom s partnerom/partnerkou bez sobáša. Výsledky zachytáva graf č. 5.17.

Graf č. 5.17: Rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam žien v kontexte predchádzajúcej skúsenosti s partnerským spolužitím

C) Napokon sme analyzovali rozdiely v postojoch Európanov v závislosti od toho, či schvaľujú rozhodnutie ženy alebo muža. Výsledky indikujú, že v postojoch Európanov sú signifikantné rozdiely s tendenciou častejšie schvaľovať rozhodnutia žien. Výnimkou je rozhodnutie „pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 3 roky“, pri ktorom Európania častejšie schvaľovali toto rozhodnutie mužom. Pozri graf č. 5.18.

Graf č. 5.18: Rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam mužov a žien

Vo všeobecnosti Európania zaujímajú neutrálne stanovisko k rozhodnutiam žien. Medzikultúrne odlišnosti poukázali na isté rozdiely v odpovedových tendenciách medzi respondentmi a respondentkami participujúcich krajín.

Nesúhlasný postoj k rozhodnutiam žien najčastejšie vyjadrovali respondenti z Bulharska, Ukrajiny, Ruska a Estónska, teda z krajín, kde postavenie ženy podlieha tradičným rodovým stereotypom a rozvod predstavuje celoživotnú stigmú (Fedáková, 2006). Liberálny postoj k rozhodnutiam žien častým schvaľovaním ich rozhodnutí najčastejšie vyjadrovali respondenti a respondentky z Dánska, Fínska a Nórska.

Európania veľmi zriedkavo schvaľovali rozhodnutie ženy nemať deti, najmä v krajinách, kde sú deti považované za „stred vesmíru, okolo ktorého sa všetko točí“. Predchádzajúce prieskumy o postojoch Európanov k deťom ako stredobodu pozornosti „centrality of chil-

dren“ poukázali na rozdiely medzi európskymi krajinami a síce, že deti ako stredobod pozornosti sú vnímané napr. v Taliansku a naopak, v Holandsku sú takto vnímané málo (Jones & Brayfield, 1997).

Rozhodnutie ženy žiť s partnerom bez sobáša sa v Európe stretlo v porovnaní s ostatnými rozhodnutiami s najtolerantnejším postojom.

Potvrdil sa predpoklad o vplyve vybraných sociodemografických charakteristík na rozdiely v postojoch Európanov k rozhodnutiam, hoci v prípade charakteristiky rod neboli výsledky celkom jednoznačné. Liberálnejší postoj k rozhodnutiam žien zaujímali Európania vo veku 25 – 44 rokov a s vysokoškolským vzdelaním. Ako významná, pri schvaľovaní rozhodnutí žien, sa ukázala byť aj prítomnosť predchádzajúcej skúsenosti respondentov a respondentiek s partnerským spoložitím bez sobáša.

Zistenia ďalej poukázali na tendenciu Európanov podporovať viac (životné) rozhodnutia žien ako mužov, s výnimkou rozhodnutia pracovať na plný úväzok, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 3 roky, kde jednoznačnejšiu podporu vyjadrili Európania mužom-otcom.

Zhrnutie

V závere by som chcela poukázať na prínosy, ktoré prezentovaný modul prináša. Modul prostredníctvom submodulov poskytuje informácie o načasovaní udalostí, o ich sekvenciách i kvantite, ktoré môžu byť analyzované samostatne, či už porovnávaním alebo v súvislostiach so základnými sociodemografickými premennými ESS, alebo aj s ďalším rotujúcim modulom. Zistenia o ideálnom veku ponúkajú možnosti pre konštrukciu ideálnych „životných harmonogramov“, so zohľadnením rodových špecifik pre mužov a ženy.

Modul rovnako ponúka pohľad na to, ktoré životné udalosti (odchod od rodičov, nástup do zamestnania, narodenie vnúčat, odchod do dôchodku atď.) sú vnímané respondentmi a respondentkami ako významné pre nástup jednotlivých životných období (dospelosť, stredný vek, staroba).

Výsledky modulu všeobecne poukazujú na dva trendy: 1) vekové kritériá pre jednotlivé životné udalosti sú odlišné pre mužov a ženy a 2) s narastajúcim vekom majú respondenti tendenciu zvyšovať vekové hranice pre nástup jednotlivých životných udalostí alebo období (Billari, Hagestad, Liebroer, Spéder, 2005).

Autori modulu zdôrazňujú silnú závislosť organizácie životnej cesty na inštitucionálnom usporiadaní v spoločnosti, ako aj na dlhodobom pôsobiacom kultúrnom pozadí a súvisiacich normatívnych očakávaniach.

VI.

MÉDIÁ: SLEDOVANOSŤ ROZHLASU, TLAČE, TELEVÍZIE A POUŽÍVANIE INTERNETU

Jozef Výrost

Masovokomunikačné prostriedky, masmédiá alebo skrátene – médiá, predstavujú základný zdroj informácií o sociálnej realite. Ich pôsobeniu sa preto v rámci EÚ venuje systematická pozornosť, a to nielen vo forme „pasívneho“ registrovania prevládajúcich trendov. Ako príklad podporujúci toto tvrdenie môžeme uviesť program EÚ „Media 2007“ pre oblasť audiovizuálneho sektora, vypracovaný na obdobie rokov 2007 – 2013. V jeho preambule sa tento sektor „považuje za výraz európskeho občianstva a kultúry, ktorý hrá primárnu úlohu v budovaní európskej kultúrnej identity, osobitne vo vzťahu k mladým ľuďom“ (2004, 3).

Otázke, do akej miery venujú pozornosť obyvatelia 15-tich krajín Európskej únie vybraným médiám, sa venoval aj výskum Eurobarometra v roku 1999. Prehľad o získaných výsledkoch uvádzame v tabuľke č. 6.1. Ako možno vidieť, rozptyl odpovedí v prípade správ v TV nie je veľký, priemer za európsku 15-ku sa pohyboval na úrovni 71%, pričom najvyšší údaj nájdeme pri krajinách Fínsko (83%), Grécko a Taliansko (82%).

Situácia v ukazovateľoch denné „čítanie novín“ a „počúvanie rádia“ je v porovnaní s televíziou odlišná aj pokiaľ ide o úroveň sledovanosti, ktorá je nižšia ako televízie, aj pokiaľ ide o rozptyl odpovedí, ktorý je výraznejší u tlače a rozhlasu, ako televízie. Noviny čítalo denne v roku 1999 asi 41% respondentov 15 krajín vtedajšej EÚ, pričom ku krajinám s najvyšším podielom patrili Fínsko (70%) a Švédsko (68%), najnižším Grécko (16%) a Portugalsko (17%). Rozhlas sledovalo denne 41% a ku krajinám s najvyšším percentom sledovanosti patrili Rakúsko (67%), Írsko (65%) a Dánsko (64%). Najnižšiu sledovanosť rádia môžeme zaznamenať v Grécku (17%), Taliansku (23%) a Portugalsku (29%).

Na Slovensku sa otázke sledovanosti médií systematicky v pravidelných intervaloch („vlnách“) od r. 1997 venuje firma MEDIAN v projekte nazvanom Market & Media & Lifestyle (MML).

V čase realizácie 3. kola ESS v SR (november 2006 – január 2007) sa uskutočnila 27. vlna MML TGI na vzorke 2059 respondentov vo veku 14 – 79 rokov. Monitorovaných bolo 266 titulov tlače, 42 rozhlasových staníc, 54 televíznych staníc a 4 teletexty. MML 2006/3 udáva sumárnu sledovanosť televízií („sledoval včera“) 88%. Celková počúvanosť rádii („počúval včera“) bola 72%. Celková čítanosť denníkov podľa odpovedí „čítal posledné vydanie“ bola 46%, podľa premennej „čítal posledných 14 dní“ bola 86%.

V dotazníku ESS sa na oblasť sledovanosti médií zameralo 7 otázok: po dve na TV, rozhlas a tlač a jedna na používanie internetu. Keďže ide o otázky stabilného (core) modulu dotazníka, v nezmenenej podobe boli použité aj v predchádzajúcich kolách a umožňujú porovnanie trendu odpovedí (pravda, v prípade SR, ktorá sa 1. kola ESS nezúčastnila, len 2. a 3. kola). Získané výsledky boli teda analyzované po jednotlivých otázkach v troch rovinách: celková distribúcia odpovedí na položenú otázku vo vzorke respondentov na Slovensku, závislosť odpovedí respondentov od vybraných sociodemografických ukazovateľov

Tab. č. 6.1: Sledovanosť médií v krajinách Európskej únie (Eurobarometer, 1999, Report No.51)

	Sledovanie správ v TV denne (%)	Čítanie novín denne (%)	Počúvanie rádia denne (%)
Finland	83	70	49
Greece	82	16	17
Italy	82	29	23
The Netherlands	75	59	58
Denmark	74	54	64
Luxembourg	74	54	62
United Kingdom	72	50	46
Germany	70	58	55
Spain	70	28	33
Ireland	68	43	65
Sweden	67	60	48
Belgium	67	30	41
Austria	65	56	67
Portugal	63	17	29
France	59	28	37
EU15	71	41	41

a napokon porovnanie distribúcie odpovedí v SR s ostatnými krajinami, zúčastňujúcimi sa 3. kola ESS. Pre potreby štatistickej analýzy dát, ktorá sa uskutočnila v programe SPSS, boli použité štatistické procedúry: t-test pre nezávislé výbery v prípadoch, že nezávislá premenná mala dve alternatívy, a jednocestná analýza rozptylu (oneway ANOVA) s post-hoc porovnávaním metódou LSD pri porovnaníach, keď nezávislá premenná mala viac ako dve alternatívy.

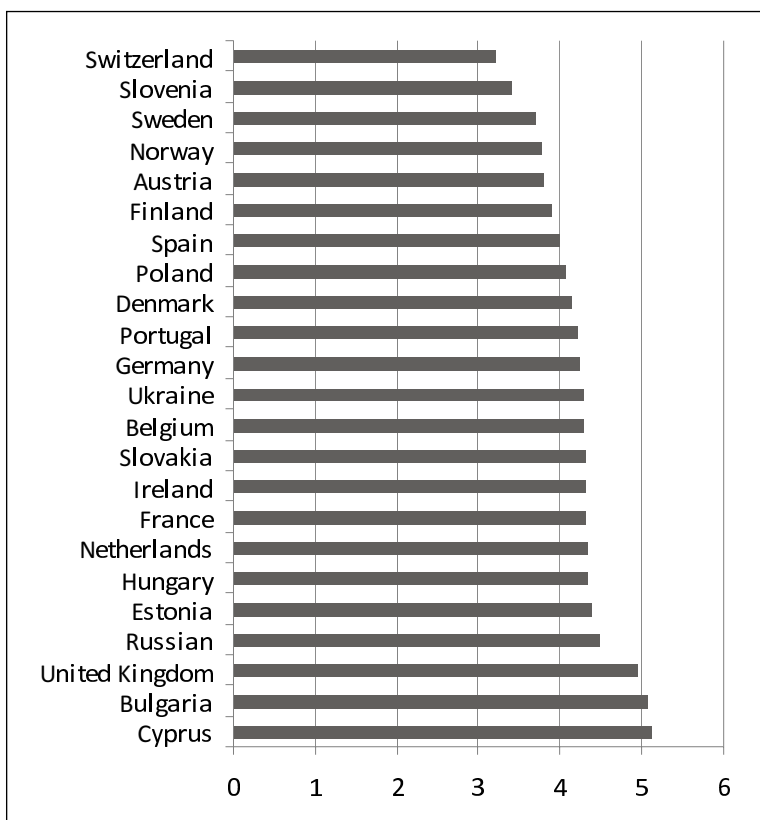
Miera sledovanosti TV bola v ESS zisťovaná prostredníctvom odpovedí respondentov na otázku: **Koľko času strávite celkovo pozeraním televízie v bežný pracovný deň?** Distribúciu odpovedí respondentov v SR uvádzame v tab. č. 6.2:

Tab. č. 6.2: Sledovanosť televízie
(údaje za SR, v 2. kole ESS N = 1512, v 3. kole N = 1766)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	nesle- duje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie
R2	48	100	251	250	271	185	162	239	5
R2(%)	3,2	6,6	16,6	16,5	17,9	12,2	10,7	15,8	0,3
R3	45	89	243	222	352	251	235	323	2
R3(%)	2,5	5,0	13,8	12,6	19,9	14,2	13,3	18,3	0,1

Výsledky ukazujú, že sledovanosť televízie vzrástla, v závere roku 2006 bola vyššia (viac ako 1,5 hod. denne sledovalo 65,7%) ako v koncom roku 2004 (56,6%).

Graf č. 6.1: Poradie krajín podľa sledovanosti TV (23 krajín, N= 42 859)

Graf č. 6.1 približuje mieru sledovanosti televízie v 23 krajinách. Najvyššie priečky obsadili respondenti z Cypru, Bulharska, V. Británie, Ruska a Estónska. SR sa umiestnila na 10. mieste, čo tiež potvrdzuje registrovaný vzrast sledovanosti v porovnaní s výsledkami z 2. kola ESS v roku 2004, keď SR bola z 24 krajín na 17. mieste.

Štatistická analýza zároveň ukázala, že TV v SR sledujú menej osoby mladšie ako staršie (ANOVA, $df = 1605$, $F = 7,020$, $p = 0,001$), menej osoby, ktoré pracujú a študujú a viac tie, ktoré sú na dôchodku, sú nezamestnaní, chorí a v domácnosti (ANOVA, $df = 1674$, $F = 7,439$, $p = 0,049$). Rod (t-test, $df = 1729$, $t = 0,87$, $p < 0,263$), miesto bydliska (v zmysle mesto – vidiek, ANOVA, $F=1,775$, $p < 0,131$) a vzdelanie (ANOVA, $F=1,180$, $p < 0,307$) neprodukovali rozdiely medzi skupinami.

Sledovanie správ v TV respondentmi bolo zisťované otázkou: **V bežný pracovný deň, koľko času, v ktorom pozeráte televíziu, strávite sledovaním správ alebo programov o politike a aktuálnom dianí?**

Tab. č. 6.3: Sledovanie správ v televízii
(údaje za SR, v 2. kole ESS $N = 1512$, v 3. kole $N = 1766$)

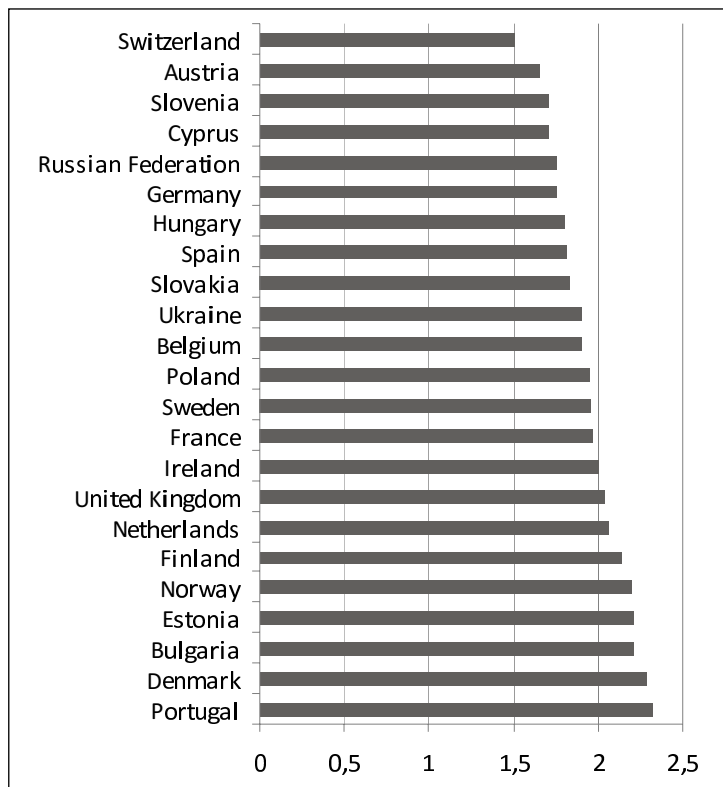
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	Nevie
R2	100	555	586	119	52	8	14	11	2
R2(%)	6,6	36,7	38,8	7,9	3,4	0,5	0,9	0,7	0,1
R3	118	577	719	164	65	22	9	26	4
R3(%)	6,7	32,7	40,7	9,3	3,7	1,2	0,5	1,5	0,2

Sledovanosť správ v televízii sa v porovnaní výsledkov 2. a 3. kola ESS v SR zmenila: podstatná časť respondentov podľa vlastného vyjadrenia sleduje správy do 1 hodiny (82,1% v roku 2004 a 80,1% v roku 2006).

Ako vidíme vo výsledkoch uvedených v grafe č. 6.2, v ukazovateli sledovanie správ v TV sa respondenti zo Slovenska v 3. kole ESS umiestnili na 15. mieste v poradí 23 krajín (v 2. kole to bolo 19. miesto z 24 krajín).

Výsledky štatistickej analýzy: Správy v TV sledujú v SR menej osoby mladšie ako staršie (ANOVA, $df = 1550$, $F=22,880$, $p < 0,0001$), ženy menej ako muži (t-test, $df = 1640$, $t = 3,912$, $p < 0,0001$), osoby s nižším vzdelaním menej ako s vyšším (ANOVA, $df = 1677$, $F=2,303$, $p = 0,019$), respondenti ktorí pracujú alebo študujú menej ako ostatní, t. j. nezamestnaní, dôchodcovia, dlhodobo chorí a pod. (ANOVA, $df = 1605$, $F=13,024$, $p < 0,0001$). Miesto bydliska (v zmysle mesto – vidiek, ANOVA, $F=1,127$, $p = 0,342$) neprodukovalo rozdiely medzi skupinami.

Graf č. 6.2: Poradie krajín podľa miery sledovania správ v TV

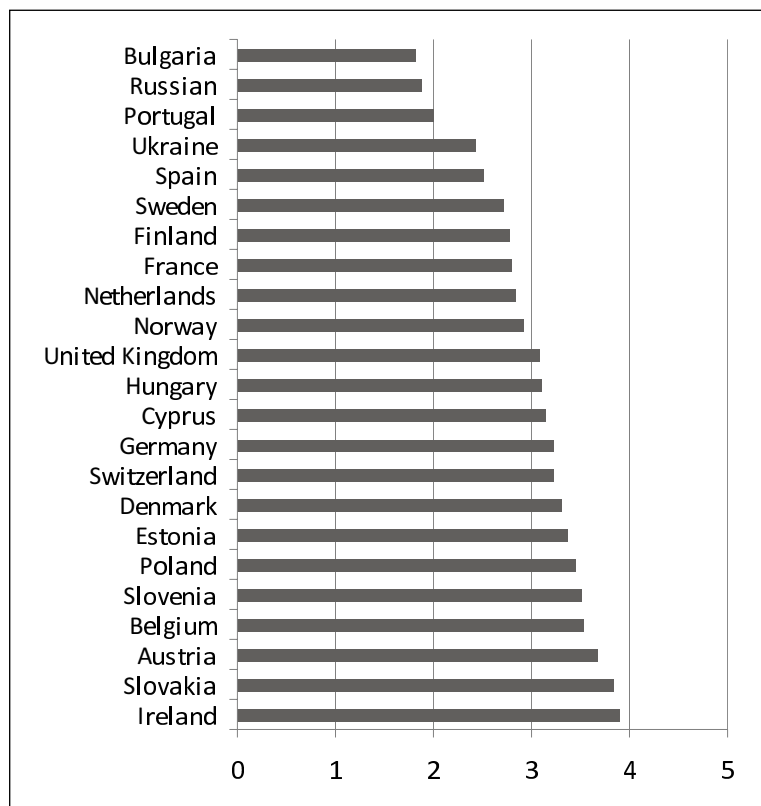
Miera sledovanosti rozhlasu bola zisťovaná otázkou: **Koľko času celkovo strávite počúvaním rádia v bežný pracovný deň?** Distribúciu odpovedí respondentov v SR uvádzame v tab. č. 6.4:

Tab. č. 6.4: Sledovanosť rozhlasu
(údaje za SR, v 2. kole ESS N = 1512, v 3. kole N = 1766)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie
R2	205	195	199	166	154	78	68	440	4
R2(%)	13,6	12,9	13,2	11,0	10,2	5,2	4,5	29,1	0,3
R3	219	194	280	142	173	112	112	519	3
R3(%)	12,4	11,0	15,9	8,0	9,8	6,3	6,3	29,4	0,2

Sledovanosť rozhlasu sa v porovnaní výsledkov 2. a 3. kola ESS v SR nezmenila: podstatná časť respondentov (skoro 1/3) podľa vlastného vyjadrenia sleduje rozhlas viac ako tri hodiny denne (29,1% v roku 2004 a 29,4% v roku 2006).

Graf. č. 6.3: Poradie krajín podľa sledovanosti rozhlasu

V sledovaní rozhlasu podľa poradia 23 krajín v 3. kole ESS sa respondenti zo Slovenska umiestnili na 2. mieste (v roku 2004 to bolo 4. miesto).

Výsledky štatistickej analýzy: ženy sledujú rozhlas viac ako muži (t-test, df = 1720, t = 1,825, p = 0,037), pri ostatných činiteľoch (vek, vzdelanie, zamestnanie a miesto bydliska) sa rozdiely neprejavili.

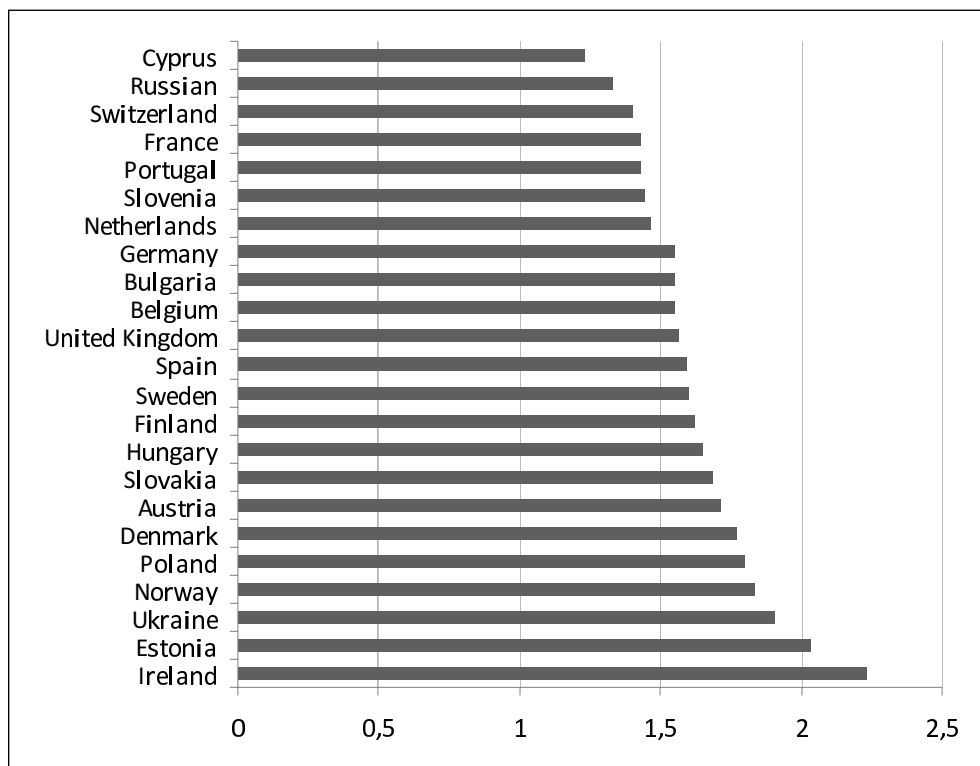
Sledovanie správ v rozhlase respondentmi bolo zisťované otázkou: **V bežný pracovný deň, koľko času, v ktorom počúvate rádio, strávite sledovaním správ alebo programov o politike a aktuálnom dianí?**

Tab. č. 6.5: Sledovanie správ v rozhlase
(údaje za SR, v 2. kole ESS N = 1512, v 3. kole N = 1766)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	nesle- duje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie
R2	205	532	314	94	46	23	12	48	14
R2(%)	13,6	35,2	20,8	6,2	3,0	1,5	0,8	3,2	0,9
R3	212	687	356	104	60	30	14	54	7
R3(%)	12,0	38,9	20,2	5,9	3,4	1,7	0,8	3,1	0,4

Sledovanosť správ v rozhlase sa v porovnaní výsledkov 2. a 3. kola ESS v SR nezmenila: prakticky polovica respondentov (56% v R2 a 59% v R3) podľa vlastného vyjadrenia sleduje správy v rozhlase do jednej hodiny.

Graf č. 6.4: Poradie krajín podľa miery sledovania správ v rozhlase

V miere sledovania správ v rozhlase podľa poradia 23 krajín sa respondenti zo SR umiestnili na 8. mieste (v 2. kole ESS to bolo 9. miesto poradia krajín).

Výsledky štatistickej analýzy: Správy v rozhlase v SR sleduje 1. veková skupina (15 – 25 r.) menej ako ostatné (ANOVA, $df = 1383$, $F=12,194$, $p < 0,0001$), osoby s nižším vzdelaním menej ako s vyšším (ANOVA, $df = 1497$, $F=1,685$, $p = 0,097$, ale významné v post-hoc porovnaní skupín s najvyšším a najnižším dosiahnutým vzdelaním), respondenti – študenti menej ako ostatné skupiny (ANOVA, $df = 1496$, $F=8,824$, $p < 0,0001$). Medzi skupinami respondentov podľa rodu (muži/ženy) a miesta bydliska sa rozdiely neprejavili.

Miera sledovanosti dennej tlače bola zisťovaná otázkou: **Koľko času celkovo strávite čítaním novín v bežný pracovný deň?** Distribúciu odpovedí respondentov v SR uvádzame v tab. č. 6.6:

Tab. č. 6.6: Sledovanosť tlače
(údaje za SR, v 2. kole ESS $N = 1512$, v 3. kole $N = 1766$)

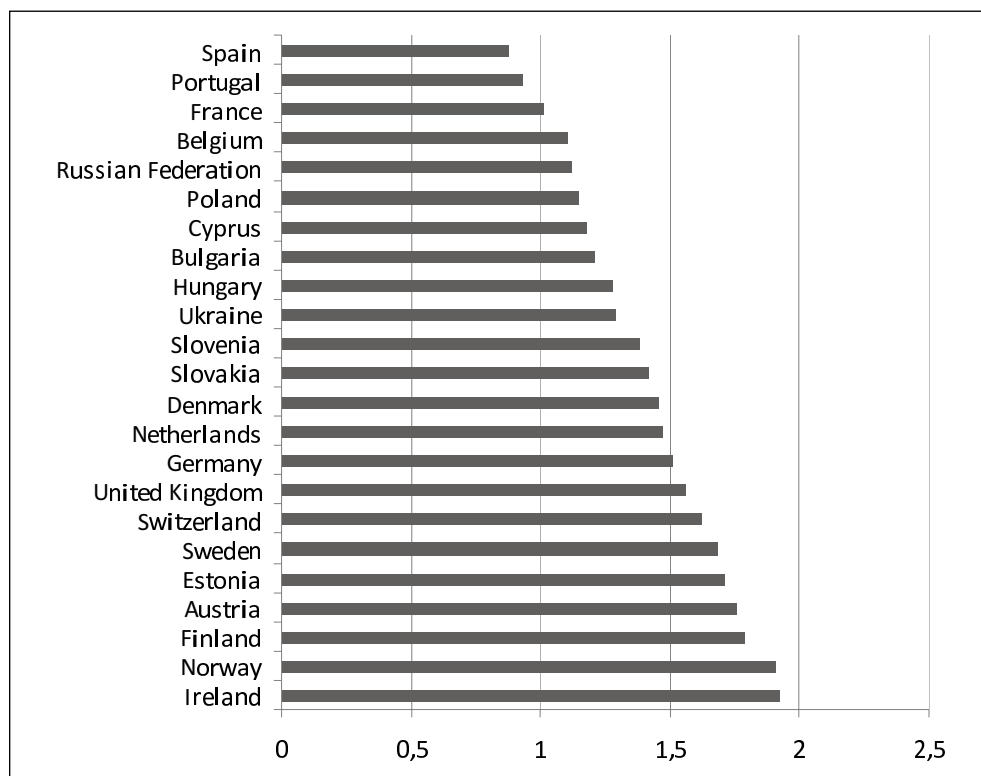
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 Hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie
R2	382	517	425	102	49	12	5	13	4
R2(%)	25,3	34,2	28,1	6,7	3,2	0,8	0,3	0,9	0,3
R3	393	629	510	128	56	15	14	14	4
R3(%)	22,3	35,6	28,9	7,2	3,2	0,8	0,8	0,8	0,2

Sledovanosť tlače respondentmi sa v porovnaní výsledkov 2. a 3. kola ESS v SR výrazne nezmenila: prakticky tretina respondentov podľa vlastného vyjadrenia sleduje tlač v rozsahu do 1/2 hodiny denne.

Graf č. 6.5 približuje mieru sledovanosti tlače v 23 krajinách. Najvyššie priečky obsadili respondenti z Írska a Nórska, SR obsadila na 12. miesto.

Výsledky štatistickej analýzy: Tlač sleduje najnižšia veková skupina (15 – 25 r.) menej ako ostatné (ANOVA, $df = 1604$, $F=4,828$, $p < 0,0001$), osoby s nižším vzdelaním menej ako osoby s vyšším vzdelaním, študenti a nezamestnaní menej ako ostatní (ANOVA, významná, $df = 1736$, $F=2,656$, $p = 0,010$).

Graf č. 6.5: Poradie krajín podľa sledovanosti tlače respondentmi

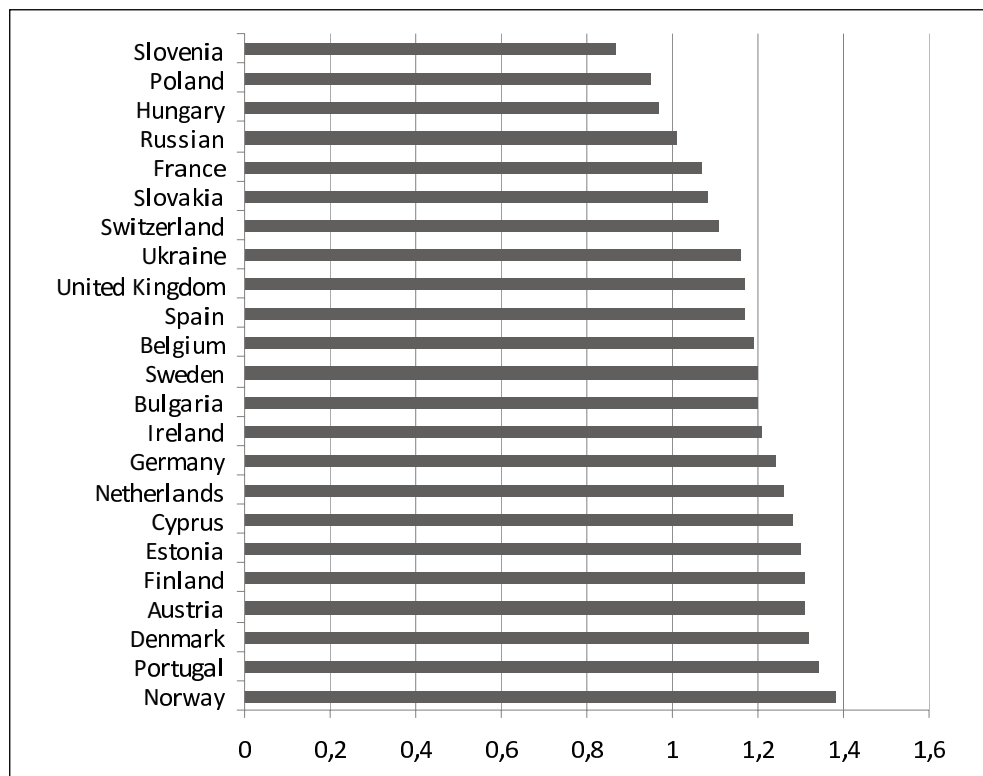
Sledovanie správ v tlači respondentmi bolo zisťované otázkou: **Koľko času strávite čítaním o politike a aktuálnom dianí?**

Tab. č. 6.7: Sledovanie správ v tlači
(údaje za SR, v 2. kole ESS N = 1512, v 3. kole N = 1766)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	nesleduje	do ½ hod.	½ až 1 hod.	1 až 1,5 hod.	1,5 až 2 hod.	2 až 2,5 hod.	2,5 až 3 hod.	viac ako 3 hod.	nevie
R2	217	676	150	39	8	2	3	3	10
R2(%)	14,4	44,7	9,9	2,6	0,5	0,1	0,2	0,2	0,7
R3	240	851	201	33	15	2	2	3	8
R3(%)	13,6	48,2	11,4	1,9	0,8	0,1	0,1	0,2	0,5

Sledovanosť správ v tlači sa v porovnaní výsledkov 2. a 3. kola ESS v SR mierne zvýšila: skoro polovica respondentov podľa vlastného vyjadrenia sleduje tlač v rozsahu do 1/2 hodiny denne (44,7% v R2 a 48,2% v R3).

Graf č. 6.6: Poradie krajín podľa miery sledovania správ v tlači

V grafe č. 6.6 možno vidieť mieru sledovania správ v tlači v 23 krajinách. Najvyššiu priečku obsadili respondenti Nórska, SR sa v R3 nachádza na 18. mieste (v druhom kole, teda R2, bola SR z 24 krajín na 21. mieste).

Výsledky štatistickej analýzy: Správy v tlači sleduje najnižšia veková skupina menej ako ostatné (ANOVA, $df = 1230$, $F=12,033$, $p < 0,0001$), študenti menej ako ostatní (ANOVA, $df = 1325$, $F = 7,494$, $p < 0,0001$), osoby s nižším vzdelaním menej ako s vyšším (ANOVA, $df = 1328$, $F=2,901$, $p = 0,003$). Na rozdiel od predchádzajúceho kola sa v tomto prípade prejavili rozdiely medzi mužmi a ženami v prospech mužov, rozdiel bol vysoko signifikantný (t-test, $df = 1324$, $t=4,322$, $p < 0,0001$). Miesto bydliska (mesto – vidiek) rozdiely medzi skupinami nepreukázalo.

Napokon používanie internetu respondentmi bolo zisťované otázkou: **Ako často používate internet, World Wide Web alebo e-mail – či už doma alebo v práci – pre svoju osobnú potrebu?**

Tab. č. 6.8: Používanie internetu
(údaje za SR, v 2. kole ESS N = 1512, v 3. kole N = 1766)

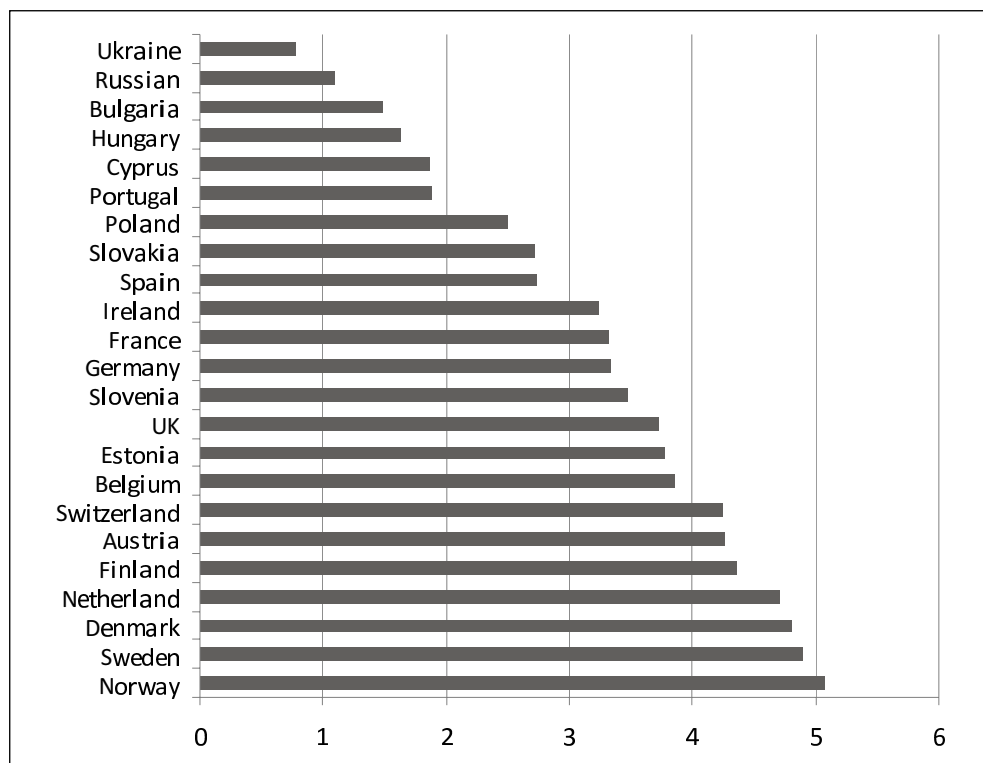
	1. nemá prístup	2. nepoužíva	3. menej ako 1x za mes.	4. 1 x za mesiac	5. viackrát za mes.	6. 1x za týždeň	7. viackrát za týždeň	8. denne	9. nevie
R2	714	267	38	43	73	78	122	167	4
R2(%)	47,2	17,7	2,5	2,8	4,8	5,2	8,1	11,0	0,3
R3	568	428	51	28	69	79	207	322	9
R3(%)	32,2	24,2	2,9	1,6	3,9	4,5	11,7	18,2	0,5

Ako vidíme v tabuľke č. 6.8, v 2-ročnej perióde (2004 – 2006), ktorá uplynula medzi 2. a 3. kolom ESS nastali v používaní internetu podstatné zmeny: počet osôb, ktoré podľa vlastného vyjadrenia nemajú prístup k internetu, štatisticky významne poklesol (z 47,2% v roku 2004 na 32,2% v roku 2006). Súčasne, možno na prvý pohľad paradoxne, v skutočnosti však celkom zákonite (máme na mysli presun jednotlivcov z kategórie nemá prístup do kategórie nepoužíva), stúpa podiel osôb, ktoré internet nepoužívajú (17,7% v roku 2004 oproti 24,2% v roku 2006). Celkove podiel osôb reprezentatívnej vzorky, ktoré pre svoju osobnú potrebu používajú internet denne alebo viackrát za týždeň (stĺpec 7. a 8. spolu) v sledovanej 2-ročnej perióde významne stúpol, z 19,1% v r. 2004 na 29,9% v roku 2006).

Respondenti zo SR sa nachádzajú v poradí na 16. mieste z 23 krajín (v 2. kole ESS to bolo 17. miesto z 24 krajín).

Výsledky štatistickej analýzy: V SR osoby mladšie používajú internet viac ako staršie (ANOVA, $df = 1597$, $F=85,068$, $p < 0,0001$), muži viac ako ženy (t-test, $df = 1721$, $t = 2,717$, $p = 0,007$), osoby žijúce v meste viac ako osoby na vidieku (ANOVA, $df = 1741$, $F=20,765$, $p < 0,0001$), respondenti s vyšším vzdelaním viac ako respondenti s nižším (ANOVA, $df = 1730$, $F=42,436$, $p < 0,0001$), osoby v zamestnaní a študenti viac ako ostatné skupiny (ANOVA, $df = 1725$, $F=78,176$, $p < 0,0001$).

Graf č. 6.7: Poradie krajín podľa miery používania internetu pre osobnú potrebu

Zhrnutie a záver

Výsledky analýzy dát 3. kola ESS na slovenskej vzorke ukázali, že mladší respondenti (podobne ako tomu bolo v 2. kole, tzn. v roku 2004) štatisticky významne menej sledujú „klasické médiá“ (TV, rozhlas a tlač), ale na druhej strane najviac zo všetkých vekových skupín využívajú internet pre svoju osobnú potrebu.

Rodové rozdiely sme zaregistrovali pri sledovaní správ v TV a na internete v prospech mužov a v sledovanosti rozhlasu v prospech žien (rovnako to bolo aj v 2. kole ESS v SR).

Vzdelanie sa ukázalo ako činiteľ znamenajúci rozdiely v sledovanosti správ v médiách a v používaní internetu v zmysle – čím vyššie vzdelanie, tým vyššia miera sledovanosti.

Televíziu a tlač sledujú osoby pracujúce a študujúce menej ako ostatní (nezamestnaní, dôchodcovia a dlhodobo chorí).

Na základe zovšeobecnenia doterajších zistení (napr. Dutta a kol., 2006), ako aj výsledkov 1. a 2. kola ESS bolo konštatované, že transformujúce sa krajiny, v porovnaní s pôvodnými členskými krajinami európskej 15-ky, zaostávajú vo využívaní informačných a komunikačných technológií. Analýza údajov 3. kola ESS tento trend, aspoň pokiaľ ide o používanie internetu, znovu potvrdila, ale rozdiely sa každým kolom postupne znižujú.

Medzinárodná komparácia sledovanosti médií dáva možnosť určitých zovšeobecnení. Pre lepšiu orientáciu zaznamenaných poradí ich uvádzame v prehľadnej tabuľke.

Tab. č. 6.9: Prehľad poradí sledovania jednotlivých médií R2 (2. kolo ESS) a R3 (3. kolo ESS)

Krajina	TV R2	TV R3	TVn R2	TVn R3	RO R2	RO R3	ROn R2	ROn R3	TL R2	TL R3	TLn R2	TLn R3	Int R2	Int R3
Austria	20.	19.	22.	22.	9.	3.	19.	7.	7.	4.	10.	6.	6.	6.
Belgium	9.	11.	17.	13.	11.	4.	21.	14.	22.	20.	17.	13.	9.	8.
Bulgaria		2.		3.		23.		15.		16.		11.		21.
Cyprus		1.		20.		11.		23.		17.		7.		19.
Czech Rep.	3.		20.		8.		20.		15.		19.		20.	
Germany	10.	13.	15.	18.	13.	10.	16.	16.	11.	9.	7.	9.	12.	12.
Denmark	11.	15.	3.	2.	6.	8.	6.	6.	17.	11.	4.	5.	2.	3.
Estonia	6.	5.	11.	4.	5.	7.	7.	2.	6.	5.	13.	6.	11.	9.
Spain	12.	12.	16.	16.	21.	19.	8.	12.	23.	23.	9.	14.	16.	15.
Finland	19.	18.	7.	6.	17.	17.	13.	10.	3.	3.	6.	5.	7.	5.
France	8.	8.	6.	10.	19.	16.	18.	20.	20.	21.	15.	19.		13.
UK	1.	3.	5.	8.	15.	13.	15.	13.	9.	8.	18.	15.	14.	10.
Greece	2.		13.		23.		24.		24.		8.		22.	
Hungary	13.	6.	24.	17.	12.	12.	17.	9.	13.	15.	23.	21.	18.	20.
Switzerland	24.	23.	23.	23.	10.	9.	14.	21.	8.	7.	12.	17.	8.	7.
Ireland	4.	9.	9.	9.	1.	1.	4.	1.	1.	1.	2.	10.		14.
Iceland	22.		14.		2.		3.		4.		21.		1.	
Luxemb.	15.		18.		14.		10.		16.		16.		10.	4.
Netherlands	7.	7.	4.	7.	18.	15.	12.	17.	10.	10.	5.	8.	5.	4.
Norway	18.	20.	2.	5.	16.	14.	2.	4.	2.	2.	1.	3.	3.	1.
Poland	16.	16.	12.	12.	7.	6.	5.	5.	19.	18.	22.	22.	19.	17.
Portugal	14.	14.	8.	1.	24.	21.	23.	19.	21.	22.	11.	4.	21.	18.
Russia		4.		19.		22.		22.		19.		20.		22.
Sweden	21.	21.	10.	11.	22.	18.	11.	11.	5.	6.	14.	12.	4.	2.
Slovenia	23.	22.	21.	21.	3.	5.	22.	18.	12.	13.	24.	23.	13.	11.
Slovakia	17.	10.	19.	15.	4.	2.	9.	8.	18.	12.	20.	18.	17.	16.
Ukraine	5.	12.	1.	14.	20.	20.	1.	3.	14.	14.	3.	16.	23.	23.

Pohľad na distribúciu výsledkov a ich porovnania so záznamom udalostí v krajinách v čase zberu empirických dát pomáha odhaliť prítomnosť niekoľkých vplyvov:

- Na sledovanosť médií má dôležitý (časovo ohraničený) vplyv prítomnosť významných spoločenských dejov, pútajúcich pozornosť verejnosti. Ilustrovať to možno na príklade Ukrajiny, kde sa terénny výskum v 2. kole uskutočnil v čase významných spoločenských a politických udalostí, ktoré získali označenie „oranžová revolúcia“. O dva roky neskôr (2006) v 3. kole ESS sledovanie správ v TV a tlači už bolo nižšie.
- Sledovanie médií ovplyvňujú špecifické kultúrne vzorce a tradície. Príkladom môže byť Veľká Británia, kde televízia v palete médií zaujíma dominantné postavenie. Ďalším príkladom na prítomnosť tohto fenoménu je aj Nórsko, kde médiá slúžia viacej uspokojenie potreby informovanosti (správy v TV 5. miesto, správy v rozhlase 4., tlač 2. a 1. miesto) ako potreby relaxu a zábavy (sledovanie TV 18. a rozhlasu 16.).
- V súlade s očakávaním je výsledok, že existujú krajiny, v ktorých je všeobecne sledovanosť médií vyššia – Írsko, Dánsko, Estónsko, a iné, kde, naopak, sledovanie médií nie je preferovanou aktivitou – Slovinsko, Švajčiarsko, Portugalsko.
- SR sa nachádza v skupine krajín s nižšou mierou sledovanosti médií, iba sledovanie rozhlasu zaraďuje Slovensko do prvej tretiny krajín (4. a 9. miesto).

VII. HODNOTOVÉ ORIENTÁCIE

Michal Kentoš

Skúmanie hodnôt, resp. hodnotových orientácií, úzko súvisí s výskumom postojov a správania jednotlivcov, skupín, inštitúcií ako aj kultúr. Hodnoty v tomto kontexte predstavujú relatívne stabilné charakteristiky vo forme presvedčení, abstraktných transsituačných cieľov, motivačných konštruktov, štandardov a kritérií. Na individuálnej úrovni variujú podľa dôležitosti, čím vytvárajú špecifické zoskupenia.

Jednu z najprepracovanejších koncepcií hodnôt predstavuje Schwartzova teória hodnôt (1992, 1994), z ktorej v prezentovanom príspevku vychádzame. Schwarzova teória hodnôt je založená na nasledujúcich východiskách:

Hodnoty sú presvedčenia – nerozviazateľne spojené s emóciami, nie objektívne, „chladné“ myšlienky. Keď sú hodnoty aktivované, či už sú nami uvedomované alebo nie, vyvolávajú pozitívne alebo negatívne pocity. U tých ľudí, pre ktorých je nezávislosť dôležitá hodnota, nastáva stav negatívneho rozrušenia v momente, keď je ich sloboda ohrozená. Sú nahnevaní alebo zúfalí, keď sú bezmocní v snahe túto svoju nezávislosť ochrániť, ale sú spokojní a veselí, ak ich nezávislosť ostáva napriek mnohým ohrozeniam zachovaná.

Hodnoty sú stimulujúce konštrukty – týkajú sa želaných cieľov, ktoré sa ľudia snažia dosiahnuť. Napríklad spravodlivosť je želaný cieľ pre väčšinu ľudí z väčšiny spoločností, tak isto ako zdravie, ochota a úspech. A taktiež spravodlivosť, zdravie, ochota a úspech sú všetko hodnoty. Hodnoty, ktoré sú dôležité pre osobu, podnecujú zodpovedajúce konanie.

Hodnoty svojim rozsahom presahujú špecifické akcie a situácie. Sú to abstraktné ciele – poslušnosť a čestnosť sú napríklad hodnoty, ktoré sú dôležité v práci alebo v škole, pri športe alebo v obchode, s rodinou, kamarátmi alebo cudzími. Abstraktná povaha hodnôt ich dostatočne odlišuje od iných konceptov, ako sú normy a postoje, ktoré sa zvyčajne týkajú špecifických činností, objektov alebo situácií.

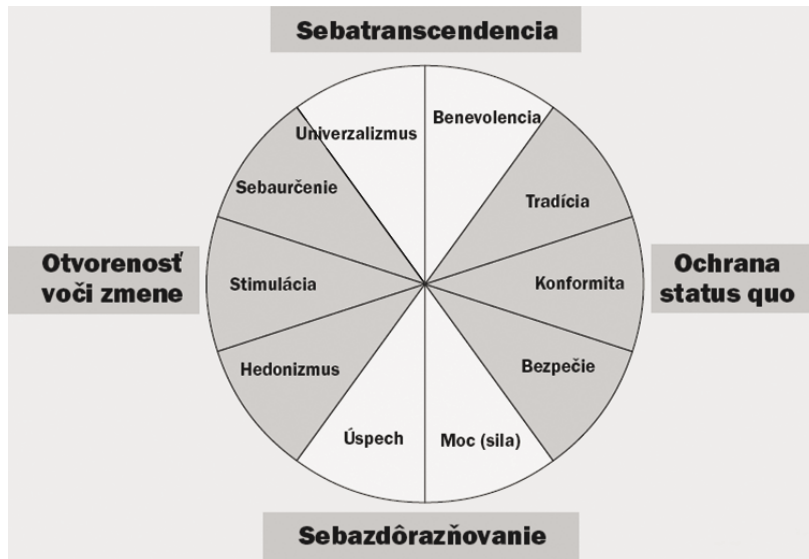
Hodnoty sú vodiacim princípom pri výbere alebo ohodnotení (ocenení) činností, plánov, ľudí a udalostí – to znamená, že hodnoty nám slúžia ako štandardy alebo kritériá. Zvažujeme, či činnosti, plány, ľudia a udalosti sú dobré alebo zlé, oprávnené alebo neoprávnené, stojace za snažením alebo odmietnutím v závislosti od toho, či uľahčujú alebo sťažujú dosiahnutie hodnôt. Dopad našich hodnôt na naše každodenné rozhodnutia je zriedkakedy vedomý. Hodnoty si uvedomujeme vtedy, keď činnosti alebo úsudky, o ktorých premýšľame, majú konfliktné dôsledky na iné hodnoty, ktoré považujeme za dôležité.

Hodnoty sú zoradené podľa vzájomnej dôležitosti – utvárajú si prikázaný systém prednostných hodnôt, ktoré ich následne charakterizujú ako individuality. Prисudzujú väčšiu dôležitosť spravodlivosti alebo úspechu, originalite alebo tradícii, materiálnemu bohatstvu alebo spiritualite? Tento hierarchický znak hodnôt ich takisto odlišuje od noriem a postojov.

Základnou vlastnosťou hodnôt je ich motivačný charakter, ktorý jednotlivé hodnoty navzájom odlišuje a zameriava na rozličné ciele. Schwartz takto vytvoril kruhový model, kto-

rý reprezentuje 10 rozličných hodnotových orientácií. Kruhový model navyše vyjadruje vzájomné vzťahy medzi jednotlivými hodnotovými orientáciami. Podobné hodnoty sa nachádzajú vedľa seba a, naopak, protikladné hodnoty sú od seba vzdialené, ako to dokumentuje obr. č. 7.1.

Obr. č. 7.1: Kruhový model hodnôt S. Schwartza

Jednotlivé hodnotové orientácie navyše vytvárajú bipolárne hodnotové dimenzie: otvorenosť voči zmene – ochrana status quo, sebatranscendencia – sebazdôrazňovanie. Prvý pól konštituuje hodnoty univerzalizmus a benevolencia, ktoré podnecujú transcenciu osobných záujmov, transcenciu jedinca k niečomu nadindividuálnemu (iní ľudia, príroda, vesmír). V opozícii k nim stoja hodnoty moc a úspech, ktoré podnecujú sebazdôrazňujúce ciele. Hodnoty univerzalizmus a benevolencia odzrkadľujú kooperatívne sociálne vzťahy, kým hodnoty moc a úspech predpokladajú kompetitívne vzťahy medzi ľuďmi. Na druhej dimenzii stoja proti sebe hodnoty konformita, tradícia a bezpečie, ktoré sa vzťahujú k pólu „ochrana status quo“ (conservation), a hodnoty sebaurčenie a stimulácia, ktoré patria k pólu „otvorenosť voči zmene“ (openess to change). Póly tejto dimenzie predstavujú odlišný pohľad na príťažlivosť či prijateľnosť zmeny a na neistotu v materiálnych, sociálnych a intelektuálnych oblastiach života. Hodnota hedonizmus v sebe zahŕňa smerovanie aj k sebazdôrazňovaniu, aj k otvorenosti voči zmene. Hodnotový systém tak vyjadruje motivačné kontinuum pomocou hodnotových typov, ktoré podľa svojej polohy reprezentujú vzájomne dynamické vzťahy.

Hodnotová orientácia bola zisťovaná pomocou modifikovanej verzie metodiky Portrait Values Questionnaire, ktorá pozostáva z 21 položiek. Každá z položiek reprezentuje ciele, aspirácie, resp. želania, ktoré korešpondujú so základnými hodnotami, ako napr. „Vyhľadáva každú príležitosť, aby sa zabavil. Je preňho dôležité robiť veci, ktoré mu spôsobujú potešenie“, ktorá reprezentuje hodnotu hedonizmus. Deväť hodnotových typov reprezentujú dve položky a jeden typ – univerzalizmus, tri položky. Jednotlivé položky popisujú rozličné osoby a respondent/ka na 6-bodovej škále vyjadruje mieru podobnosti s touto osobou. Schwartz (2006) uvádza, že spôsob porovnávania konkrétneho popisu človeka (portrétu) s participantom dáva väčšiu príležitosť na získanie validnej odpovede ako v prípade, že by sa respondent porovnával s jednotlivými popismi. V druhom prípade vstupuje do komparácie veľké množstvo vlastných charakteristík, ktoré ak respondent v popise nenájde, neakceptuje daný popis.

V súvislosti s odporúčaniami Schwartz (2006) boli z analýz vylúčení respondenti, ktorí neodpovedali na 5 a viac položiek metodiky, a zároveň tí, ktorí odpovedali na 16 a viac položiek rovnako, teda neboli schopní diskriminovať logicky protikladné položky. Počty respondentov, ktorí splnili tieto kritériá, uvádzame v tabuľke č. 7.1.

Tabuľka č. 7.1: Účastníci výskumu ESS v jednotlivých krajinách

Country	Count	Filter
Austria	2 405	2 326
Belgium	1 798	1 767
Bulgaria	1 400	1 248
Cyprus	995	933
Germany	2 916	2 828
Denmark	1 505	1 451
Estonia	1 517	1 420
Spain	1 876	1 802
Finland	1 896	1 645
France	1 986	1 948
United Kingdom	2 394	2 301
Hungary	1 518	1 409
Switzerland	1 804	1 758
Ireland	1 800	1 582
Netherlands	1 889	1 814
Norway	1 750	1 533
Poland	1 721	1 629
Portugal	2 222	2 117
Russian Federation	2 437	2 306

Sweden	1 927	1 585
Slovenia	1 476	1 329
Slovakia	1 766	1 670
Ukraine	2 002	1 877
Total	43 000	40 278

V prvej časti analýzy prezentujeme základné psychometrické ukazovatele metodiky Portrait Values Questionnaire. Pre účely overenia reliability jednotlivých položiek metodiky vo vzťahu k desiatim hodnotovým typom uvádzame hodnoty vnútornej konzistencie v tabuľke č. 7.2. Reliabilita hodnotových dimenzií je uvedená v tabuľke č. 7.3.

Tabuľka č. 7.2: Reliabilita hodnotových typov metodiky PVQ

Hodnotové typy	Cronbach α EU	Cronbach α SK
Moc	,416	,559
Úspech	,699	,709
Hedonizmus	,708	,741
Stimulácia	,646	,628
Sebaurčenie	,450	,484
Univerzalizmus	,568	,570
Benevolencia	,577	,555
Tradícia	,358	,388
Konformita	,543	,503
Bezpečie	,606	,539

Tabuľka č. 7.3: Reliabilita hodnotových dimenzií metodiky PVQ

Hodnotové dimenzie	Cronbach α EU	Cronbach α SK
Otvorenosť voči zmene	,765	,804
Ochrana status quo	,720	,699
Sebatranscendencia	,699	,697
Sebazdôrazňovanie	,710	,768

Analýza vnútornej konzistencie na úrovni hodnotových typov dokumentuje podobné výsledky v oboch vzorkách, slovenskej i európskej. Úroveň vnútornej konzistencie však iba v niektorých prípadoch dosahuje všeobecne akceptované kritérium škály 0,7. Aj v tomto prípade platí, že hladina vnútornej konzistencie by nemala klesnúť pod úroveň 0,4. Ak však zohľadníme počet položiek a obsahovú heterogenosť jednotlivých hodnotových typov,

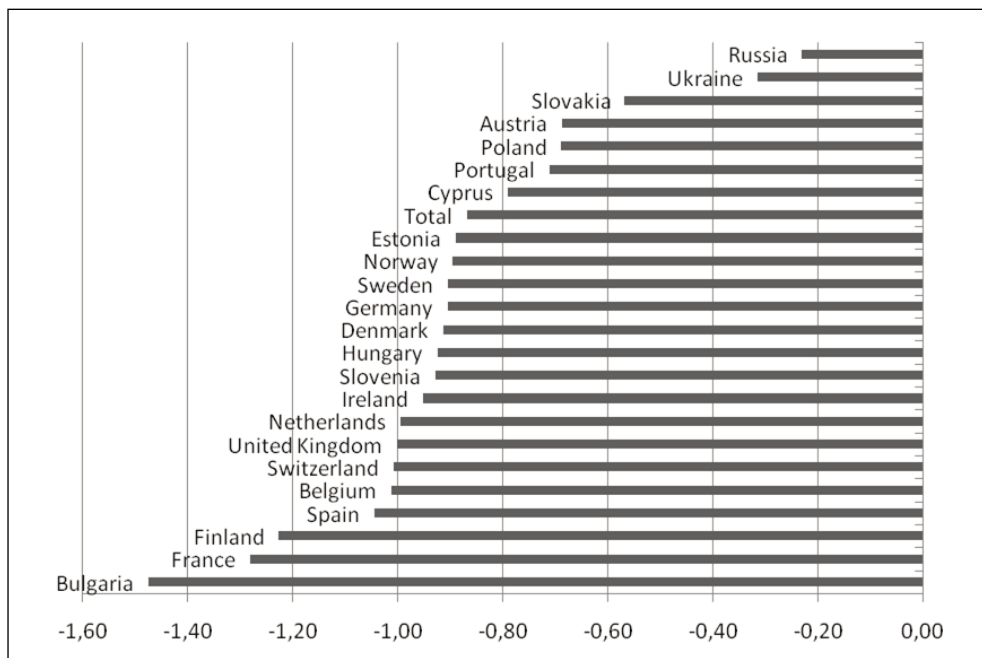
ich reliabilita je uspokojivá. Na úrovni hodnotových dimenzií bola preukázaná reliabilita v oboch prípadoch na primeranej úrovni.

Hodnotové typy v európskom kontexte

Medzinárodný komparatívny výskum – Európska sociálna sonda poskytuje možnosť porovnať údaje získané rovnakým spôsobom zberu, v rovnakom čase a rovnakým nástrojom v rozličných krajinách Európy. Analýzou jednotlivých hodnotových typov v medzinárodnom kontexte sa v našich podmienkach zaoberali Ištvaniková, Čižmárik (2005).

V záujme zohľadnenia individuálnych rozdielov pri používaní ratingových škál, vytvoril Schwartz (2003) centrované skóre hodnôt. Vychádzal pritom zo zistení, že individua ako aj kultúry sa líšia v používaní odpoveďových škál, čo vedie k potenciálnym skresleniam výsledkov. V tejto súvislosti vytvoril systém, ktorý zohľadňuje individuálne hodnotenia každého participanta. Na základe výpočtu priemernej hodnoty všetkých položiek dotazníka u každého respondenta vznikne priemerné hodnotenie. V nasledujúcom kroku sa od každého hodnotového typu odráta uvedené priemerné hodnotenie, čím vznikne pre každý hodnotový typ tzv. centrované skóre, t. j. odchýlka od priemerného hodnotenia. Čím je odchýlka väčšia, tým je hodnotový typ pre individuum významnejší. Odchýlky v pozitívnom smere vyjadrujú pozitívny význam konkrétneho hodnotového typu pre individuum, naopak, negatívne odchýlky znamenajú odmietanie určitého hodnotového typu. V tejto časti analyzu-

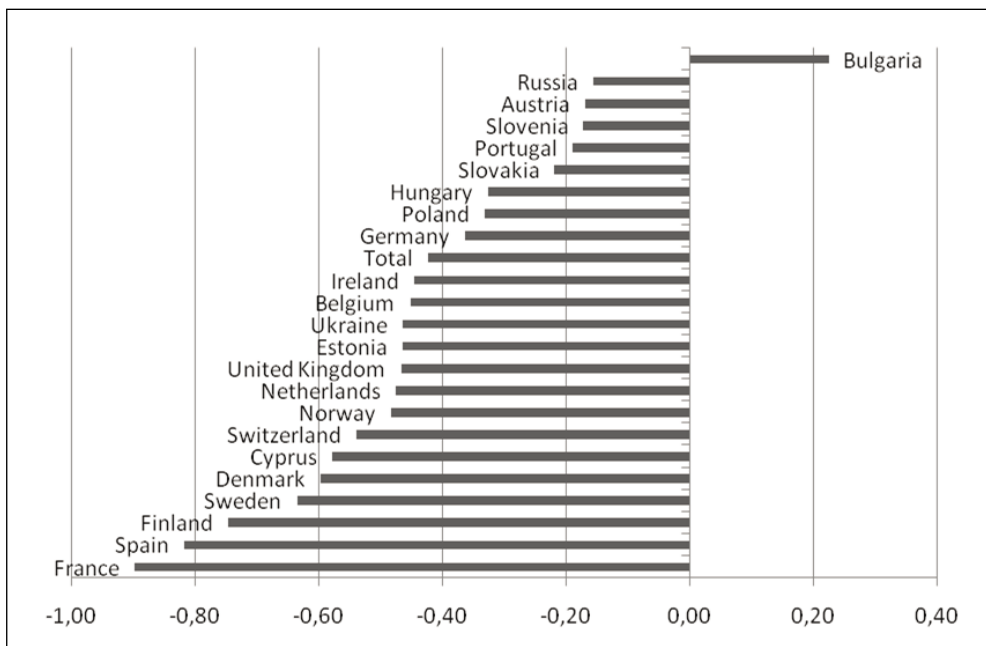
Graf č. 7.1: Centrované skóre hodnotového typu *moc* (dáta sú zoradené zostupne)

jeme medzinárodnú komparáciu jednotlivých hodnotových typov metodiky PVQ pomocou uvedeného centrovaného skóre.

Hodnotovú dimenziu *sebazdôrazňovanie* tvoria hodnotové typy *moc* a *úspech*. Hodnotový typ *moc* (sila) sýtia hodnoty ako autorita a bohatstvo, čím reprezentuje hodnoty smerujúce k presadzovaniu seba. Z analyzovaného grafu č. 7.1 je zrejmé, že respondenti vo všetkých krajinách pripisovali menší význam hodnotovému typu *moc*. Líšili sa však v jeho intenzite. Kým respondenti z Ruska a Ukrajiny odmietali uvedený typ najmenej, respondenti v Bulharsku, Francúzsku a Fínsku ho odmietali rezolútne. Slovenskí respondenti odmietali hodnotu sebaapredsaenia v relatívne menšej miere.

Graf č. 7.2: Centrované skóre hodnotového typu *úspech* (dáta sú zoradené zostupne)

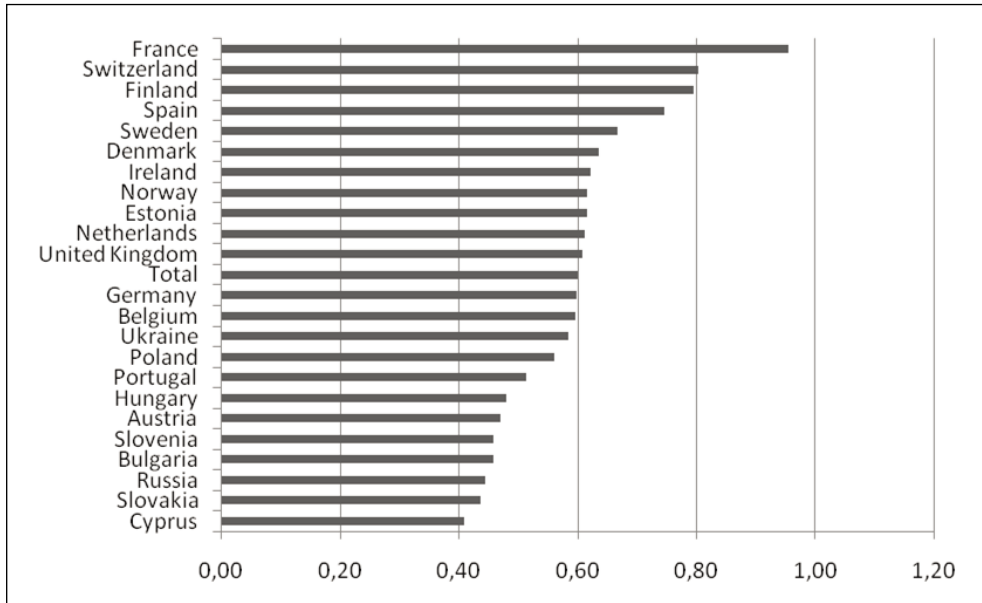

Druhým hodnotovým typom, ktorý reprezentuje dimenziu *sebazdôrazňovania*, je *úspech*. Hodnoty, ktoré ho sýtia, sú ambicióznosť, vplyv, inteligencia a schopnosti. Výsledky medzinárodného porovnania v hodnotovom type úspech sú uvedené v grafe č. 7.2. Zaujímavé je v tomto type hodnotenie respondentov z Bulharska, ktorí ako jediní zdôrazňovali úspech. V ostatných krajinách absentoval význam úspechu ako preferovanej hodnoty. Najmenší význam predstavoval hodnotový typ úspech pre respondentov vo Francúzsku, Španielsku a Fínsku. Účastníci výskumu zo Slovenska, podobne ako pri hodnotení moci, hodnotový typ úspech odmietali menej.

Opakom *sebazdôrazňovania* je hodnotová dimenzia *sebatranscendencia*. Tvoria ju hodnotové typy *univerzalizmus* a *benevolencia*. Pre hodnotový typ *univerzalizmus* sú typické

hodnoty sociálna spravodlivosť, múdrosť a rovnosť. Centrované skóre hodnotového typu univerzalizmus znázorňuje graf č. 7.3. Ako vyplýva z grafu, vo všetkých zúčastnených krajinách bol *univerzalizmus* preferovaným hodnotovým typom. *Univerzalizmus* bol najviac preferovaný vo Francúzsku a naopak, najmenej na Cypre a na Slovensku.

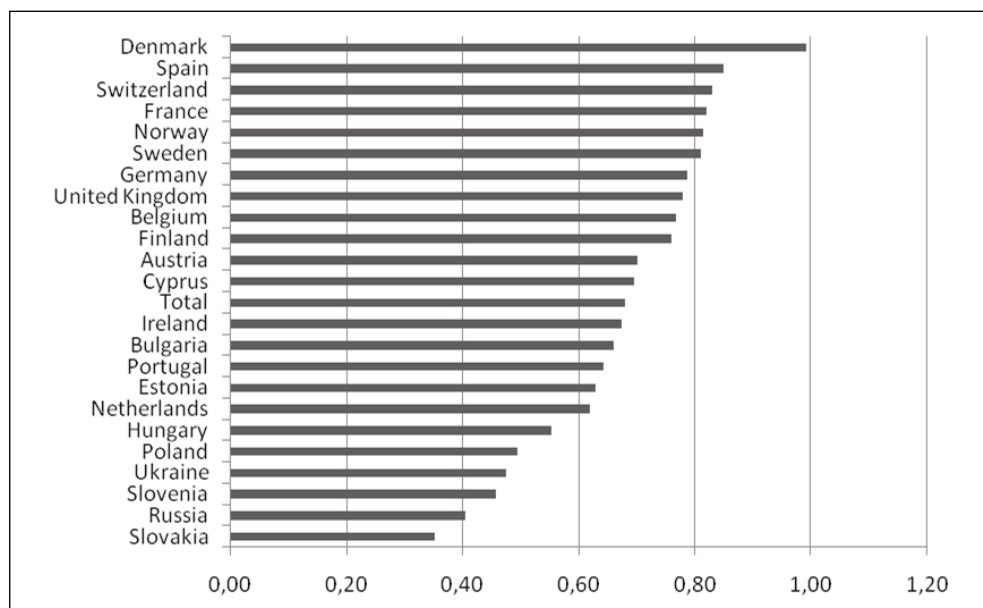
Graf č. 7.3: Centrované skóre hodnotového typu *univerzalizmus* (dáta sú zoradené zostupne)

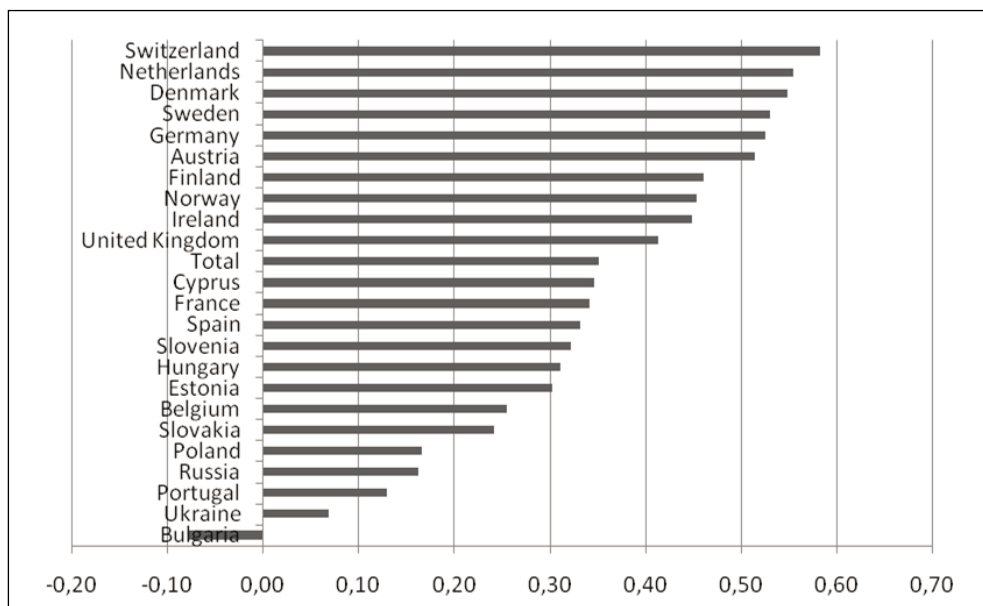
Pre hodnotový typ *benevolencia* sú charakteristické hodnoty zodpovednosť, láskavosť a lojalita. V kruhovom modeli sa *benevolencia* nachádza medzi hodnotovými typmi *univerzalizmus* a *tradícia*. Pre tento hodnotový typ je typická orientácia na iných, pretrvávanie v sociálnych interakciách s cieľom pomáhať. Z výsledkov v grafe č. 7.4 je zrejmé, že obdobne ako v hodnotovom type *univerzalizmus*, aj v tomto prípade bol hodnotový typ *benevolencia* preferovaný vo všetkých krajinách. Slováci respondenti preferovali hodnotový typ *benevolencia* v porovnaní s ostatnými krajinami najmenej.

Sebaurčenie, *stimulácia* a *hedonizmus* vytvárajú hodnotovú dimenziu *otvorenosť voči zmene*. Hodnotový typ *sebaurčenie* je saturovaný hodnotami ako nezávislosť, kreativita a bádanie. Pre ľudí, ktorí preferujú hodnotový typ *sebaurčenie*, je typická sloboda v myslení, výber aktivít a hľadanie netradičných riešení. Výsledky medzinárodnej komparácie hodnotového typu *sebaurčenie* uvádzame v grafe č. 7.5. Ako naznačujú výsledky, hodnotový typ *sebaurčenie* preferujú respondenti vo Švajčiarsku, Holandsku a Dánsku. Aj respondenti zo Slovenska preferovali hodnotový typ *sebaurčenie*, avšak v menšej miere. Naopak, *sebaurčenie* odmietli respondenti z Bulharska.

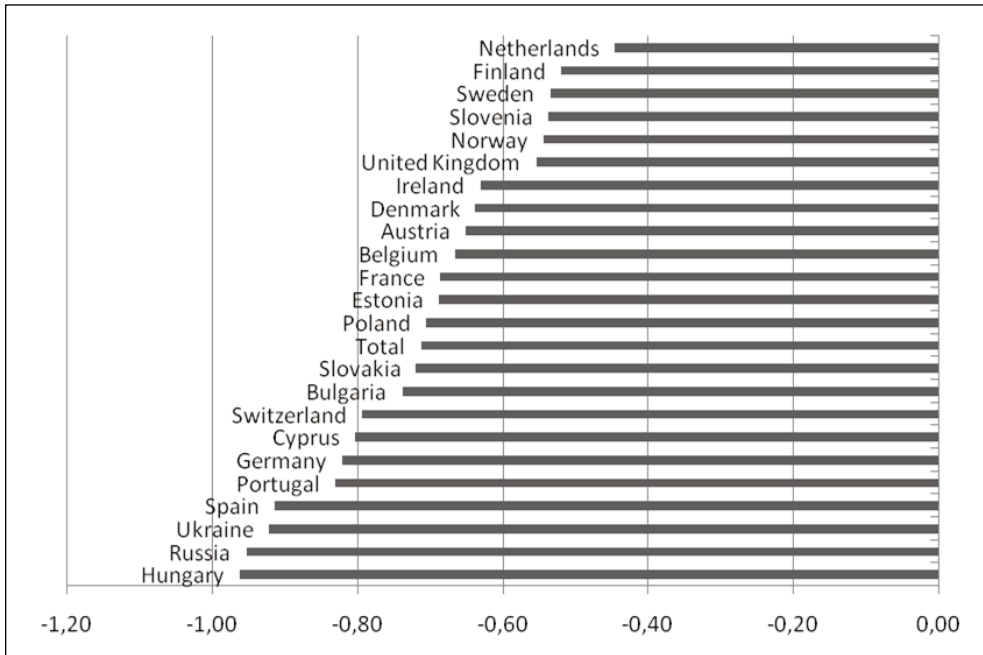
Graf č. 7.4: Centrované skóre hodnotového typu *benevolencia* (dáta sú zoradené zostupne)

Graf č. 7.5: Centrované skóre hodnotového typu *sebaurčenie* (dáta sú zoradené zostupne)

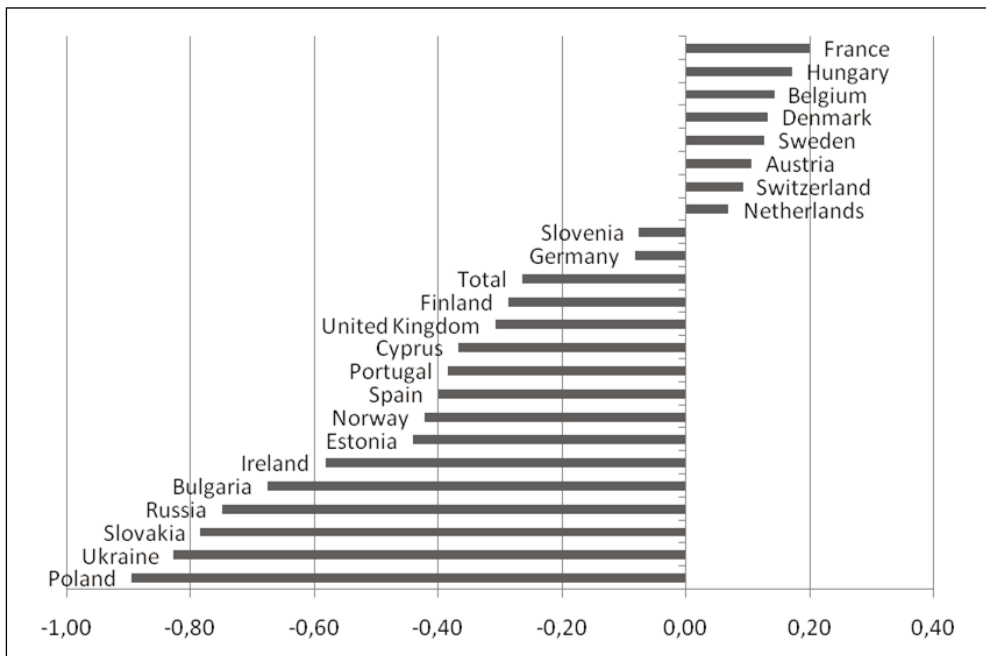
Graf č. 7.6: Centrované skóre hodnotového typu *stimulácia* (dáta sú zoradené zostupne)

Pre hodnotový typ *stimulácia* je charakteristické vyhľadávanie vzrušenia, entuziazmus a odvaha. Pre jedincov, ktorí preferujú stimuláciu, sú typické výzvy v živote, stanovovanie si nových cieľov a premenlivosť v správaní. Z výsledkov v grafe č. 7.6 vyplýva absencia významu stimulácie pre všetkých respondentov projektu ESS. Najmenej významná bola stimulácia pre respondentov z Maďarska, Ruska a Ukrajiny. Slovenskí respondenti preferovali stimuláciu na úrovni európskeho priemeru.

Hedonizmus sa vyznačuje zmyslovou príjemnosťou a vyhľadávaním potešenia. Orientácia na hedonizmus motivuje užívať si život a mať sa dobre. V hodnotovom type hedonizmus sme zaznamenali rozdiely v preferenciách respondentov z jednotlivých krajín (graf č. 7.7). Respondenti z Francúzska, Maďarska a ďalších krajín vyjadrili pozitívny vzťah k hedonizmu. Naopak, respondenti z Poľska, Ukrajiny ako aj zo Slovenska vyjadrili negatívny postoj k hedonizmu.

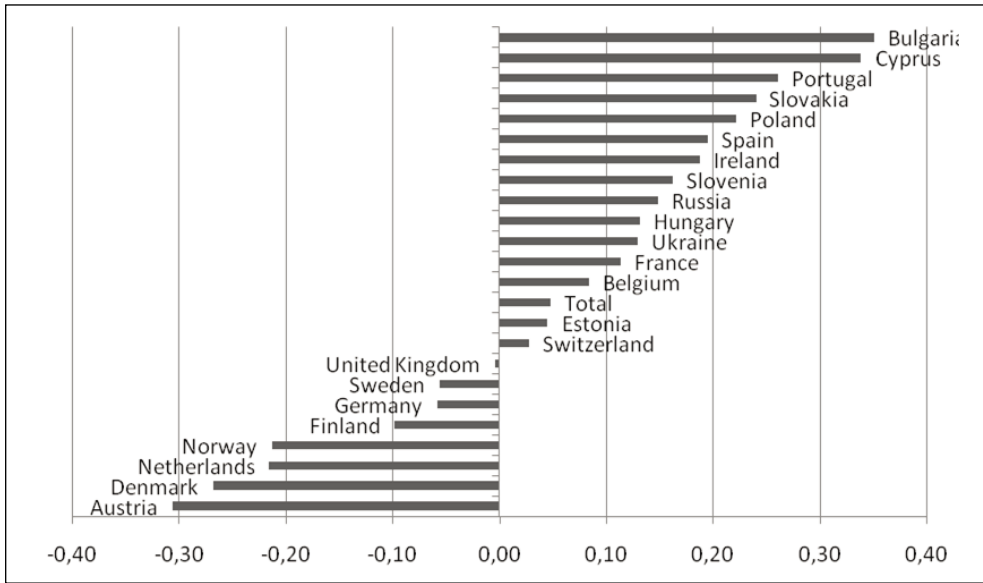
Graf č. 7.7: Centrované skóre hodnotového typu *hedonizmus* (dáta sú zoradené zostupne)

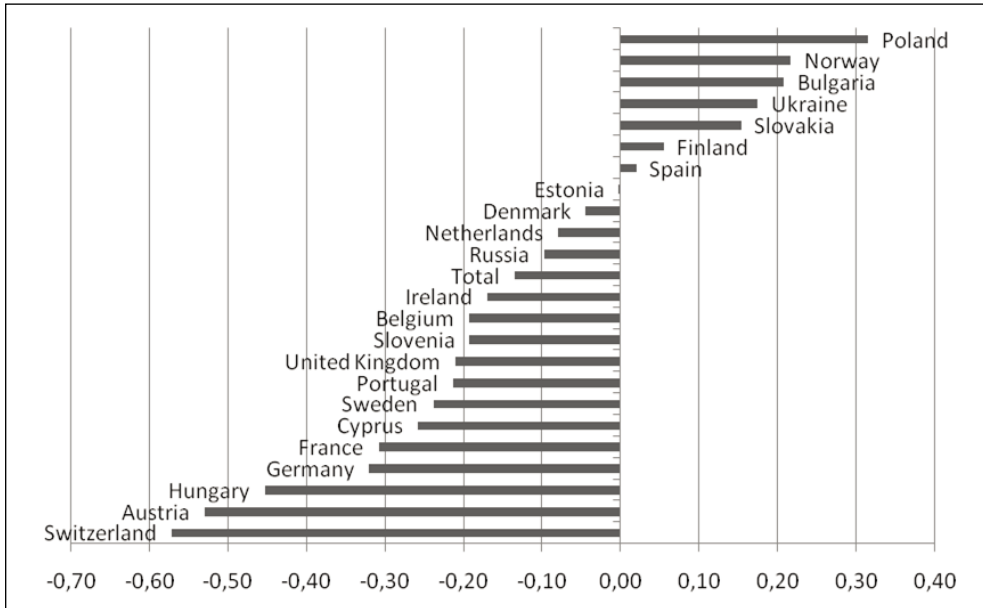
Hodnotovú dimenziu *ochrana status quo* reprezentujú tri hodnotové typy – *tradícia*, *konformita* a *bezpečnosť*. Tradíciu tvoria hodnoty ako oddanosť, pokora a rešpektovanie tradícií. Aj v tomto prípade sme zaznamenali rozdielne hodnotenia podľa krajín (graf č. 8). V tradične religióznych krajinách ako Bulharsko, Cyprus a Portugalsko inklinovali respondenti k hodnotovému typu tradícia, naopak, respondenti z Rakúska, Dánska a Holandska tradíciu odmietali.

Hodnotový typ *konformita* charakterizujú hodnoty poslušnosť, sebadisciplína a úcta. Súvisí viac s kultúrou jednotlivých spoločností ako s náboženstvom. Z údajov (graf č. 7.9) vyplýva rozdielna distribúcia výsledkov, ako v predchádzajúcom hodnotovom type. Odmietanie konformity bolo typické pre respondentov zo Švajčiarska, Rakúska a Maďarska. Respondenti z Poľska, Nórska a Bulharska prejavili najväčšiu mieru identifikácie s konformitou.

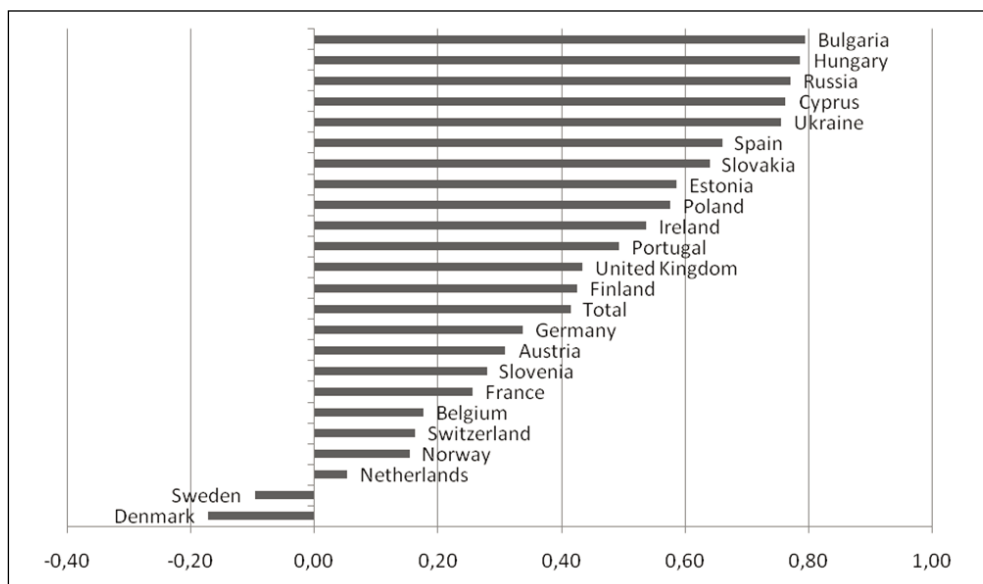
Graf č. 7.8: Centrované skóre hodnotového typu *tradícia*
(dáta sú zoradené zostupne)

Graf č. 7.9: Centrované skóre hodnotového typu *konformita*
(dáta sú zoradené zostupne)

Graf č. 7.10: Centrované skóre hodnotového typu *bezpečnosť*
(dáta sú zoradené zostupne)

Hodnotový typ *bezpečnosť* bol najviac preferovaný v Bulharsku, Maďarsku a Rusku a najmenej v Dánsku a Švédsku.

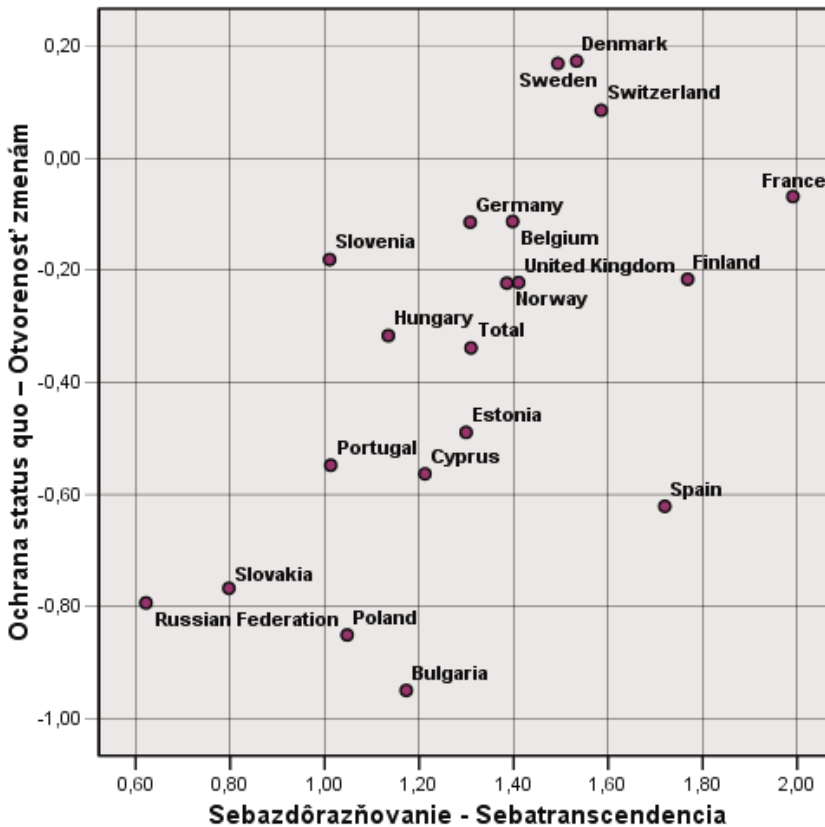
Hodnotové dimenzie v európskom kontexte

Pre účely komparácie hodnotových dimenzií respondentov všetkých zúčastnených krajín sme zvolili dvojdimensionálny graf zobrazujúci hodnotové dimenzie ako bipolárne konštrukty s hodnotami od -5 po +5.

Z grafu č. 7.11 je zrejmé, že respondenti z väčšiny krajín vykazovali viac konzervatívne hodnoty, a to najmä z Bulharska, Poľska a Ruska, ktoré v rámci Európy patria k najreligióznjším krajinám. Podobné výsledky sme zaznamenali aj u slovenských respondentov, ktorí vo väčšej miere preferujú hodnoty odolávajúce zmenám. Naopak, liberálnejšie hodnoty preferovali respondenti zo severu Európy, z Dánska, Švédska a Švajčiarska.

Na dimenzii sebazdôrazňovanie – sebatranscendencie všetci respondenti preferovali hodnoty zamerané viac na iných ako na seba, líšili sa iba v miere tejto dimenzie.

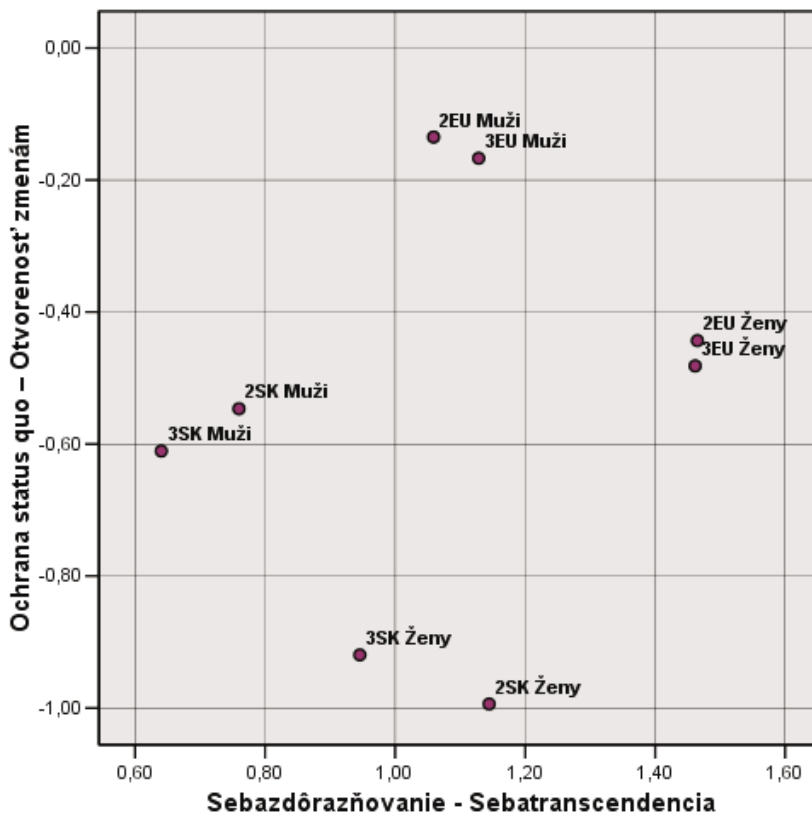
Graf č. 7.11: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií v jednotlivých krajinách

Hodnotové dimenzie mužov a žien

V nadväznosti na zistenia Čižmárika a Ištvánikovej (2006), ktorí identifikovali rozdiely na základe rodu v hodnotovom type konformita, ktorý preferovali ženy, a v hodnotových typoch úspech a sebaurčenie, ktoré preferovali muži, sme analyzovali preferencie na úrovni hodnotových dimenzií. Výsledky slovenských respondentov mali obdobnú štruktúru ako výsledky ostatných účastníkov/účastníčok výskumu. Ženy vo väčšej miere preferovali hodnoty zachovávajúce status quo ($F=120,51, p<,000$) a orientáciu na iných ($F=170,37, p<,000$). Muži, naopak, preferovali hodnoty sebazdôrazňovania a otvorenosti voči zmenám. Obdobné výsledky zaznamenávajú aj iní autori, napr. Schwartz a Rubel (2005), a to aj prostredníctvom iných metodík hodnotovej orientácie. Slovenské výsledky navyše vykazovali väčšiu mieru konzervativizmu ($F=225,29, p<,000$) a sebazdôrazňovania ($F=119,57, p<,000$) v porovnaní s európskym priemerom.

Graf č. 7.12: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií mužov a žien na Slovensku a v Európe

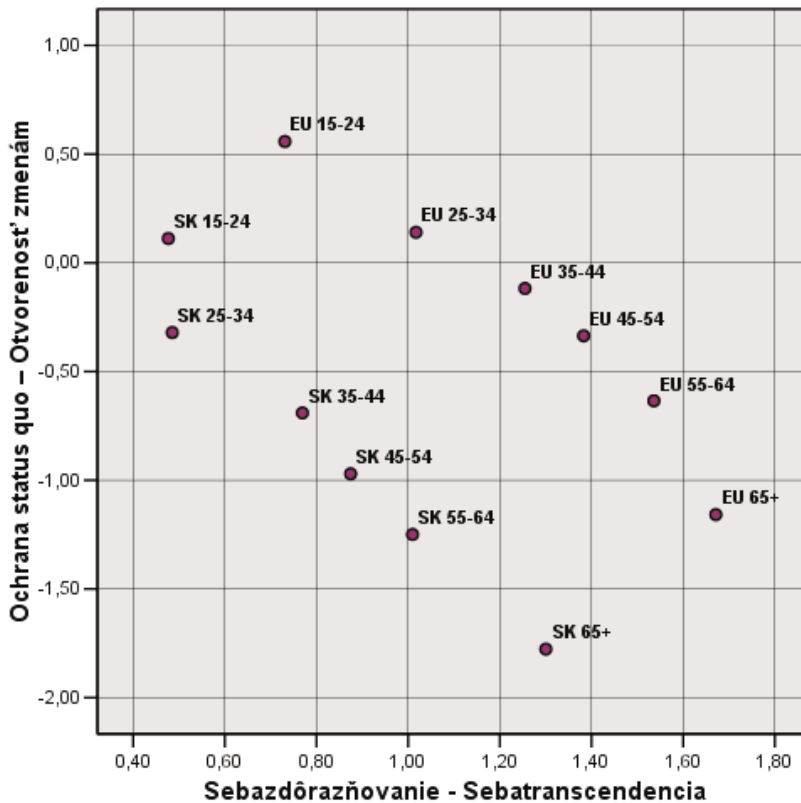

Hodnotové dimenzie a vek

V súvislosti s hodnotami a vekom je pozornosť výskumníkov zameraná na tri oblasti. Prvou je výskum kohort a s nimi spojenými životnými udalosťami (studená vojna, ekonomická a politická transformácia). Ďalšou sú hodnoty v súvislosti s fyzickým starnutím (zhoršujúci sa zdravotný stav) a tretiu skupinu tvoria hodnoty a životné udalosti (starorodičovstvo, odchod do dôchodku). Vo všeobecnosti sa konštatuje, že so zvyšujúcim sa vekom sú ľudia čoraz viac zakotvení v sociálnych vzťahoch a vyhýbajú sa väčším zmenám. Majú teda väčší sklon k orientácii na iných a ku konzervativizmu. Mladí ľudia sú otvorení novým výzvam a zmeny chápu ako súčasť svojho života.

Aj výsledky ESS tento predpoklad potvrdili. V oboch porovnávaných súboroch mladšie vekové skupiny preferovali otvorenosť voči zmenám a väčšiu orientáciu na svoje záujmy. Starší participanti, naopak, prejavovali zvýšenú orientáciu na iných a odolnosť voči zmenám.

Graf č. 7.13: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií podľa veku na Slovensku a v Európe

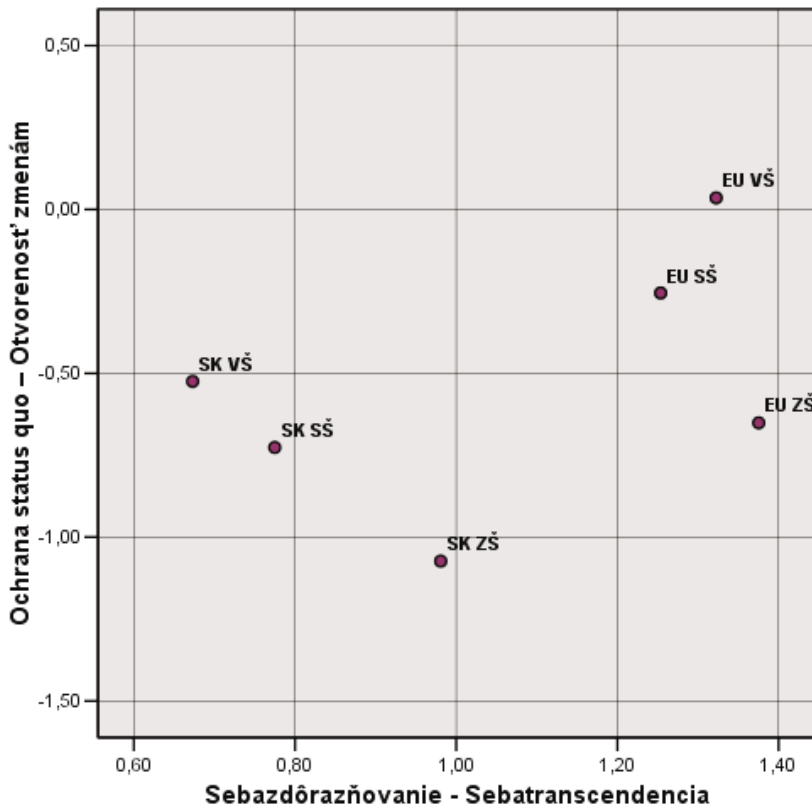
Aj v tomto prípade sme registrovali rozdiely v priemeroch slovenských a ostatných respondentov v smere väčšieho konzervativizmu ($F=475,13$, $p < ,000$) a sebazdôrazňovania ($F=95,25$, $p < ,000$) u všetkých vekových skupín na Slovensku.

Vzdelanie a hodnotové dimenzie

Ako uvádza Schwartz (2003), vzdelanie stimuluje intelektuálny rozhľad a otvorenosť voči novým aktivitám a ideám. Vzdelanie zároveň podporuje flexibilitu, stimuláciu ako aj hodnoty súvisiace so sebazdôrazňovaním. Schwartz podobne eviduje negatívne korelácie medzi dosiahnutou úrovňou vzdelania a hodnotovými typmi konformita a tradícia.

Zistenia ESS priniesli v tejto súvislosti zmiešané výsledky. Analýza výsledkov slovenských respondentov potvrdila rozdiely medzi skupinami podľa úrovne dosiahnutého vzdelania na hodnotovej dimenzii ochrana status quo – otvorenosť voči zmenám ($F=9,573$, $p < ,000$), ako aj na dimenzii sebazdôrazňovanie – sebatranscendenciu ($F=4,983$, $p < ,007$).

Graf č. 7.14: Priemerné preferencie hodnotových dimenzií podľa úrovne vzdelania na Slovensku a v Európe

Skupina respondentov s vysokoškolským vzdelaním viac preferovala hodnoty sebaapredovania a otvorenosti, naopak, respondenti so základným vzdelaním inklinovali k hodnotám zameraným na iných a ku konzervativizmu. V skupine respondentov z ostatných európskych krajín sme rozdiely medzi skupinami zaznamenali len na hodnotovej dimenzii odolnosť – otvorenosť voči zmenám ($F=494,589$, $p<,000$). Aj v tomto prípade sa potvrdila tendencia k otvorenosti u skupiny respondentov s vysokoškolským vzdelaním.

Záver

Z prezentovaných zistení vyplýva viacero záverov. Psychometrické ukazovatele metodiky Portrait Value Survey, ktorá bola vo výskume ESS použitá, dosahovali štandardnú úroveň. Zároveň boli overené hodnoty vnútornej konzistencie hodnotových dimenzií, ktoré boli neskôr analyzované. Pilotná štúdia k projektu ESS (Schwartz, 2003) uvádza relatívne nižšie hodnoty vnútornej konzistencie jednotlivých hodnotových typov, čo je podľa autora podmienené počtom respondentov, ako aj nízkym počtom heterogénnych položiek hodnotových škál. Autor zároveň uvádza uspokojivú úroveň test-retestovej reliability u viacerých výskumných súborov.

Validitu metodiky PVQ možno overovať aj analýzou súvislostí hodnotových dimenzií s inými premennými. V tejto súvislosti sa potvrdili predpokladané vzťahy medzi rodom a hodnotovými dimenziami. Muži vykazovali väčšiu autonómiu a väčšiu mieru liberalizmu ako ženy. V súvislosti s rastúcim vekom bola identifikovaná orientácia na iných a ochrana status quo. V oboch prípadoch slovenské výsledky kopírovali európske. Vzťahy vzdelania a hodnotových dimenzií priniesli zmiešané výsledky.

Celková hodnotová orientácia Slovákov v porovnaní s inými európskymi krajinami smeruje k zachovaniu status quo s nižšou mierou sebatranscendencie. Komparácia doposiaľ uskutočnených kôl projektu ESS priniesla relatívnu zhodu výsledkov.

Prezentované výsledky zároveň poskytujú referenčné hodnoty hodnotových dimenzií skúmaných podsúborov v slovenskom ako aj európskom kontexte.

LITERATÚRA

- Advance Letter: Round 3.** (2006): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Allardt, E.** (1993): 'Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research', in Nussbaum, M., and Sen, A., *The quality of life*, Oxford, Clarendon Press, pp. 88 – 94.
- Allport, G. W.** (1954): *Religion and Prejudice. The Nature of Prejudice*, Cambridge, Addison-Wesley, 444 – 459.
- Antaki, C.; Rapley, M.** (1996): 'Quality of Life' talk: the liberal paradox of psychological testing. *Discourse and Society*, 7, s. 293 – 316.
- Argyle, M.** (1999): 'Causes and correlates of happiness'. In: Kahnemann, D., Diener, E., and Schwarz, N. (eds.), *Well-being: The foundations of hedonic psychology*, Russell Sage, New York, s. 353 – 373.
- Billari, F. C, Hagestad, G. O., Liefbroer, A. C., Spéder, Z.,** (2005): Rotating module proposal. www.europeansocialsurvey.org
- Billiet, J.** (2003a): Proposal for questions on religious identity <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Billiet, J.** (2003b): Questions about National, Subnational and Ethnic Identity. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Billiet, J., Philippens, M.** (2003): Work package 7: Data-based quality assessment in ESS Round 1. Quality assessment of the registered responses. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Brady, H. E.** (1999): Political Participation. In: Robinson, John P., Phillip R. Shaver and Lawrence S. Wrightsman. 1999. *Measures of Political Attitudes*. San Diego; Academic Press Contact Forms: Round 3. (2006): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Couper, M., De Leeuw, E.** (2003): Non-response in cross-cultural and cross-national surveys. in Harkness J. & al. (eds.) *Cross-cultural survey methods*. New Jersey: John Wiley.
- Cummins, R. A.** (1996): The domains of life satisfaction: an attempt to order chaos. *Social Indicators Research*, 38, s. 303 – 328.
- Curtice, J., Bryson, C.** (2003): The measurement of socio-political orientations. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Čižmárik, M., Ištvaniková, L.** (2006): Hodnotové orientácie. In: Výrost, J. a kol.: *Európska sociálna sonda – 2. kolo*. Prešov: Universum, ISBN 80-89046-42-8.
- Dalton, R.** (1994): *The Green Rainbow: Environmental Interest Groups in Western Europe*. New Haven: Yale University Press.
- Data Protocol: Round 3.** (2004): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Decision of the European Parliament and the Council**, concerning the implementation of a programme of support for the European audiovisual sector (MEDIA 2007). Brussels, 2004, http://ec.europa.eu/comm/avpolicy/media/pdffiles/com470_en.pdf
- Dutta, S., De Meyer, A., Jain, A., Richter, G. (Eds.)** (2006): *The Information Society in an Enlarged Europe*. Springer.

- Edgerton, R.** (1990): Quality of Life from longitudinal research perspective. In: Shalock, R. L. (Ed.): *Quality of Life: Perspectives and Issues*. Washington, AAMR, s. 149 – 160.
- Elder, G. H. Jr.,** (1998): The Life Course as Developmental Theory. *Child development*. Vol. 69, No. 1, p.1 – 12.
- Enhancing Response Rates.** (2004): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Erikson, R., Jonsson, J. O., Kolsrud, K., Kalgraf-Skjåk, K., Lesthaeghe, R., Stoop, I.** (2003): How to ascertain the socio-structural position of the individual in society. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Eurobarometer** (2004): Europeans' attitudes to parental leave. Zdroj: http://ec.europa.eu/employment_social/news/2004/sept/EB59_1_parental_leave_rev1_july_en.pdf
- Eurobarometer.** Report No. 51. Release: July 1999. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb51/eb51_en.pdf
- European Science Foundation Standing Committee of the Social Sciences** (1996): *The European Social Survey: Report of the Expert Group*. Strasbourg:ESF.
- European Science Foundation Standing Committee of the Social Sciences** (1999): *The European Social Survey (ESS) – a Research Instrument for the Social Sciences in Europe*. Strasbourg: ESF.
- ESS – Sampling Expert Panel: The Sample.** In: ESS 2002/2003 Technical Report Edition 1 (September 2003). http://naticent02.uuhost.uk.uu.net/archive/tech_report.htm
- Fedáková, D.,** (2006): Rodová rovnosť a hodnota rodiny v kontexte sociodemografických charakteristík. In: *Výrost J. a kol.: Európska sociálna sonda (ESS) – 2. kolo na Slovensku*. Universum : Prešov. ISBN 80-89046-42-8.
- Fukuyama, Y.** (1961): The major dimensions of church membership. *Review of Religious Research*, Vol. 2, 154 – 161.
- Giele, J. Z., Elder, G. H. Jr.,** (1998): *Methods of Life course research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand oaks, Sage.
- Glock, Ch. Y.** (1962): *On the Study of Religious Commitment*. *Religious Education: Research Supplement*, The Religious Education Association, New Haven, 98 – 110.
- Groves, R., Couper, M.** (1998): *Non-response in household interview surveys*. New York: John Wiley.
- Groves, R. M., Dillman, D. A., Eltinge, J. L., Little, R. J. A.** (eds.) (2002): *Survey Non-response*. New York: Wiley.
- Häder, S., Gabler, S.** (1997): Deviations from the population and optimal weights. In: W. Saris, M. Kaase (1997): *Eurobarometer – Measurements for opinions in Europe*. ZUMA-Nachrichten Spezial No. 2.
- Hellivell, J. F., Huang, H.** (2006): *How's Your Government? International Evidence Linking Good Government and Well-Being.*, (<http://papers.nber.org/papers/w11988>)
- Human Development Report** (2006): Online: <http://hdr.undp.org/reports/.measurements.measuring?> BMJ 1998; 316, s. 542 – 545.
- Inglehart, R.** (1977): *The Silent Revolution*. Princeton : Princeton University Press.
- Inglehart, R.** (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton : Princeton University Press.
- Ištvániková, L., Čižmárik, M.** (2005): Hodnotové orientácie Slovákov v európskom kontexte – Na základe výsledkov ESS. In Blatný, M. – Vobořil, D. – Květon, P. – Jelínek,

- M. – Sobotková, V. (eds.): Sociální procesy a osobnost 2005. Brno : Psychologický ústav AVČR, s. 150 – 158.
- Jones, R. K., Brayfield, A.** (1997): Life's Greatest Joy?: European Attitudes towards the Centrality of Children. *Social Forces*, Vol. 75, No. 4, 1239 – 1269.
- Jöreskog, K. G.** (1990): New developments in LISREL. Analysis of ordinal variables using polychoric correlations and weighted least squares”, *Quality and Quantity*, 24, 387 – 404.
- Jöreskog, K., Sörbom, K.** (1993): LISREL®8 User's Reference Guide. Chicago, Scientific Software International.
- Jowell, R.** and the Central Co-ordinating Team, European Social Survey 2006/2007, Technical Report, London: Centre for Comparative Social Surveys, City University (2007).
- Jowell, R.** (1998): How comparative is comparative research? *American Behavioral Scientist*, 42, 168 – 177.
- Kaase, M., Barnes, S.** (1979): *Political Action: Mass participation in five western democracies.* Beverly Hills, Sage.
- Kaase, M., Newton, K.** (Eds.) (1995): *Beliefs in government. Vol. 5: Beliefs in government.* Oxford, Oxford University Press.
- Kim, J. E., Moen, P.** (2001): Is retirement good or bad for subjective well-being? *Current Directions in Psychological Science*. Vol. 10, No. 3, p. 83 – 86.
- Kish, L.** (1994): Multipopulation Survey Designs: Five Types with Seven Shared Aspects. *International Statistical Review* 62, 167 – 186.
- Kitschelt, H.** (1994): *The Transformation of European Social Democracy.* Cambridge : Cambridge University Press.
- Klingemann, H. D., Fuchs, D.** (Eds.) (1995): *Beliefs in government. Vol. 1: Citizens and the state.* Oxford : Oxford University Press. ISBN13: 9780198294733.
- Knutsen, O.** (1995): Left-Right Materialist Value Orientations. In: J. van Deth and E. Scarbrough (eds.): *The Impact of Values.* Oxford : Oxford University Press.
- Krosnick, D.** (1991): Response strategies for coping with cognitive demands of attitude measurement in surveys. *Applied cognitive psychology*, 5, 213 – 236.
- Loosveldt, G., Carton, A. and Billiet, J.** (2004): Assessment of survey data quality: a pragmatic approach focused on interviewer tasks, *International Journal of Market Research*, vol. 46 (1).
- Marini, M. M.,** (1984): Age and Sequencing Norms in the transition to Adulthood. *Social Forces*, Vol. 63, No.1, 229 – 244.
- Misztal, B. A.** (1995): *Trust in Modern Societies: The Search for the Bases of Social Order,* Polity Press.
- Newton, K., Saris, W.** (2003): *Media and Communications Questions.* <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Niedermayer, O., Sinnott, R.** (Eds.): *Beliefs in government. Vol. 2: Public opinion and internationalized governance.* Oxford, Oxford University Press, 1995.
- North, D.** (1981): *Structure and Change in Economic History.* New York: Norton.
- Philippens, M. and Billiet, J.** (2003): Monitoring and Evaluating Non-response Issues and Fieldwork Efforts in the European Social Survey. Results of the analysis of contact form

data. <http://www.europeansocialsurvey.org/>

- Philippens, M. and Billiet, J.** (2004): Monitoring and evaluating non-response issues and fieldwork efforts in the European Social Survey. Paper presented at the European Conference on Quality and Methodology in Official Statistics, Mainz.
- Power, A., Wilson, W. J.** (2000): Social Exclusion and the Future of Cities, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, London.
- Progress Reports: Round 3.** (2006): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Saris, W. E., van den Veld, W., Gallhofer, I.** (2003): Development and improvement of questionnaires using predictions of reliability and validity. In Presser S., J. Rothgeb, M. Cooper, J. Lessler, E. Martin and E. Singer (Eds): Questionnaire development, evaluation and testing. New York, Wiley.
- Shackman, G.** (2001): Sample size and design effect. http://www.albany.edu/~areilly/albany_asa/confweb01/agenda01.htm
- Schwartz, S. H.** (1992): Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In: M. Zanna (Ed.): Advances in experimental social psychology. New York: Academic Press, Vol. 25, 1 – 65.
- Schwartz, S. H.** (1994): Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*, 50, 19 – 45.
- Schwartz, S. H.** (2003): A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Schwartz, S. H., Lehmann, A., Roccas, S.** (1999): Multimethod probes of basic human values. In: J. Adamopoulos & Y. Kashima (Eds.): *Social Psychology and Culture Context: Essays in Honor of Harry C. Triandis*. Newbury Park, CA : Sage.
- Schwartz, S. H., Rubel, T.** (2005): Sex Differences in Value Priorities: Cross-Cultural and Multimethod Studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 6, s. 1010 – 1028.
- Scherpenzeel, A., Saris, W.** (1997): The Validity and Reliability of Survey Questions: a Meta Analysis of MTMM Studies, *Sociological Methods and Practice* 25, 341 – 383.
- Settersten, R. A. Jr., Mayer, K. U.** (1997): The measurement of age, age structuring, and the life course. *Annual review of sociology*. Vol 23, p. 233 – 261.
- Silver, H.** (2007): Social Exclusion: Comparative Analysis of Europe and Middle East Youth. <http://www.shababinclusion.org/content/document/detail/558/1>
- Specification for Participating Countries:** European Social Survey, Round 3. (2005): <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Stoop, I.** (2004): Event data collection Round 2. Guidelines for ESS national coordinators. July 2004. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Sudman, S., Bradburn, N., Schwarz, N.** (1996): Thinking about answers. The application of cognitive processes to survey methodology. San Fransisco : Jossey-Bass.
- Taylor-Gooby, P.** (1993): What citizens want from the state. In: R. Jowell, L. Brook, L. Dowds (eds.): *International Social Attitudes: the 10th BSA report*. Aldershot: Dartmouth.
- Therborn, G.** (1995): *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies*. London, Thousand Oaks, New Delhi : Sage.
- Thomassen, J.** (2003): Opinions about Political Issues. <http://www.europeansocialsurvey.org/>

- Thung, M., Laeyendecker, L., Van Tillo, G., Dekker, G., Munters, Q. J., Van Otterlo, A. H. and Vrijhof, P. (eds.)** (1985): Exploring the New Religious Consciousness. An Investigation of Religious Change by a Dutch Working Group, Free University Press, Amsterdam.
- Van Deth, J. W., Scarbrough, E. (eds.)** (1995): Beliefs in government. Vol. 3: The impact of values. Oxford : Oxford University Press.
- Van Kersbergen, K., Van Waarden, F.** (2003): Shifts in Governance. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- Veenhoven, R.** (2000): The four qualities of life. *Journal of happiness studies* 1, 1 – 39.
- Vogel, J., Boelhouwer, J., Veenhoven, R.** (2003): Measuring social exclusion for the ESS core module. <http://www.europeansocialsurvey.org/>
- WHOQOL Group** (1994): The development of the World Health Organization Quality of Life Assessment Instrument (the WHOQOL). In: Orley, J.; Kuyken, W. (Eds). *Quality of Life Assessment: International Perspectives*. Heidleberg: Springer-Verlag.
- Ziegler, R.** (1998): Trust and the Reliability of Expectations. *Rationality and Society*, 10, 427 – 450.

Jozef Výrost a kolektív

Európska sociálna sonda (ESS) 3. kolo na Slovensku

Recenzenti

RNDr. Zdenka Ruiselová, CSc.
Doc. PhDr. Tomáš Urbánek, PhD.

Redaktorka

PhDr. Anna Švorcová

Sadzba

Ing. Stanislav Kurimai

Litografie

Arkus JJ, spol. s r. o.

Tlač

Tlačiareň Kušnír

© Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

© Vydané vo vydavateľstve **UNIVERSUM**, Javorinská 26, 080 01 Prešov
(www.universum-eu.sk)

ISBN 978-80-89046-55-3

ISBN 978-80-89046-55-3

9 788089 046553